

Јасна Хрнчић
Тамара Џамоња Игњатовић
Вера Деспотовић Станаревић

**ДЕЦА И МЛАДИ
СА ПРОБЛЕМИМА
ПОНАШАЊА
УСЛУГЕ И ТРЕТМАНИ
У ЗАЈЕДНИЦИ**

Београд, 2010.

Јасна Хрнчић
Тамара Џамоња Игњатовић
Вера Деспотовић Станаревић

ДЕЦА И МЛАДИ СА ПРОБЛЕМИМА ПОНАШАЊА: УСЛУГЕ И ТРЕТМАНИ У ЗАЈЕДНИЦИ

Издавач:

Републички завод за социјалну заштиту
Теразије 34, Београд

Суиздавач:

Градски центар за социјални рад Београд
Руска 4, Београд

За издавача:

Живорад Гајић

Рецензенти:

проф. др Мира Лакићевић
проф. др Невенка Жегарац
проф. др Мирослав Бркић

Ликовно решење корица и прелом:

Стефан Игњатовић

Штампа:

„Зухра Симић“

Тираж:

500 примерака

САДРЖАЈ

I ДЕО

Теоријски и контекстуални оквир

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР.....15

Јасна Хрнчић, Нада Шарац, Светлана Живанић

ПОЈМОВНА ОДРЕЂЕЊА..... 15

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР 18

- Когнитивне и бихејвиоралне теорије и третмани 19
- Системски приступи 20
- Теорија савременог социјалног рада..... 23
- Ресторативна правда..... 24

Литература 25

КОНТЕКСТУАЛНИ ОКВИР 29

Лидија Милановић, Живорад Гајић

МЕЂУНАРОДНИ РЕГУЛАЦИОНИ МЕХАНИЗМИ..... 29

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА СИСТЕМА

СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ 31

ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 34

КОНТИНУИТЕТ ЗАШТИТЕ..... 38

АКТУЕЛНО СТАЊЕ У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ И МЛАДИХ

СА ПРОБЛЕМИМА ПОНАШАЊА 42

Литература 43

II ДЕО

Третмани

ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА „ОПТИМУС“ 47

Јасна Хрнчић, Тамара Цамоња Иђићковић, Вера Десићковић Сјанаревић

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА 47

ИЗБОР ФОРМЕ ТРЕТМАНА..... 47

РАЗВОЈ ПРОГРАМА..... 53

ЕВАЛУАЦИЈА ПРОГРАМА..... 54

ПОСЕБНИ ПРОГРАМИ У ОКВИРУ „ОПТИМУС-а“ 58

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА „ОПТИМУС“	58
ПРИМЕНА ПРОГРАМА.....	59
• Увремењеност програма.....	60
• Индикације и котраиндикације за третман.....	60
Литература	62
ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ.....	65
<i>Јасна Хрнчић, Тамара Џамоња Ићајковић, Вера Десјојковић Сјанаревић</i>	
ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА	65
• Концепт самоефикасности Алберта Бандуре	65
• Теорија ограничене рационалности (теорија избора)	66
• Социјално информационо процесирање	68
• Рационално-емоционално-бихејвиорална терапија Алберта Елиса	69
ЕМПИРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА.....	70
• Индивидуални фактори ризика	70
• Индивидуални фактори заштите.....	72
РАДИОНИЦЕ ЗА МЛАДЕ	73
• Циљеви програма радионица.....	73
• Организација програма	74
• Структура радионица.....	75
Литература	88
ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ	93
<i>Јасна Хрнчић, Вера Десјојковић Сјанаревић, Тамара Џамоња Ићајковић</i>	
ТЕОРИЈСКА ПОЛАЗИШТА.....	93
• Модел стадијума социјалне интеракције	93
• Структурална породична терапија.....	94
• Мултисистемска терапија.....	97
ЕМПИРИЈСКЕ ОСНОВЕ.....	100
• Фактори ризика у различитим системима	100
• Фактори заштите у непосредној социјалној околини	102
ПОСЕТЕ ПОРОДИЦИ	103
• Циљеви програма посета породици.....	103
• Организација програма	104
• Структура посета породици.....	107
• Модули	115
Литература	131

ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ.....135

Јасна Хрнчић, Вера Десјошовић Сјанаревић, Тамара Цамоња Ићашовић

ТЕОРИЈСКО-ЕМПИРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА..... 135

РАДИОНИЦЕ ЗА РОДИТЕЉЕ..... 135

- Циљеви програма радионица..... 135
- Организација програма 136
- Структура радионица..... 136

Литература 143

ДОГОВОР – КАКО ТО ДОБРО ЗВУЧИ.....145

Душица Јовановић, Виолета Блајковић

КОНТЕКСТ..... 145

- „Деца кризе“ 146
- Могући одговори локалне заједнице 147

ПРОГРАМ РАДИОНИЦА ЗА ДЕЦУ..... 148

- Теоријска заснованост 148
- Циљеви и корисници програма..... 148
- Садржај програма..... 149
- Примена програма 151

ШТА ДАЉЕ? 152

Литература 153

III ДЕО

Дневни боравак

ДНЕВНИ БОРАВАК КАО ОДГОВОР НА ПОТРЕБЕ СИСТЕМА.....157

Нада Шарац, Лидија Милановић, Свешлана Живанић, Живорад Гајић

ЕФЕКТИ УСПОСТАВЉАЊА УСЛУГЕ 157

- Добити за децу и породице..... 157
- Добити за заједницу..... 159

НАДЛЕЖНОСТ ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД

И ДНЕВНОГ БОРАВКА..... 160

КОНЦЕПТ ДНЕВНОГ БОРАВКА 163

- Актери третмана и њихове улоге..... 165
- Корисници третмана 167
- Области третмана..... 168

Литература 172

ТРЕТМАНСКИ ПРОГРАМИ 175

Лидија Милановић, Нада Шарац, Живораг Гајић, Светлана Живанић

УВОД..... 175

ВРСТЕ ТРЕТМАНА У ДНЕВНОМ БОРАВКУ..... 176

- Саветовање 177
- Тренинзи, едукације, обуке, инструктаже 177
- Образовање и професионално оспособљавање 178
- Спортске, рекреативне и креативне активности..... 178
- Рад са породицом детета..... 178

МОДАЛИТЕТИ ТРЕТМАНА У ДНЕВНОМ БОРАВКУ..... 179

- Директни третман у дневном боравку 180
- Индиректни третман у дневном боравку 189

Литература 202

IV ДЕО

Активности дневних боравака у Србији

АКТИВНОСТИ И ИСКУСТВА

ДНЕВНОГ БОРАВКА У НОВОМ САДУ.....205

Сшана Тодорић, Мирјана Сремачки, Јелена Зорић, Александра Бирша

УВОД..... 205

КАКО СМО ОСМИСЛИЛИ РАД „КЛУБА 08“ 206

РЕАЛИЗОВАНЕ АКТИВНОСТИ..... 208

ПРЕДНОСТИ ОВАКО ОРГАНИЗОВАНОГ РАДА..... 213

НЕДОСТАЦИ И РИЗИЦИ 215

ЈОШ НЕКИ ЗАКЉУЧЦИ... 216

РЕКЛИ СУ О КЛУБУ... 218

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВАКА У КРАГУЈЕВЦУ 221

Ивана Ракић, Жаклина Илић, Александар Јанићијевић

УВОД..... 221

ПРОГРАМИ АКТИВНОСТИ..... 221

РЕАЛИЗАЦИЈА ПРОГРАМА ДНЕВНОГ БОРАВКА..... 224

ПРОГРАМ РАД ДНЕВНОГ БОРАВКА У КЊАЖЕВЦУ 227

Снежана Николић, Слободанка Милкић, Емина Црејајац

УВОД..... 227

ЦИЉЕВИ И ЦИЉНЕ ГРУПЕ 228

УСЛУГЕ..... 228

ПРОГРАМИ АКТИВНОСТИ..... 230

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВКА У ПОЖАРЕВЦУ.....235

Ташијана Рајић, Слободан Јовановић, Биљана Ићњашовић

УВОД..... 235

АКТИВНОСТИ У ДНЕВНОМ БОРАВКУ 236

ПРОГРАМИ АКТИВНОСТИ И ТРЕТМАНА..... 237

ПРИЛОЗИ

Програми обуке

Прилог 1: ПРОГРАМ ОБУКЕ „ОПТИМУС“ 251

Јасна Хрнчић, Тамара Цамоња Ићњашовић, Вера Десјошовић Сјанаревић

Прилог 2: ПРОГРАМ ОБУКЕ

„ДНЕВНИ БОРАВАК – МОГУЋИ ОДГОВОР НА ПОТРЕБЕ

ДЕЦЕ И МЛАДИХ СА ПОРЕМЕЋАЈЕМ ПОНАШАЊА“ 261

Живорад Гајић, Лидија Милановић, Нада Шарац, Свејслана Живанић

Прилог 3: ПРОГРАМ ОБУКЕ

„ДОГОВОР – КАКО ТО ДОБРО ЗВУЧИ“ 269

Душица Јовановић, Виолета Блајковић

ПРЕДГОВОР

Проблеми понашања и сукоб са законом деце и младих су у експанзији, како у смислу броја инцидената и преступа, тако и у смислу њихове тежине. Анализа постојећих услуга и третмана за ову врсту проблема показује да недостаје континуитет заштите, да нема специјализованих третмана за озбиљније форме проблема понашања у локалној заједници, а да је подршка у оквиру природне средине младе особе недовољна, неодговарајућа и неблаговремена. Развој и примену превентивних програма отежава постојање негативних предрасуда према овој популацији деце и младих, како у општој популацији, тако и међу професионалцима. Недостатак ефикасне превентивне реакције друштва повећава ризик од наставка и ескалације антисоцијалног понашања и сукоба са законом деце и младих, који угрожава како друштвену заједницу погођену преступима, тако и развој деце и младих са проблемима понашања којима прети даља друштвена маргинализација и смештај у институције, што даље прудубљује проблем. С друге стране, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица Републике Србије¹ предвиђа бројне могућности реаговања у локалној заједници на кривична дела малолетних учиниоца: примену васпитних налога, посебних обавеза, васпитних мера појачаног надзора од стране родитеља или стараоца, појачаног надзора од стране органа старатељства и појачаног надзора уз дневни боравак.

Имајући у виду ситуацију у заштити деце и младих са проблемима у понашању, Фонд за социјалне иновације, у сарадњи са Програмом Уједињених нација за развој и Министарством рада и социјалне политике Републике Србије, уз финансијску подршку Европске уније преко Европске агенције за реконструкцију, расписао је 2008. године јавни позив за подношење предлога пројеката из области социјалне заштите „Развој програма третмана и програма обуке“, у којем је један од приоритета био ванинституционална заштита деце са поремећајима у понашању. Четири предлога пројекта, који су се бавили развојем услуга дневног боравка и специјализованих програма третмана у локалној заједници за децу и младе са проблемима понашања и у сукобу са законом, добили су подршку Фонда: „Интегративни приступ младима у сукобу са заједницом“ Градског центра за социјални рад у Београду, „Ванинституционални третман деце и младих

---

¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник СРС, бр. 85/2005. Закон је ступио на снагу 01.01.2006. године.

са поремећајем у понашању и обука за примену третмана“ Републичког завода за социјалну заштиту, „КЛУБ 08 – Дневни боравак за интензиван рад са малолетним учиниоцима кривичних дела“ Центра за социјални рад у Новом Саду и „Договор – како то добро звучи“ Удружења грађана „Чији сам ја комадић“ у Нишу; и реализовани су током 2009. – 2010. године. Програм „Интегративни приступ младима у сукобу са заједницом“ је добио додатну улогу пружања стручне подршке другим наведеним пројектима, током које се развила сарадња између њих. Размена њихових искустава и визија је довела до идеје о приређивању монографије **„Деца и млади са проблемима понашања: услуге и третмани у заједници“**, у којој ће бити приказана постигнућа ових пројеката.

У монографији су представљени различити специјализовани програми третмана за децу и младе са проблемима понашања који су показали своју ефикасност у пракси, као и могућности које услуге дневног боравка пружају у циљу континуираног третмана и њихове заштите. Текст садржи пет целина. Први део има два поглавља. У првом поглављу **„Теоријски оквир“** ауторки Јасне Хрнчић, Наде Шарац и Светлане Живанић, приказују се концепти и теоријски приступи који дају основу за развој ефикасних програма третмана и услуга у заједници. Следеће поглавље **„Контекстуални оквир“** аутора Лидије Милановић и Живорада Гајића, даје преглед комплексног међународног и националног контекста развоја и примене услуга и третмана у заједници за децу и младе са проблемима понашања и у сукобу са законом.

Други део публикације **„Третмани“** кроз пет поглавља даје приказ третмана који се посебно баве проблемима понашања код деце и младих. У прва четири поглавља приказани су специјализовани програми третмана ауторки Јасне Хрнчић, Тамаре Џамоња Игњатовић и Вере Деспотовић Станаревић под називом **„ОПТИМУС“**, који су развијени у оквиру пројекта „Интегративни приступ младима у сукобу са заједницом“. Полазећи од теоријских полазишта, предности и недостатака релевантних форми третмана и динамике развоја програма ОПТИМУС, описана су три посебна програма које он садржи: програм радионица за младе, програм посета породицама и програм радионица за родитеље. У петом поглављу, ауторке Душица Јовановић и Виолета Благојевић приказују превентивни програм **„Договор – како то добро звучи“** намењен деци и младима у ризику за настанак, одржавање и ескалацију проблема понашања, који је доказао своју употребљивост и применљивост током неколико година успешне примене у различитим контекстима.

Трећи део публикације **„Дневни боравак“** је посвећен концепту дневног боравка за децу и младе са проблемима у понашању, развијеног у оквиру пројекта Републичког завода за социјалну заштиту „Ванинституционални третман деце

и младих са поремећајем у понашању и обука за примену третмана“. У поглављу **„Дневни боравак као одговор на потребе система“**, аутори Нада Шарац, Лидија Милановић, Светлана Живанић и Живорад Гајић дају приказ концепта дневног боравака, његових ефеката и специфичности. У поглављу **„Третмански програми“** аутори Лидија Милановић, Нада Шарац, Живорад Гајић и Светлана Живанић дају преглед релеватних врста третмана у дневном бораваку и одређују специфичности директног и индиректног третмана.

У четвртом делу публикације **„Активности дневних боравака за децу и младе са проблемима понашања“**, приказују се могућности и изазови конкрет-ног пружања услуга дневног боравака за децу и младе са проблемима понашања у четири локалне заједнице, у којима се начин рада прилагођавао специфичним потребама и капацитетима како корисника, тако и средине. У првом поглављу, ауторке Стана Тодорић, Мирјана Сремачки, Јелена Зорић и Александра Бирта приказују **Активности и искуства дневног боравака у Новом Саду**, развијаног у оквиру пројекта *Клуб 8*. Следећа три поглавља приказују активности дневних боравака који су развијани у оквиру пројекта „Ванинституционални третман деце и младих са поремећајем у понашању и обука за примену третмана“. То су **Програм рада дневног боравака у Крагујевцу** Иване Ракић, Жаклине Илић и Александра Јанићијевића, **Програм рада дневног боравака у Књажевцу** Снежане Николић, Слободанке Милкић и Емине Црепајац, и **Програм рада дневног боравака у Пожаревцу** Татјане Рајић, Слободана Јовановић и Биљане Игњатовић.

Последњи део монографије у **Прилозима** даје приказ програма обуке професионалаца развијених и/или примењених у оквиру наведене подршке Фонда за социјалне иновације. То су **програми обуке: „ОПТИМУС“** Јасне Хрчић, Тамаре Џамоња Игњатовић и Вере Деспотовић Станаревић који обухвата три посебна програма „ОПТИМУС за младе“, „ОПТИМУС за породице“ и „ОПТИМУС за родитеље“; **„Дневни боравак – могући одговор на потребе деце и младих са поремећајем понашања“** Живорада Гајића, Лидије Милановић, Наде Шарац и Светлане Живанић, и **„Договор – како то добро звучи“** Душице Јовановић и Виолете Благојевић. Ови програми обуке потврдили су своју ефикасност у оспособљавању полазника за примену наученог у пракси, и акредитовани су од стране Министарства рада и социјалне политике Републике Србије.

Монографија представља резултат удружених напора стручњака који су, у оквиру по много чему специфичне области социјалне заштите, своје знање, енергију и ентузијазам посветили унапређењу квалитета услуга и третмана деце и младих са проблемима понашања. Дубоко се захваљујемо свим ауторима због њиховог стручног и креативног доприноса публикацији, која захваљујући

томе може да представља користан водич савремене, емпиријски и теоријски засноване праксе. Посебну захвалност дугујемо Фонду за социјалне иновације, Министарству рада и социјалне политике Републике Србије, Програму Уједињених нација за развој и Европској унији, без чије иницијативе и подршке ова књига не би била приређена. На крају, захваљујемо се рецензентима проф. др Мири Лакићевић, проф. др Невенки Жегарац и проф. др Мирославу Бркићу, који су својом професионалном подршком омогућили да публикација потврди свој научни и стручни квалитет.

Уредници

I ДЕО | ТЕОРИЈСКИ И КОНТЕКСТУАЛНИ ОКВИР

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Јасна Хрнчић, Нада Шарац,
Светлана Живанић

КОНТЕКСТУАЛНИ ОКВИР

Лидија Милановић, Живорад Гајић

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Јасна Хрнчић, Нада Шарац, Свешлана Живанић

ПОЈМОВНА ОДРЕЂЕЊА

У области услуга и третмана младих са проблемима понашања користе се многи термини, који се могу различито дефинисати. У циљу прецизног терминолошког одређења, приказани су кључни концепти на које се ослања ова публикација.

Делинквенција подразумева кршење законских норми. Делинквентно понашање се одређује у терминима постојећег или потенцијалног правног процеса. Положај починиоца кривичног дела одређен је врстом и количином извршених дела којима је прекршио закон, његовим узрастом и социјалним статусом (Хрнчић, 2007).

Малолетничка делинквенција се односи на делинквенцију која је извршена од стране малолетног лица. По нашем закону, то је особа узраста од 14 до напуњених 18 година живота. Дете или млада особа као учинилац кривичног дела има посебан третман у законским прописима већине земаља због психосоцијалних карактеристика развојног периода у коме се налазе (Хрнчић, 2007).

Антисоцијално понашање се односи на феномен понашања против друштва/друштвених норми, и на намерну повреду права другог човека, што је суштина преступа у различитим културама. Овом термину се у савременој литератури даје предност у односу на уобичајене термине делинквенција и поремећаји понашања, јер заобилази проблем различитог дефинисања кривичног дела у различитим културама, ставља нагласак на понашање, а не на особу, на намеру, а не само на последице, односи се на све узрасте и подразумева ширу категорију понашања која обухватају и делинквенцију и поремећаје понашања и проблеме понашања који не испуњавају критеријуме поремећаја понашања. То су намерна понашања која укључују агресивно понашање које узрокује или прети да узрокује физичку повреду других људи, неагресивно понашање које узрокује губитак или оштећење имовине, превара, крађа, и озбиљно кршење важећих друштвених норми које укључује намерну повреду друге особе (Хрнчић, 2007).

Поремећај понашања је термин који се односи на дијагностичку категорију поремећаја која је дефинисана у оба важећа класификациона система менталних поремећаја, наиме у DSM IV (American Psychiatric Association, 1994, dg. 312.8) и ICD класификацији (Светска здравствена организација, 1992. год., dg. F91). Обе класификације слично дефинишу поремећаје понашања. Централни критеријуми

су кршење социјалних норми, понављање ових образаца понашања, њихово трајање од најмање 6 месеци и постојање психичке патње или утицаја на функције личности. У обе класификације је значајан узраст детета с обзиром на специфичне развојне карактеристике узрасног периода, тако да се у поремећај понашања не укључују она понашања која одговарају карактеристикама развојног нивоа детета. Постављање дијагнозе поремећаја понашања засновано је на стручној процени о испуњености одређеног броја специфичних критеријума.

Израз **„деца и млади у сукобу са законом“** се односи на децу и младе која су у контакту са кривичноправним системом због сумње, оптужбе или осуде да су починила кривично дело. Овим изразом се наглашава да је за дете или адолесцента који је осумњичен, оптужен или осуђен за кривично дело карактеристично то да је у сукобу за законом, а не да је починио кривично дело; да није аутоматски и „делинквентан“, „антисоцијалан“ и сл. Указује се на потенцијалну угроженост деце и младих у овом положају у коме долазе у сукоб са моћним кривичноправним системом. Овај систем је у већини земаља адаптиран одраслима, а не деци и младима, који су унутар тог система посебно угрожени и као жртве, и као могући учиниоци кривичних дела. Због вулнерабилности ове позиције Конвенција Уједињених нација о правима детета посебну пажњу обраћа на „... свако дете¹ за које се тврди, које је оптужено или за које је утврђено да је прекршило кривични закон“ (United Nations, 1989, члан 40).

Проблеми понашања подразумевају сва понашања која доводе до сукоба деце и младих са социјалном средином, друштвеним нормама и/или законским нормама, а која нису везана само за полно одређење. Она укључују антисоцијално понашање, делинквенцију и поремећаје понашања, али и она понашања која не испуњавају услове за наведене термине јер нису намерна, трајна, дефинисана кривичним законом као кривично дело и сл. Термином се обухвата кршење релевантних друштвених норми понашања, укључујући и пркосно и изразито непослушно понашање деце, бежање из куће, школе, итд. Овај термин не укључује понашања која су у сукобу са социјалним нормама везаним за полную специфичност и сексуалну оријентацију (хомосексуализам, трансвеститизам, нимфоманија исл.).

Деца и млади у сукобу са заједницом је термин који укључује и децу и младе који су у сукобу са законом и децу и младе који имају проблеме понашања. Он

---

1 Под термином „дете“ подразумевају све особе испод навршених 18 година старости уколико се, по закону који се примењује на дете, пунолетство не стиче раније (Конвенција о правима детета, United Nations, 1989, члан 1).

најшире обухвата децу и младе који због било ког разлога имају сукоб са друштвеном заједницом у којој бораве.

Услуга је термин који подразумева активности и добра, доступна корисницима, која побољшавају квалитет живота кроз задовољавање потреба и отклањање и/или ублажавање ризика.

Третман представља скуп одређених поступака и активности који се примењује у раду са корисницима са циљем постизања позитивне промене у односу на одређене тешкоће у њиховом функционисању. За постизање позитивних промена потребно је применити један или више различитих третмана. Више третмана, повезаних ради остваривања одређеног циља, чине програм третмана.

Дневни боравак за децу и младе са проблемима понашања је услуга чији је циљ омогућавање третмана деце и младих са проблемима понашања у локалној заједници. Заснован је на савременим теоријско-методолошким концептима рада са децом са проблемима понашања, међународним инструментима и основним принципима и циљевима система социјалне заштите. Подразумева одређени простор у коме деца и млади могу да бораве и да добијају услуге, као и где стручњаци могу да организују различите активности у циљу реализације ефикасног третмана. Конципиран је као развојна услуга која обједињује програме различитог степена структуре како би економично и ефикасно, у што краћем временском року, довела до остваривања циљева третмана и престанка коришћења услуге. Ова услуга је кључна за омогућавање ванинституционалних третмана деце и младих у заједници.

Друштвена заједница је социјални систем чија је основна функција задовољавање разноврсних људских потреба, егзистенцијалних, социјалних, здравствених, образовних, васпитних, културних... Њихово свеобухватно задовољавање захтева истовремено учешће различитих друштвених система. Сви системи су континуирано присутни у животу једне особе и задовољавању њених потреба, са различитим интензитетом и учесталошћу учешћа. Једино међусистемска координација и сарадња јесу пут ка успешности задовољавања људских потреба.

Локална заједница је комплексан ентитет. Односи се на средину у којој особа живи, коју чине **физичка средина** (природини и изграђени свет) и **социјална средина** (мрежа људских односа на различитим нивоима организације). И физичка и социјална средина изложене су утицају културних вредности, норми, знања и веровања који одређују како социјалну интеракцију, тако и начин коришћења животне средине, утицаја и реаговања на њу.

Социјална мрежа је мрежа односа између особа које представљају себе саме или одређене групе и институције. Она представља социјално окружење једне особе, које могу чинити породица, проширена породица, суседи, пријатељи и све друге особе које имају одређену улогу у подржавању или помагању. Можемо рећи да је социјална мрежа омотач који окружује особу (или групу особа) и егзистира између ње, групе и шире заједнице. Наша реалност је мрежа односа који се стварају између сложених елемената заједнице. Кључне тачке у мрежи односа су управо поједине особе, а потом групе и институције, као и ресурси, снаге заједнице. Социјална мрежа делује у непрекидној интеракцији појединца и његове средине, у еволутивном циклусу који кроз узајамно мењање и прилагођавање води друштвеном напретку и унапређењу квалитета живота појединаца.

Лична социјална мрежа или неформална социјална мрежа је укупност социјалних односа појединца у његовом животу, у његовој личној средини коју чине породица, пријатељи, познаници, колеге с посла исл. **Формалну социјалну мрежу** чине представници институција. Лична социјална мрежа је динамична, развојна категорија и мења се у зависности од развојних карактеристика особе и приоритета њених потреба.

Концепт континуитета заштите. Континуитет заштите почива на идеји да у једном друштву постоји и развија се такав систем институција, служби и услуга које у подршци деци са проблемима понашања омогућавају максимално индивидуализован приступ и „најмање рестриктивну“ или „оптималну“ форму третмана. Подразумева постојање третмана различитог степена структуре и организације, од институционалног до третмана у заједници. Институционални, „заводски“ третман је веома структуриран са високим степеном контроле. Третман у заједници има најмањи степен структуре и контроле, а подразумева интервенције у природној средини индивидуе – породици, школи, вршњачкој групи. Дневни боравци су прелазни облик између институционалног третмана и третмана у заједници.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Концепт ванинституционалног третмана деце и младих са поремећајем у понашању ослања се на неколико, на први поглед, различитих теоријско концептуалних полазишта. Једну групу теорија чине правци који објашњавају проблеме понашања са аспекта индивидуалног развоја и друштвеног одређења човека, односно детета и младе

особе. У њима је постизање позитивне промене понашања централно питање. Трага се за објашњењима понашања и методама третмана које омогућавају постизање промене на ефикасан начин. Ова група је изузетно хетерогена и у њој постоји читав низ различитих теоријско-методолошких праваца. Три шира приступа су се издвојила као најефикаснија за третман проблема и поремећаја понашања: когнитивни тј. когнитивно-бихејвиорални приступ, бихејвиорални приступ и системски приступ.

Друга група концепата је настала у домену правних наука, и односе се на људска права и на њима засновано ресторативно право које је посебно релевантно за малолетничко правосуђе и за креирање интервенција за младе преступнике и њихове жртве.

КОГНИТИВНЕ И БИХЕЈВИОРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ И ТРЕТМАНИ

Примена класичних психотерапијских приступа, као што су саветодавни рад и психодинамска психотерапија, није показала значајне ефекте код деце и младих са проблемима понашања и у сукобу са законом. Због ових неуспеха, дуго се сматрало да ништа не може да помогне овој популацији младих. Развој нових приступа овој проблематици током 80-тих и 90-тих година 20. века, пре свега когнитивне и бихејвиоралне терапије, омогућио је примену ефикаснијих метода рада (Lipsey, 1995, Lipsey и сар., 2001).

Когнитивна и когнитивно-бихејвиорална теорија о формирању и промени људског понашања је дала значајан допринос разумевању проблема и развијању ефикасних интервенција за децу и младе са антисоцијалним понашањем. Когнитивна теорија полази од претпоставке да је понашање одређено когницијама – начинима на који особа перципира и интерпретира догађаје, тако да измена дисфункционалних когнитивних садржаја и процеса доводи до позитивне промене у понашању.

Значајан допринос развоју ефикасних метода третмана антисоцијалног понашања дала је и бихејвиорална теорија и терапија. Полази од претпоставке да се наука може бавити само оним што се објективно може измерити, тј. понашањем, и да се различитим методама модификације понашања може директно постићи позитивна промена.

Напредовање научних сазнања и психотерапијских приступа довело је до приближавања ова два на почетку супростављена погледа – бихејвиористи су све више уважавали значај перцепције и интерпретације, а когнитивисти значај понашања (Миленковић, 1997). Тако је у савременој науци разлика између ових

приступа пре у нагласку, него у искључивости признавања значаја само когниција или само понашања. Њихов заједнички именитељ је развој бројних техника и интервенција које су се показале ефикасним у терапији различитих поремећаја и проблема, па тако и у терапији проблема и поремећаја понашања.

Многи практичари примењују у свакодневном раду еклектички приступ, у коме користе бројне технике развијене у оквиру различитих школа когнитивно–бихејвиоралних приступа који су се временом умножили, а чија је ефикасност емпиријски доказана. Показало се да ефикасни третмани проблема понашања укључују учење потребних социјалних вештина за интеграцију у заједницу кроз практичне или искуствене вежбе и задатке (когнитивни и бихејвиорални приступ), когнитивну реструктурирацију која омогућава ефикасније и примереније когнитивно процесирање (когнитивни приступ), као и обесхрабтивање антисоцијалног и подстицање просоцијалног понашања кроз јасан систем награда и казни (бихејвиорални приступ). Позитивна искуства су довела до развоја полуструктурисаних програма групног третмана, тзв. радионица, у којима се на унапред одређен начин и на основу јасно дефинисаног програма рада, постижу дефинисани циљеви везани за позитивну промену. Предност ових програма је да се стручњаци релативно брзо обучавају за њихову примену, чиме се скраћује иначе дуго процес психотерапијске едукације и повећава доступност ове врсте подршке широј популацији.

Ефекти индивидуалних интервенција са децом и младима у оквиру овог приступа, које не укључују промену образаца когниција и понашања унутар њихових породица, посебно родитеља, углавном су се показали „кратког даха“ (Borduin и сар., 1995). Допринос разумевању образаца понашања између родитеља и њихове деце пружио је и бихејвиорални приступ. У оквиру овог приступа развијен је *модел сјадијума социјалне интеракције* који се посебно бави специфичностима односа између родитеља и деце са проблемима понашања чиме је значајно допринео креирању интервенција унутар овог оквира (Patterson и сар., 1992). Ипак, круцијалан допринос развоју ефикасних интервенција са породицом је пружио системски приступ.

СИСТЕМСКИ ПРИСТУП

Системски приступ се развија у другој половини двадесетог века под утицајем како опште теорије система, тако и теорија контроле (Хрнчић, 2009). Основ за разумевање процеса који се одвијају у системима је концепт циркуларне каузалности, који подразумева међусобну условљеност и међузависност свих чланова

система. Промена у једном делу система доводи до промене у свим осталим деловима система. Тако се сматра да разумевање активности дела система није могуће постићи уколико се не увиди како се оне уклапају у цео систем. Овај приступ је утицао на многе науке у другој половини двадесетог века. У области друштвених наука, унапредио је увид у динамичке односе са другим људима у којима се човек, као друштвено биће, налази и који га одређују. Омогућио је и боље разумевање понашања деце и младих, која су упућена и одређена породицом и другим системима којима припадају (школа, суседство, вршњачка група, локална заједница) и указао на значај приступа и третмана који се реализују у заједници. Посебан допринос разумевању деце и младих са проблемима понашања су дали системски породични приступ и социјално еколошки приступ.

Системски породични приступ полази од становишта да су чланови породице међусобно условљени у сталној динамичкој равнотежи (Haley, 1980, Okun, Rappaport, 1981, Rapp, 1983). Терапеут се види као део екосистема терапије, заједно са породицом. Симптом се схвата као системска адаптација на његов тотални контекст, у функцији одржања породичне хомеостазе. Проблеми особе се могу разумети тек када се увиди како су они повезани са њеном породичном, школском, вршњачком, пословном ситуацијом исл. Фидбек (feedback) системи – системи повратне спреге – руководе понашањима породице тако што одржавају хомеостазу помоћу репетитивних образаца интеракције међу члановима – исто понашање увек изазива исти одговор који на предвидљив начин изазива даље понашање, које опет изазива следећи предвидљив одговор. Ови репетитивни обрасци могу бити неповољни по породицу и њене чланове ако одржавају проблем.

Салвадор Мињучин (Salvador Minuchin) обогаћује ово виђење постављањем основна структуралне породичне терапије која претпоставља да свака породица има структуру, која се открива кроз породичне акције. Мињучин указује да је породична промена пре правило, него изузетак и наглашава развојну функцију породице, која захтева адекватне промене породичне структуре у складу са промењеним околностима (Minuchin, Fishman, 1981; Okun, Rappaport, 1981). Представник структуралне породичне терапије који се посебно бавио делинквентним понашањем младих што је омогућило боље разумевање процеса у породицама делинквентна је Џеј Хејли (Haley, 1980; Okun, Rappaport, 1981; Хрнчић, 1995). Структурални породични приступ је успешан у постицању позитивне промене породица младих са антисоцијалним понашањем, али се показује потреба за додатном применом ефикасних и специфичних техника које су развијене у оквиру когнитивног и бихејвиоралног приступа (Alexander, Parsons, 1982).

У оквиру структуралног породичног приступа се развијају кратки програми породичне терапије, као што је функционална породична терапија која је посебно примерена у раду са породицама делинквената (Alexander, Parsons, 1982) и) и третман фокусиран на решење (De Shazer, 1982, 1985, 1988; Berg, 1991).

Теорија социјалне екологије је у основи системска теорија која се бави не само породицом којој индивидуа припада, већ и свим другим системима у које је укључена. Полази од поставке да је еколошко окружење особе састављено од неколико међусобно „угњеждених“ структура, тако да се свака налази унутар следеће структуре (Bronfenbrenner, 1979, по Henggeler i sar., 1998). У самом центру се налази особа о којој се ради. Сваки слој представља систем који је интегрални део живота особе. Индивидуа се види као растући ентитет који активно реструктурише своју околину, као што и та околина активно реструктурише њу. Понашање је мултидетерминисано кроз реципрочне односе између особе и њене социјалне екологије. Ова теорија има исте полазне основе као и системска теорија, али проширује социјално поље тако да обухвата бројније и шире еколошке системе, као што су суседство, школа, локална заједница. У фокусу је не само интеракција између индивиде и сваког система коме особа припада, већ и интеракција између система (нпр. породице и вршњака). Више пажње се поклања карактеристикама индивидуалних чланова породице (морално резоновање, социјалне вештине) и ванпородичним социјалним системима (девијантни вршњаци, лоше постигнуће у школи). Узимају се у обзир и фактори као што су економске тешкоће, медији, предрасуде, субкултура насиља и сл. Посебна пажња се усмерава ка неким развојним питањима као што су стадијум адолесцентове еманципације, социјална перспектива, итд. У третман су често укључене и стратегије интервенције, настале из несистемских модела третмана као што је когнитивно-бихејвиорална терапија.

Примена овог приступа у области антисоцијалног понашања младих је нашла своје заступнике у Чемберлену и сарадницима (Chamberlain, Rosticky, 1995) и Хенглеру и сарадницима (Henggeler, 1989, Henggeler i sar., 1998). Постулира се да су узроци делинквенције бројни и да је антисоцијално понашање младих у вези са процесима који се одвијају у различитим социјалним групама, почев од породице, преко школе и вршњачке групе, до ширег друштва. Третман је усмерен на садашњост, на конкретне ситуације и на промену у оквиру природне средине младих. Деца и млади са делинквентним понашањем често припадају мултипроблемским породицама, те се нагласак ставља на промене у оквиру породице, уз симултано мењање вршњачког окружења. Посебна се пажња поклања родитељском понашању, на пример раду на интензивнијем афективном испољавању родитеља, ненасилним методама васпитања, ефикаснијем надзору деце и сл.

ТЕОРИЈА САВРЕМЕНОГ СОЦИЈАЛНОГ РАДА

За теорију и праксу савременог, интегративног социјалног рада значајно је увођење холистичке и еколошко системске перспективе. Ови приступи наглашавају потребе и тешкоће корисника из којих се изводе циљеви социјалног рада за сваког корисника. Корисник се сагледава као целовита особа која је производ целокупног контекста одрастања у одређеној животnoj средини. Стога је *сврха социјалног рада* поспешивање и унапређење међусобног прилагођавања корисника и система са којим је корисник повезан, у складу са социјалном правдом, уз свест да обе стране у процесу имају тешкоће у адаптацији. *Еколошко системски ујицаји* у социјалном раду наглашавају:

- индивидуе и њихова социјална средина се налазе у *сијалној интјеракцији*, што доводи до константних промена обе стране
- индивидуе су *активни учесници* у свом сопственом развоју, што значи да је однос између особе и средине реципрочан
- постоји повезаност подсистема у глобалном систему, тако да промене у једном субсистему изазивају одговарајуће промене у субсистемима који су ближе или даље од индивидуе, што захтева холистички приступ посматрања појава.

Ове поставке представљају један од основних оквира за креирање концепта услуга и третмана за децу и младе са проблемима понашања у средини у којој деца живе. Функционисање детета са проблемима понашања зависи од његових интеракција са системима који га окружују, али и од доступности ресурса које би му омогућили и олакшали функционисање. Сврха социјалне службе у том контексту је стварање услова и јачање капацитета за адекватно функционисање особе у природном окружењу, као и развој ресурса заједнице доступних сваком појединцу.

Из оваквог разумевања произилази и проширена улога стручних радника у социјалној заштити као водитеља третмана, која укључује вишеструке улоге: непосредног реализатора одређених активности, координатора, заступника, преговарача. Водитељ третмана обезбеђује услуге у партнерству и сарадњи са корисником који такође преузима одговорност за реализацију сопственог плана заштите/третмана. Рад на *преузимању личне одговорности* једна је од кључних области рада са дететом / младом особом. Он/а преузима активну улогу у одлучивању током третмана.

Методска рада у заједници потпуно су усаглашене са методологијом социјалног рада која проистиче из *еколошко-системске перспективе* и која социјални рад опредељује као интегративни модел социјалне заштите која се остварује кроз

интегрисано деловање социјалних и других служби и организација у заједници, према проблемима и потребама корисничких група. Методе социјалног рада омогућавају деловање на различитим нивоима система друштва како би се обезбедила квалитетна услуга групама корисника. Социјални рад обухвата подршку у превазилажењу животних тешкоћа, обављању социјалних улога и организацији животне средине. (НАСВ, 1992).

РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА

Развој свести о људским правима и њихове заштите последњих деценија је довео до преиспитивања основних концепата кривично-правног система. Нека од главних достигнућа проистекла из овог преиспитивања су развој ресторативне правде и препознавање и побољшање положаја жртве.

Ресторативна правда промовише другачији приступ решавању проблема везаних за повреде законских и људских права од класичног „ретрибутивног“, који се ослања искључиво на закон, казнене мере и државу и њене заступнике у обезбеђењу спровођења закона. У ресторативном приступу, правда укључује све стране које трпе последице преступа – жртве, преступнике и чланове заједнице кроз њихову директу партиципацију у мери у којој је то могуће. Они улажу заједнички напор да се ствари поново исправно поставе и да се превазиђу повреде настале преступом. Фокус је на потребама жртве и одговорности преступника (Хрнчић, 2006, Либман, Хрнчић, 2007).

Ресторативно право се бави потребама и улогама које обично нису испраћене и присутне током класичне правосудне процедуре. „Покрет ресторативног правосудја је настао као покушај да се поново размисли о потребама које ствара криминал, као и о улогама које се имплицитно подразумевају у криминалу“, пише Зер (Zehr, 2002, str. 13). Проширује се опсег оних који су укључени у процесирање кривичног дела као доносиоци одлука, кроз активно учешће преступника, жртава и чланова локалне заједнице.

Ресторативна правда се у литератури среће и под називом „балансирана правда“ јер је усмерена на уједначен приступ потребама жртве, преступника и заједнице, кроз процес који штити безбедност и достојанство свих.

Основни **циљеви** ресторативног права су да кључне одлуке доносе они који су највише погођени криминалом, да правда буде више исцелитељска и трансформационска и да се смањи вероватноћа даљих преступа (Zehr, 2002). Ресторативна

правда доводи до смањења рецидивизма криминала. Са једне стране, преступник увиђа последице свог преступа, најчешће кроз директну комуникацију са жртвом. Са друге стране, њему се даје прилика да надокнади почињену штету на начин који одговара и жртви и учиниоцу, уважавајући потребе жртве и подстичући реинтеграцију и жртве и учиниоца.

Основни принципи на којима почива концепт ресторативне правде су **персонализам** (злочин је повреда људи и њихових односа, пре него повреда закона); **поправљање** или **реституција** (примарни циљ поступка је поправљање штете нанете жртви, а не кажњавање учиниоца); **реинтеграција** (циљ поступка је реинтегрисати учиниоца уместо његовог отуђења и изолације искључењем из друштва) и **учешће** (циљ поступка је охрабривање укључивања свих директних и по могућству индиректних учесника да се проблемом проистеклим из криминалног понашања баве заједно) (Либман, Хрнчић, 2007).

Концепти ресторативне правде су постали део кривичноправног система већине западних земаља (Miers, Willemsens, 2004). И у нашој земљи су учињени први кораци у овом правцу. У односу на малолетне учиниоце, примена ових принципа је омогућена одредбама Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005, у даљем тексту ЗМУКДКЗМЛ). Наиме, Закон предвиђа надокнаду штете нанесене жртви од стране учиниоца која се може реализовати применом принципа ресторативног правосуђа у форми васпитног налога поравнања са оштећеним, који предвиђа да се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклоне, у целини или делимично, штетне последице учињеног дела (ЗМУКДКЗМЛ, члан 7).

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, J. F., Parsons, B. V. (1982), *Functional Family Therapy: Principles and Procedures*. Carmel, Calif.: Brooks/Cole.
- American Psychiatric Association (1994), *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders, Fourth Edition (DSM-IV)*. Washington D. C., American Psychiatric Association.
- Berg, K., I. (1991), *Family Preservati, A Brief Therapy Workbook*. London, BT Press.
- Borduin, C. M., Mannm B. j. , Cone, L. t., Henggeler, S. W. , Fucci, B. r. , Blaske, D. M. , Williams, R. A. (1995), Multisystemic treatment of seriour juvenile offenders: long term prevention of criminality and violence, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 4:569-578.
- De Shazer, S. (1982), *Patterns of Brief Family Therapy*. New York, Guilford Press.

- De Shazer, S. (1985). *Keys to Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- De Shazer, S. (1988), *Clues: Investigating Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- Закон о малолетњим учиниоцима кривичних дела и кривичној правној заштити малолетњих лица (2005). Службени гласник РС, 85/05.
- Zehr, H. (2002), *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, USA.
- Либман, М., Хрнчић, Ј. (2007), *Приручник за специјалистичку обуку у већинама медијације између оштећеног и малолетњег учиниоца*. Београд, Центар за медијацију.
- Lipsey, M. W. (1995), What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents? У: McGuire (ур.), *What Works: Reducing Reoffending – Guidelines from research and practice*. John Wiley & Sons Ltd, стр. 63–78.
- Lipsey, M. W. Chapman, G. I., Landenberger, N. A. (2001), Cognitive behavioral programs for offenders, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 578, 144 -157.
- Miers, D., Willemsens, J. (2004) (ур.), *Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries*. European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice. Leuven, Belgium.
- Миленковић, С. (1997), *Вредности савремене психотерапије*. Нови Сад, Прометеј.
- Minuchin, S., Fishman, C. H. (1981), *Family Therapy Techniques*. Cambridge, Harvard University Press.
- Okun, B. F., Rappaport, L. J. (1981), *Working with Families: An Introduction to Family therapy*. North Scituate, Massachusetts, Dixbury Press.
- Patterson, G. R., Reid, J. R., Dishion, T. J. (1992), *A Social Interactional Approach. Vol. 4. Antisocial Boys*. Eugene, Castalia Publishing Company.
- Papp, P. (1983), *The Process of Change*. New York, The Guilford Press.
- Sallybanks, J. (2003), *What Works in Reducing Young People's Involvement in Crime*. Australian Institute of Criminology, Australian Capital Territory, Canberra.
- Svetska zdravstvena organizacija (1992), *ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja: klinički opisi i dijagnostička uputstva*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- United Nations (1989), *Convention on the Rights of the Child*. Adopted by General Assembly resolution 44/25 of 20th November 1989.
- Haley, J. (1980), *Leaving Home: Therapy of Disturbed Young People*. New York, McGraw Hill.
- Henggeler, S. W. (1989), *Delinquency in Adolescence*. Newbury Park, Sage Publications.
- Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (1998), *Multisystemic Treatment of Antisocial Behaviour in Children and Adolescents*. New York, The Guilford Press.
- Хрнчић, Ј. (1995), Џеј Хејли – један од оснивача породичне терапије. *Епифаније*, 17, 3-4:143-152.
- Хрнчић, Ј. (2006), Модели и пракса ресторативног правосуђа. У: Џамоња-Игњатовић, Т., Жегарац, Н. (ур.), *Медијација, концепти и контексти*, Београд, Центар за примењену психологију, 130 – 140.
- Хрнчић, Ј. (2007), Нека терминологија разјашњења у области малолетничке делинквенције. *Зборник Института за криминологију и социологију кривичног правосуђа*, 26, 1-2:183-202.

Хрнчић, Ј. (2009), *Преступнички понашање младих: ризици, шокови и исходи*. Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

Chamberlain, P., Rosticky, G. (1995), The effectiveness of family therapy in treatment of adolescents with conduct disorders and delinquency. *Journal of Marital and Family Therapy*, 21, 4.

КОНТЕКСТУАЛНИ ОКВИР

Лидија Милановић, Живорад Гајић

МЕЂУНАРОДНИ РЕГУЛАЦИОНИ МЕХАНИЗМИ

Укључивање Републике Србије у европске интеграционе процесе условило је да на све реформске правце, па самим тим и на реформу система социјалне заштите, велики утицај имају међународни документи, међу којима су за нас значајни и инструменти који се односе на децу и младе са проблемима у понашању и у сукобу са законом.

Међународни инструменти постављају инклузивне принципе рада, истичу развојност проблема понашања и нужност благовремене и координисане акције свих сегмента заједнице у циљу њиховог смањења, а посебно наглашавају протективност законских приступа малолетнику и диверзионе моделе који омогућавају „скретање“ са санкција на протективне поступке у условима и на начин предвиђен законом.

Европска конвенција и Конвенција УН о правима детета посебно истичу важност и значај да све мере које се предузимају у односу на малолетна лица морају да буду у циљу његовог/њеног преваспитавања и активне припреме за повратак у друштво.

Унапређење људских права и њихово прихватање у многим правним системима утицало је и на ширење појма права детета. **Конвенција Уједињених нација о правима детета** из 1989. године (УНИЦЕФ, 2004) је дефинисала основна права детета, која су ратификована од стране Републике Србије и тиме постала обавезујућа за породицу, друштво и државу. Под „децом“ се у Конвенцији подразумевају особе до навршене 18. године живота. Оно што је посебно важно истаћи је да се овом Конвенцијом дете ставља у позицију носиоца права а не само објекта заштите како је до тада било третирано. Конвенција даје приоритет останку детета у породици и природној животној средини, значају рехабилитације и друштвене реинтеграције детета, примени програма скретања од судског поступка (диверзионих шема) и алтернативама институционалном третману деце која су прекршила закон.

У систему УН усвојена су 1985. и **Стандардна минимална правила за уређење малолетничког правосуђа – Пекиншка правила** (УНИЦЕФ, 2004.)¹.

---

1 А/Резол/40/33, 29.11.1985.

Она су створена пре усвајања Конвенције о правима детета и мада нису била обавезујућа веома су утицала на одредбе Конвенције о правима детета и на многа национална законодавства.

Смернице УН за превенцију малолетничке делинквенције – Ријадске смернице² су усвојена 1990. (УНИЦЕФ, 2004). Основи постулат у оквиру овог документа је да превенција мора имати кључну улогу у оквиру малолетничког правосуђа. Ријадске смернице се заснивају на претпоставци да ће државе чланице најефикасније смањити број деце у сукобу са законом тако што ће побољшати и ојачати паралелне системе (пре свега социјалну заштиту) и квалитет живота деце од раног детињства и током периода адолесценције. Владе би требало да донесу свеобухватне планове превенције који ће укључити породицу, друштво, вршњаке, школе, програме образовања, стручну обуку, рад и друго у циљу позитивног усмерања деце развоја.

Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману – Токијска правила (УНИЦЕФ, 2004)³ су усвојена да би промовисала мере које представљају алтернативу институционалним мерама – алтернативне мере и предкривичне диверзионе програме за децу у сукобу са законом. Токијска правила треба да се примењују на децу у сукобу са законом „у свим фазама кривичног поступка“ и да подстичу државе чланице да развију „широк спектар мера алтернативних институционалном третману почев од оних пре покретања кривичног поступка, до оних после изрицања пресуде“. Она такође сугеришу врсту мера алтернативних институционалном третману које се могу применити и дају минималне стандарде за њихову имплементацију. Токијска правила подстичу и учешће друштвене заједнице и коришћење ресурса у примени диверзионих шема и мера алтернативних институционалном третману. Једно од важних правила наведених у овом документу односи се и на ангажовање и обучавање особља које ће радити на примени мера алтернативних институционалном третману. Наводи се да особе које раде овај посао морају да имају одговарајуће личне карактеристике, професионалне квалификације и практично искуство.

---

2 А/резол/45/112, 14.12.1990.

3 А/Резол/45/110, 14.12.1990.

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА СИСТЕМА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Основни циљ реформе система социјалне заштите је развијање интегралне социјалне заштите у којој социјални актери на најефикаснији начин користе постојеће и развијају нове ресурсе путем доступних, квалитетних и разноврсних услуга, ради очувања и побољшања квалитета живота рањивих и маргинализованих појединаца и група, оспособљавања за продуктиван живот у заједници и преузимања зависности од социјалних служби (Жегарац и сар., 2005).

У складу са овако дефинисаним основним циљем, ефикасна социјална заштита подразумева развој мера, услуга и активности које су посебно усмерене на појединца, породице у ризику и маргинализоване групе, њихово оспособљавање за продуктиван живот у заједници, одговорно родитељство и постизање оптималних могућности осамостаљивања у односу на социјалне службе.

Деца са проблемима понашања и деца у сукобу са законом су једна од приоритетних група корисника услуга социјалне заштите, за које је предвиђен развој услуга у складу са развојем капацитета система да оствари горе наведене циљеве реформе. Ове услуге треба организовати тако да омогућавају интегрални приступ идентификовању потреба и планирању услуга у заједници и развој мреже локалних услуга на овим основама.

Циљеви реформе и стратешки правци развоја система дају најшири оквир за конципирање услуга и третмана намењених деци са проблемима у понашању, њиховим породицама и заједници (Жегарац и сар., 2005).

Изградња нове политичке и законодавне активности дефинише развојне политике социјалне заштите и повезује их са другим системима и делатностима у друштву, наглашавајући три суштинске карактеристике нове политике: децентрализацију система социјалне заштите, обезбеђивање квалитетних услуга и јачање професионалних капацитета запослених у социјалној заштити.

Децентрализација система социјалне заштите претпоставља унапређење законодавства, хармонизацију прописа и њихово усаглашавање са прописима ЕУ, децентрализацију надлежности и средстава на локални ниво и развијање механизма за учешће грађана и корисника у одлучивању о средствима и начинима задовољавања потреба.

Обезбеђивање квалитетних услуга у социјалној заштити треба да доведе до позитивне промене, омогући смањење ризика и предупреди даљи развој проблема и стања која нарушавају квалитет живота. У оквиру овог правца посебна пажња се

поклања подстицању развоја разноврсних социјалних услуга у заједници и укључивању у сферу пружања услуга што више разноврсних социјалних актера; увођењу нових услуга социјалне заштите у оквиру постојећих институција и служби социјалне заштите у заједници, подржавању и развоју породице као најбољег оквира заштите рањивих појединаца и група, успостављању стандарда и унапређењу квалитета услуге, дефинисању и повезивању услуга различитих сектора и подсистема на свим нивоима.

Јачање професионалних капацитета запослених у социјалној заштити увођи обавезност континуиране едукације за примену нових стандарда, успоставља процес акредитације и лиценцирања и наглашава неопходност сталног стручног усавршавања запослених.

Наведени стратешки правци омогућили су успостављање и развијање сета дневних услуга у заједници, које имају за циљ обезбеђење услова да се потребе корисника и њихов квалитет живота „вежу“ за природно и стимулативно окружење. Дневни боравак за децу/младе са проблемима у понашању има управо овакву оријентацију.

Поштовање и недељивост права је основни принцип развоја система, чија се доследна примена обезбеђује усклађивањем домаћег правног система са усвојеним међународним документима и савременом праксом социјалног рада. Развијање поштовања и недељивости људских права у реформи система социјалне заштите подразумева примену следећих принципа:

- *Најбољи интереси корисника*: пружање услуга које су у највећем степену усаглашене са потребама корисника уз поштовање људских права и достојанства.
- *Доступност услуга корисницима*: обезбеђивање услова и развијање услуга тако да грађани своје потребе приоритетно задовољавају у средини у којој живе, на локалном нивоу.
- *Најмање рестриктивно окружење*: пружање подршке разноврсним услугама приоритетно у природном окружењу, уз избор услуга које су за корисника најмање рестриктивне.
- *Партиципација, одговорност и самосталност корисника*: обезбеђивање учешћа корисника у доношењу одлука о начину задовољавања његових потреба и одговорност за избор и коришћење сопствених потенцијала, пружање подршке за активирање потенцијала корисника за самостално задовољавање потреба, продуктиван живот у заједници и предупређење зависности од социјалних служби.
- *Континуирана заштита и могућност избора услуга и пружалаца услуга*: развијање разноврсних услуга у оквиру јавног, невладиног и приватног

сектора, тако да се кориснику благовремено пружа могућност коришћења одговарајуће услуге, у континуитету и потребном трајању.

Очекивани ефекти развоја система социјалне заштите представљају смернице за конципирање услуга и третмана, како би њихова примена у раду са децом/младим особама са проблемима понашања довела да позитивних промена које су усаглашене са циљевима реформе. То су:

- *Активна улога корисника услуга:* корисник активно учествује у целом процесу обезбеђивања услуге. Он је равноправни учесник, при чему је избор услуга које се обезбеђују резултат реципрочног партнерског разматрања тешкоћа са којима се корисник суочава.
- *Локална и регионална интеграција:* развијене социјалне услуге у заједници и постојање мреже социјалних услуга
- *Плурализам давалаца услуга:* у будућем, трансформисаном систему социјалне заштите услуге могу пружати организације цивилног друштва, приватни сектор, одговарајуће службе и организације социјалне заштите, као и други актери.
- *Континуирана услуга:* развијене универзалне, свима доступне услуге које користе сви грађани; развој селективних услуга за појединце и групе које су у повећаном ризику; развој индикованих услуга и интервенција за минимизирање ефеката негативних последица постојећег проблема који омета оптимални развој и благостање. Тежи се идеалном континууму подршке и помоћи појединцима и породицама независно од интензитета проблема са којим се суочавају.

Полазећи од наведеног реформског контекста, креирање потребних програма обуке за јачање професионалне компетенције запослених и у социјалној заштити, један је од приоритетних задатака реформе, будући да се тиме стварају и предуслови за **развијање нових алтернативних и разноврсних облика заштите и услуга на локалном нивоу**. Нови третмани и услуге који се могу примењивати користећи постојеће ресурсе заједнице доприносе развоју нових и иновативних облика подршке и услуга у заједници. Остваривању очекиваних ефеката реформе значајно доприноси и оснивање дневних боравака као новог облика подршке у локалној заједници, који су посвећени развоју услуга и третмана у заједници за популацију којој су намњени. Уједно то води развијању **превентивних активности** и то у природном окружењу деце у ризику, што је такође у складу са основним правцима развоја социјалне заштите.

ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Заокружујући реформу казненог права крајем 2005. године, Република Србија је следила тенденције савремене криминалне политике других развијених европских земаља (Француска, Немачка, Хрватска), па је на посебан, специфичан начин одредила кривичноправни статус малолетника доношењем *Lex specialis* – посебног Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005, у даљем тексту ЗМУКДКЗМА), чиме су малолетници у свом кривичноправном положају у потпуности одвојени од статуса пунолетних лица као учинилаца кривичних дела. Закон је ступио на снагу 1. јануара 2006. године. На тај начин су све одредбе материјалног, процесног и извршног карактера у односу на малолетнике као учиниоце кривичних дела издвојене у посебну целину која се условно може назвати „малолетничко кривично право“. Овакво решење свакако представља квалитетни помак у законској регулативи према малолетним учиниоцима кривичних дела односно, малолетним лицима као оштећенима (жртвама кривичних дела). Закон је увео новине у малолетничко правосуђе које директно утичу на увођење нових услуга и третмана у заједници, а посебно су значајне за конципирање услуге дневног борвкa за децу и младе са проблемима у понашању. Ускладио је наше законодавство с међународним стандардима и документима. Полази од неколико основних начела – начело хитности, начело јединствености поступка и начело васпитања.

Овим законом је одређена је посебна надлежност окружних судова за поступање у кривичним предметима малолетних учинилаца кривичних дела. Предвиђена је и обавезна специјализација лица која у органима кривичног правосуђа учествују у кривичном поступку према малолетним учиниоцима кривичних дела (уз претходну обуку и издавање лиценци – сертификата).

Посматрано са аспекта ванинституционалног третмана деце и младих са проблемима понашања, посебно је важно начело васпитања. Васпитна функција малолетничког правосуђа није право или избор државе, већ њена дужност, део одговорности коју је она преузела. Начело васпитања у односу на кажњавање јасно је истакнуто у новом Закону у већини одредаба, али посебно у оним које се тичу кривичних санкција према малолетницима. Требало би да се доследно спроводи и код одређивања и код спровођења васпитних мера. Закон одређује обавезно разматрање изречених мера на седници већа сваких шест месеци, у циљу процене сврсисходности васпитне мере и њене евентуалне замене или укидања.

Закон уводи и две нове могућности, примену васпитних налога и изрицање и васпитних мера посебних обавеза.

Васпитни налози су посебна мера *sui generis* којом се избегава покретање или вођење кривичног поступка и којима се истиче превентивни, васпитно-педагошки карактер одлука тужилаштва и суда и даје основ примени „ресторативне правде“ (Јовишевић, Д., 2008; Хрнчић, 2006; Николић-Ристановић, В., 2005; Савић, С., 2007). Изричу се малолетном учиниоцу кривичних дела од стране државних органа, под условима прописаним у закону, у циљу остварења законом прописане сврхе. „Сврха васпитних налога је да се не покреће кривични поступак према малолетнику или да се обустави поступак, односно да се применом васпитног налога утиче на правилан развој малолетника и јачање његове личне одговорности како убудуће не би чинио кривична дела“ (ЗНУКДКЗМЛ, чл. 6). „Услови за примену васпитног налога су: признање кривичног дела од стране малолетника и његов однос према кривичном делу и оштећеном“ (ЗНУКДКЗМЛ, чл. 5, ст.3). Циљ њихове примене је заштита интереса малолетника и протективно деловање на њих, њихове жртве и локалну заједницу.

Васпитни налог може применити тужилац и суд. Када га изриче тужилац, спречава се даље процесуирање малолетника у правосудном систему. И у покретом поступку пред судом, тужилац може предложити суду изрицање васпитних налога, који ће суд размотрити и донети одлуку.

Овим се омогућава „скретање“ са судског поступка ради омогућавања повољног развоја малолетника и спречавања поновљеног вршења кривичних дела, у складу са диверзионим моделима у правосуђу и ресторативном правдом.

Васпитни налози могу трајати до шест месеци. Примењују се према малолетнику за кривична дела за која је предвиђена као санкција, новчана казна или казна затвора до 5 година. У ову групу спада велики број извршених кривичних дела малолетника. Васпитне налоге је, дакле, могуће применити на већи део популације малолетника.

Васпитни налози могу бити: 1) поравнање са оштећеним како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклонило, у целини или делимично, штетне последице дела; 2) редовно похађање школе или редовно одлажење на посао; 3) укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја; 4) подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога; 5) укључивање у појединачни или групни третман у

одговарајућој здравственој установи или саветовалишту (ЗНУКДКЗМЛ, члан 7). Избор и природу васпитног налога одређује тужилац или судија у сарадњи са родитељима малолетника или надлежним органом старатељства.

Васпитним налозима поравнање са оштећеним и укључивање, без накнаде, у рад у заједници, потенцира се одговорност малолетника коју има према жртви и заједници због повреде /штете коју јој је починио кривичним делом. Тиме се развија одговорно понашање малолетника, заштита жртве и реинтеграција и жртве и учиница у заједницу

Изречени васпитни налози су значајни за даљу заштиту малолетника у оквиру система социјалне заштите, с обзиром на природу проблема понашања и обавезу органа старатељства да организује и прати потребне услуге у локалној заједници за сваког малолетника у случајевима када процени да је то неопходно.

Васпитне мере припадају категорији кривичних санкција које се изричу малолетницима. Закон дефинише да је „... сврха кривичних санкција према малолетницима ... да се надзором, пружањем заштите и помоћи, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника, на васпитавање и правилан развој његове личности, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу“ (ЗМУКДЗМЛ, чл. 10. ст. 1).

Васпитне мере су по Закону:

- Мере упозорења и усмеравања: судски укор и посебне обавезе (ЗМУКДКЗМЛ, чл. 11, ст. 1, тч. 1). Изричу се „... кад је потребно и довољно таквим мерама утицати на личност малолетника и његово понашање“ (ЗМУКДКЗМЛ, чл. 11). Посебне обавезе су новина у Закону. Суд може да изрекне малолетнику следеће посебне обавезе: 1) да се извини оштећеном; 2) да у оквиру сопствених могућности накнади штету коју је проузроковао; 3) да редовно похађа школу или не изостаје са посла; 4) да се оспособљава за занимање које одговара његовим способностима и склоностима; 5) да се, без накнаде, укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја; 6) да се укључи у одређене спортске активности; 7) да се подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога; 8) да се укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама; 9) да похађа курсеве за стручно оспособљавање или да се припрема и полаже испите којима се проверава одређено знање; 10) да не

може да напусти место пребивалишта или боравишта, без сагласности суда и посебног одобрења органа старатељства (ЗМУКДКЗМЛ, члан 14, став 2).

- „мере појачаног надзора: појачан надзор од стране родитеља, усвојιοца или староца, појачан надзор у другој породици, појачан надзор од стране органа старатељства, појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника“ (ЗМУКДКЗМЛ, чл. 11, ст. 1, тч. 2).; „Мере појачаног надзора изричу се кад за васпитавање и развој малолетника треба предузети трајније мере уз одговарајући стручни надзор и помоћ, а није потребно малолетничково потпуно одвајање из дотадашње средине“ (ЗМУКДКЗМЛ, чл.11, ст. 3).
- „заводске мере: упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно-поправни дом, упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање“ (ЗМУКДКЗМЛ, члан 11, ст. 1. тч. 3). „Изричу се према малолетнику према коме треба предузети трајније мере васпитавања, лечења и оспособљавања уз његово потпуно одвајање из дотадашње средине, ради вршења појачаног утицаја на малолетника. Заводске мере изричу се као последње средство и могу трајати, у границама одређеним овим законом, само колико је потребно да би се остварила сврха васпитних мера“ (ЗМУКДКЗМЛ, чл. 11, ст. 4).

Законске одредбе у овој области дефинишу обавезе и надлежности органа старатељства. Осим извињења, које се одвија у суду, за извршење свих осталих васпитних мера је надлежан центар за социјални рад, с тим што реализацију неких мера може поверити другим лицима. Тако Закон предвиђа да орган старатељства може да одреди друго стручно лице које ће меру појачаног надзора спроводити (ЗМУКДКЗМЛ, чл. 109, ст. 2). Орган старатељства један део обавеза у оквиру изречене мере посебних обавеза може поверити другом лицу које ће под надзором органа старатељства реализовати одређене послове (Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза, 2006).

Начин регулисања васпитних налога и васпитних мера значајан је за развој услуга и третмана за младе са проблемима понашања у заједници. Васпитни налози, васпитне мере посебних обавеза и васпитне мере појачаног надзора, јесу мере за чије извршење је потребно постојање адекватних услова у локалној заједници и тесна сарадња са центром за социјални рад која је у одређеним сегментима и прописана Законом.. Посебно захтевни за реализацију јесу васпитни налози и посебне обавезе и мере појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника. Док су васпитни налози и посебне обавезе нове мере за које тек треба да

се развију адекватне услуге, мера појачаног надзора уз дневни боравак постојала је и у претходним законским регулативама, али у систему социјалне заштите нису постојале могућности за њено остваривање. По одредбама Закона, „ова мера може да траје најмање шест месеци, а највише две године ... Док траје ова мера малолетник и даље остаје код својих родитеља или других лица која се о њему старају, а у току дана проводи одређено време у установи за васпитавање и образовање малолетника, али тако да то не омета његово школовање или редовно одлажење на посао. У таквој установи ће се одговарајућим васпитним и образовним садржајима утицати на будући живот и понашање малолетника у ужој и широкој социјалној средини“ (ЗМУКДКЗМЛ, члан 18, ст. 2 и 3). Закон даље одређује да „дневни боравак може трајати најдуже четири сата у току радног дана“ (ЗМУКДКЗМЛ, члан 112, ст. 1).

У склопу реформи система социјалне заштите, ова мера даје пуно оправдање увођењу услуге дневног боравка, као једне од приоритетних услуга намењених деци и младима са проблемима у понашању у заједници, која може да организује и пружи услуге и третмане које су предвиђени васпитним налозима, посебним обавезама и мерама појачаног надзора.

Постоји одређена неусклађеност Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица са нацртом новог Закона о социјалној заштити. Ове неусаглашености се посебно тичу позиције дневног боравка који се у новом закону о социјалној заштити одређује као локална услуга, независна од установа за образовање. Неусаглашености су резултат различите динамике трансформације оба система и захтевају додатни рад на њиховом усаглашавању.

За примену Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица неопходно је развијати адекватне услуге намењене деци у сукобу са законом, како у оквиру правосудног система, тако и у оквиру система социјалне заштите, како би се обезбедило поштовање основних принципа људских и дејјих права, недељивости и целовитости развоја детета и заштита његових најбољих интереса.

КОНТИНУИТЕТ ЗАШТИТЕ

У настојању да на што ефикаснији начин организује заштиту деце са проблемима понашања, систем се суочава са одговором на кључно питање: која врс-та третмана и у којим условима обећава да ће у најкраћем времену најбоље задовољити развојне потребе конкретног детета и потребе за реорганизацијом његове

породице. Друго значајно питање које се поставља је како обезбедити поштовање основних принципа и права детета да потребна услуга буде обезбеђена у његовој средини и да буде усклађена са природним животним током детета, обезбеђујући континуитет његовог развоја.

Досадашња пракса у раду са децом са проблемима понашања, поготову када су у питању деца у сукобу са законом, углавном је била усмерена на „заводски“ третман, упућивање деце у институције – заводе или васпитно-поправне домове. Примена институционалног третмана омогућава фокусирану, високо структурирану интервенцију у окружењу које омогућава висок ниво контроле понашања. Сигурно је да постоје деца и млади са проблемима понашања којима је оваква врста третмана неопходна. Сматра се да краћи заводски третман може да обезбеди интензивнији рад са дететом, са већом могућношћу контроле понашања детета, што повећава његову безбедност, као и безбедност његове породице и заједнице. Истовремено се породици даје могућност да се реструктурира уз одговарајућу помоћ и подршку што ће омогућити повећану функционалност породице након повратка детета из установе и квалитетнији даљи заједнички живот детета и породице.

Имајући у виду карактеристике поремећаја понашања, поготову код деце са израженијим делинквентним понашањем, ове предности заводског третмана не треба олако изгубити из вида. Међутим, заводски третман собом носи и низ ризика. Пре свега, он подразумева издвајање детета из породице и природне социјалне средине и његово укључивање у други социјални миље. Обично је тај други миље веома удаљен и битно другачији од средине у којој је дете расло и у коју треба да се врати. Грубо кидање емоционалних и социјалних веза је једна од тешкоћа. С друге стране, ово може довести до стигматизације и јаког осећаја одбачености и неприхваћености детета. Дете је упућено на осиромашене социјалне контакте, углавном у кругу измењеног социјалног миљеа у установи, а тиме и усмерено на живот у рестриктивним условима за оптималан развој и социјализацију. Живот у установи, далеко од природне животне средине, не обезбеђује оптималне услове за психофизички развој и сазревање. Социјална изолација и повећан притисак групе деце са сличним тешкоћама неминовно доводе до усложњавања тешкоћа младих и њихове пасивизације, а недовољан или, у нашим условима, непостојећи рад са породицом и средином детета на припреми за његов повратак, заједно чине да се резултати „заводског“ третмана увелико смањују. Ипак, не треба заборавити ни чињеницу да се у нашим заводима постепено јављају високо структурирани терапеутски третмани које је тешко понудити у ванзаводским условима, поготову за децу са акутним

и комбинованим сметњама и да постоје деца која живе у таквим развојно угрожавајућим условима да је њихово издавање из средине и упућивање у заводе за њих много боља развојна солуција, са мање ризика него природна средина.

Трагања за моделом рада који би омогућио третман деце/младих на начин да задржи потребан степен структуре третмана и контроле у складу са потребама и карактеристикама деце, а омогући што мање издавање из социјалне средине, упућују на развој услуга и третмана у локалној заједници и на флексибилан приступ у третману. Поремећај понашања се не развија одједном као већ структуриран облик понашања. Он се развија у зависности од многих личних, породичних и срединских фактора одрастања детета. Индивидуални процес одрастања и социјализације код сваког детета доводи и до развоја проблема специфичног за свако дете. Одговор на питање када и на који начин започети и развијати третман детета упућује на континуитет и флексибилност приступа.

Концепт третмана детета/младе особе у његовој природној средини – локалној заједници базиран је на два кључна поставка – развоју у природној средини детета и континуитету развоја.

Услуге и третмани детета/младе особе са проблемима понашања у природној средини захтевају коришћење постојећих ресурса саме заједнице за корективно деловање на дете и породицу. У оваквим условима степен структурираности и контроле је нижи него у заводском смештају. Предност овог приступа је да омогућава максималну укљученост детета током третмана у породицу, вршњачку групу и приступачност ресурса природне средине, као и флексибилност приступа сходно потребама детета. Нека од питања која се постављају у овом приступу су: да ли је могуће у оваквим условима обезбедити адекватан третман сваком детету са крајње различитим проблемима понашања уз обезбеђење потребног степена безбедности за дете и заједницу? Да ли у заједници постоје службе и услуге доступне свима које могу третмански деловати на дете са проблемима понашања? У којој мери овај приступ одговара сваком детету?

Концепт континуитета заштите изгледа да има највише изгледа да обједини све приступе у третману деце са проблемима понашања који су овој групацији деце неопходни, уважавајући индивидуалност и флексибилност развоја детета и потребне захтеве успешног третмана. Концепт континуитета заштите почива на идеји да у једном друштву треба изградити такав систем институција, служби и услуга које ће омогућити да се за свако дете нађе оптимална, најмање рестриктивна или „инклузивна“ форма третмана. У пракси би то значило да ће, у

зависности од карактеристика детета, проблема понашања и ужег породичног и социјалног миљеа, бити могуће комбиновати различите форме третмана – институционални који је високо структуриран са високим степеном контроле, ванинституционални, који се реализује у локалној заједници детета / младе особе, са мањим степеном структуре и контроле, и третман који се спроводи у у природној средини детета (породици, школи) са најмањим степеном структурираности и контроле. Суштинске разлике између одабраних модалитета третмана су у степену структурираности садржаја третмана, степену контроле/надзора понашања и удаљености места примене третмана од природне средине младе особе. Заштита деце се сагледава као континуум најмање рестриктивних третмана или услуга у координисаном простору две димензије, с једне стране могућности примене у природној средини детета и с друге, степена структуре и контроле третмана. Заједница би требало да развија различите услуге и службе које би омогућиле избор најмање рестриктивне интервенције за свако дете. Њихово постојање омогућило би крајње индивидуализован приступ детету са проблемима понашања, па би, у зависности од његових потреба и степена изражености проблема, било могуће комбиновати различите модалитете услуга за једно конкретно дете у различитим периодима његовог живота и у зависности од карактеристика проблема понашања. Тако би било могуће да дете користи и услуге у природној средини и услуге институционалног третмана, ако те услуге одговарају његовим актуелним потребама. Било би могуће прилагођавати и мењати средину, модалитете третмана, степен структуре и контроле која се уводи у живот сваког детета, уз стварање услова за безбедност детета и средине, кроз континуирани процес праћења и реаговања на промене понашања и потреба детета. У складу са основним поставкама овог концепта, сваки од модалитета третмана може бити „најмање рестриктивна интервенција“ у одређеном периоду живота детета.

Један од начина да се „помире“ предности и недостаци институционалног третмана, је програм дневног боравака, програм дневног третмана деце у сукобу са законом или парцијални институционални третман (Стакић, 2009.) Програм настоји да омогући адекватан третман деце у њиховој природној средини, задржавајући неке особености институционалног третмана које су се показале посебно функционалним: структурираност услова и третманских програма као и виши степен контроле понашања детета. Овако конципиран дневни боравак задржава један вид, додуше мање изражен, концепта издвајања деце у посебну групу. Оваква група је знатно мање „ексклузивна“ у односу на институционални третман, али

ипак издвојена из вршњачке групе и заједнице током времена које дете/млада особа проводи у дневном боравку. Дете је и даље упућено на рестриктивнији социјални миље, али овог пута у природном окружењу. Ризик од даљег развоја проблема понашања, као последице дружења са другом децом и младима са проблемима понашања у дневном боравку и даље је присутан, али у мањој мери него у случају институционалног третмана. Излаз из ове ситуације би био кад би се дневни боравак видео као не само место на које долазе деца и млади због услуга и третмана, већ и место које је центар координације услуга и третмана који се могу реализовати и у природној средини детета, а не само у дневном боравку. Тако би дневни боравак добио централно место у обезбеђивању услуга и третмана у заједници.

АКТУЕЛНО СТАЊЕ У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ И МЛАДИХ СА ПРОБЛЕМИМА ПОНАШАЊА

Заштита деце/младих особа са проблемима у понашању у систему социјалне заштите одређена је нужном повезаношћу постојећих ресурса самог система и законодавне регулативе у систему правосуђа, која се односи на децу и младе, извршиоце кривичних дела.

У систему социјалне заштите превентивни програми и програми третмана који су усклађени са Ријадским смерницама, Пекиншким правилима, Токијским правилима и конвенцијом о правима детета, којима се наглашавају права детета и омогућавање подршке деци у сукобу са законом у локалној заједници се тек развијају. Још увек нису створени услови у складу са законским одредбама и принципима респективног правосуђа да се кроз примену диверзионих модела млади који дођу у сукоб са законом третирају ван формалног система кривичног правосуђа.

Постојећи облици услуга и третмана у социјалној заштити не омогућају интеграцију деце/младих са проблемима у понашању у заједницу, смањење негативних ефеката проблема понашања и стабилан даљи развој способности, навика и животних вештина. У нашој стручној пракси још увек превађава институционални приступ заштити деце са проблемима понашања, нарочито када је реч о деци у сукобу са законом. Ипак, може се рећи да се промене крећу у жељеном правцу, тј. да се тежи успостављању услуга у заједници, на локалном нивоу, чијим развојем би се остварили планирани стратешки циљеви, када је реч о заштити ове категорије корисника.

Министарство за рад и социјалну политику је подржало развој услуга и третмана у социјалној заштити кроз систем акредитације адекватних програма обуке који развијају професионалне компетенције стручњака за пружање услуга и третмана у оквиру социјалних служби. У последњих неколико година развијају се и континуирано акредитују ови програми, тако да је и примена услуга и третмана од стране обучених стручњака све присутнија. Ипак, мали део ових програма је институционализован, па њихова реализација углавном зависи од пројектног финансирања и личне иницијативе.

Са друге стране, развија се комплексна и захтевна услуга дневног борава за децу и младе са проблемима у понашању, предвиђена Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, као и нацртом новог Закона о социјалној заштити. Услуга се развија у неколико средина, као што су Ниш, Сремска Митровица Суботица и Нови Сад, што је најчешће иницирано од стране центара за социјални рад. Код свих је присутно трагање у концептуализацији услуге, што, с друге стране, погодује развоју иновативних, оригиналних приступа. Конципирати дневни боравак тако да буде у довољној мери структуриран да даје референтни оквир за развој услуге и да омогућава примену минималних стандарда квалитета у свим срединама, а да истовремено оставља довољно простора и буде отворен за иновативност и организацију интервенција у складу са потребама корисника и капацитетима средине, изазов је за који смо покушали да нађемо одговор у осмишљавању концепта дневног борава који је дат у овој публикацији. Чињеница да се успостављају стандарди квалитета и за услугу дневног борава за децу и младе са проблемима у понашању, додатно поставља захтев за успостављањем општеприхваћеног концепта ове услуге, како би се омогућило да у свим срединама корисници добију једнак квалитет услуге, прилагођен њиховим потребама.

ЛИТЕРАТУРА

- Жегарац, Н., Медић, С., Ишпановић, В., Бркић, М., Козарчанин, Л., Грујић, Д., Пејаковић, Л., Вујошевић, М., Стојановић, М., Јовановић, В. (2005), *Система развоја социјалне заштите*. Београд, Министарство запошљавања и социјалне политике.
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005). *Службени гласник РС*, 85/05.
- Јовишевић, Д. (2008), Положај малолетника у новом кривичном праву Републике Србије, *Зборник радова Правног факултета у Силбију*, вол. 45, 3:465 -486.

- Николић-Ристановић, В. (2005) *Ресторативна правда, кажњавање и жртве*. У: Група аутора, *Алтернативне кривичним санкцијама*. Београд, Фонд за отворено друштво.
- Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза, *Службени гласник РС*, 94/2006.
- Савић, С. (2007), Ресторативна правда и Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица из перспективе судске праксе, *Темид*, мај 2007: 47-48.
- Стакић, Ђ. (2009), необјављени текстови
- УНИЦЕФ (2004а), Конвенција Уједињених нација о правима детета. У: *Права деце и малолетничко правосуђе – одабрани међународни инструменти*. Београд, УНИЦЕФ.
- УНИЦЕФ (2004б), Стандардна минимална правила за уређење малолетничког правосуђа. У: *Права деце и малолетничко правосуђе – одабрани међународни инструменти*. Београд, УНИЦЕФ.
- УНИЦЕФ (2004в), Смернице УН за превенцију малолетничке делинквенције. У: *Права деце и малолетничко правосуђе – одабрани међународни инструменти*. Београд, УНИЦЕФ.
- УНИЦЕФ (2004г), Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману. У: *Права деце и малолетничко правосуђе – одабрани међународни инструменти*. Београд, УНИЦЕФ.
- Хрнчић, Ј. (2006), Модели и пракса ресторативног правосуђа. У: Џамоња-Игњатовић, Т., Жегарац, Н. (Ур.), *Медијација, концепции и контексти*, Београд, Центар за примењену психологију, 130 – 140.

II ДЕО | ТРЕТМАНИ

ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА „ОПТИМУС“

Јасна Хрнчић, Тамара Џамоња Игњатовић,
Вера Деспотовић Станаревић

ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ

Јасна Хрнчић, Тамара Џамоња Игњатовић,
Вера Деспотовић Станаревић

ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ

Јасна Хрнчић, Вера Деспотовић Станаревић,
Тамара Џамоња Игњатовић

ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ

Јасна Хрнчић, Вера Деспотовић Станаревић,
Тамара Џамоња Игњатовић

ДОГОВОР – КАКО ТО ДОБРО ЗВУЧИ

Душица Јовановић, Виолета Благојевић

ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА „ОПТИМУС“

*Јасна Хрнчић, Тамара Цамоња Ићњашовић,
Вера Десјошовић Сћанаревић*

УВОД

ОПТИМУС – обухватни програм третмана и интеграције младих у сукобу са заједницом (ОПТИМУС је акроним пуног назива програма) је настао из потребе за развојем релативно структурисаног, ефикасног и обухватног програма третмана деце и младих са проблемима понашања и у сукобу са законом, применљивог у нашем систему социјалне и здравствене заштите и примереним нашем кривичноправном систему. Полазни циљ у конципирању програма је био развијање програма третмана који ће довести до развоја просоцијалних форми понашања, обесхрабривања антисоцијалног понашања и подстицања интеграције у заједницу ове деце и младих.

Програм је заснован на савременим сазнањима из области разумевања развоја, одржавања и превенције проблема понашања. Комбинује елементе теорија учења, посебно теорије социјалног учења, когнитивне теорије, теорије генералних система, системске породичне теорије, теорије социјалне екологије и ресторативног приступа. Практични приступ је заснован на моделу социјалног информационог процесирања Доџа и сарадника (Dodge, Coie, 1987, Lochman, Dodge, 1994, Crick, Dodge, 1994; Lansford, 2006) рационално-бихејвиорално-емоционалној терапији Елиса (Ellis, 1994; Ellis, Tafrate, 1997), моделу стадијума социјалне интеракције Џералда Петерсона и сарадника (Patterson, 1986, Patterson и сар., 1984, 1992), третману фокусираном на решење у оквиру системске породичне терапије (De Shazer, 1985, 1988, Berg, 1991), на принципима мултисистемске терапије Хенглера и сарадника (Henggeler и сар., 1998, Huey и сар., 2000), као и на резултатима прегледних студија фактора ризика и фактора заштите од антисоцијалног понашања (Хрнчић, 2003, 2004, 2009). У наредним поглављима, која приказују посебне програме ОПТИМУС-а, ове теорије ће бити детаљније приказане.

ИЗБОР ФОРМЕ ТРЕТМАНА

Припрема програма третмана за децу и младе са проблемима понашања који су примерени, изводљиви и ефикасни у нашим условима полазила је од идеје

да они треба да буду тако дефинисани да је за њихову ефикасну примену могуће едуковати у реалативно кратком времену постојеће стручњаке у систему социјалне и здравствене заштите. Да би се ово остварило, било је потребно размотрити могуће форме третмана..

Радионичарски рад са групом деце / младих са проблемима у понашању и у сукобу са законом је свакако најмање економски и временски захтевна форма третмана ове популације. Под радионицом се у области психосоцијалног рада подразумева тзв. полуструктурирани састанак мале групе који води за то посебно обучена особа, а који има јасно дефинисану тему, циљеве и структуру као и могућност прилагођавања потребама групе и специфичним околностима у којима се реализује састанак. Предност овог приступа је како у економичности самог третмана, који се реализује истовремено са групом младих, тако и у економичности обуке професионалаца која је за ову врсту рада далеко мање захтевна од обуке за индивидуалну или групну психотерапију. Такође, овим се постиже уједначеност методологије коју примењују различити водитељи програма, што омогућава примену научних метода процене ефикасности појединих приступа. Са друге стране, у овом начину рада је отежан индивидуални приступ сходно потребама појединаца, као и рад са јаким емоцијама и непримереним понашањем учесника.

Когнитивно-бихејвиорална терапија се показала као третман који показује најбоље ефекте у групном раду са популацијом деце и младих са проблемима у понашању (Lipsey, 1995, Lipsey и сар., 2001). Типично се ради са малом групом деце / младих (6 до 10 особа) који су релативно уједначени по узрасту, у којој учесници провежбавају социјалне ситуације кроз које се подстичу интроспективни и социјални увиди, когнитивна реконструкција, развијање социјалних вештина и њихова примена у свакодневном животу (Lochman, Dunn, 1993). Програми који се баве специфичним проблемима понашања деце и младих, а не само унапређењем општих социјалних вештина, показали су далеко бољи ефекат (Wasserman и сар., 2000; Stoolmiller и сар., 2000). Значајне позитивне ефекте су показали полуструктурирани програми усмерени на развој знања и вештина код младих са проблемима понашања, а који смањују ризик од антисоцијалног понашања и повећавају социјално прихватаљиво и одговорно понашање (Lipsey, 1995, Lipsey и сар., 2001). Успешни програми обухватају од 12 до 36 радионица трајања од 1 до 2 сата, које се реализују 10 до 20 недеља, једном до три пута недељно (Lipsey, Wilson, 1998; Lipsey и сар., 2001, Goldstein и сар., 2003). Ефекти су бољи код програма који трају дуже од 23 недеље и немају више од 5 сати програма недељно (Lochman, Dunn, 1993; Lipsey,

Wilson, 1998). У складу са овим налазом, показало се да у популацији младих са озбиљним антисоцијалним понашањем позитивне ефекте постижу програми који обухватају преко 35 радионица тј. 70 сати радионичарског рада (нпр. програми „Reasoning and Rehabilitation Программе“, Ross и сар., 1988; *Aggression Replacement Training*, Goldstein и сар., 2003).

Радионичарски рад са децом и младима посебно одговара адолесцентима. Они су у овом развојном периоду оријетисани на вршњаке, који постају централна референтна група за усвајање социјалних знања и вештина и за добијање социјалне подршке, тако да реакције вршњака имају већи ефекат од препорука и подршке водитеља радионице. Учесници радионица кроз размену са вршњацима постижу реалистичнији поглед на сопствене околности, проширују и увежбавају проактивне социјалне вештине комуникације и решавања проблема и развијају одговорно понашање.

Радионичарски рад са децом и младима се може применити у нашој земљи као начин реализације неких васпитних налога и васпитних налога које предвиђа *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичнојравној заштити малолетних лица* (2005, у даљем тексту ЗМУКДКЗМЛ). Тако се на овај начин може реализовати васпитни налог или посебна обавеза укључивања у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту, или се може применити радионичарски рад и у оквиру појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника. Радионице са младима се могу реализовати и као третман за младе са проблемима понашања у оквиру саветодавних активности.

Групни рад са младима са проблемима понашања носи са собом и специфичне изазове. Деца и млади са проблемима или поремећајем понашања који су се упознали у радионицама, могу да почну да се друже и ван њих, што повећава ризик за антисоцијално понашање (Eddy, Chamberlain, 2000). Исход радионичарског рада у смислу смањења антисоцијалног понашања и повећања интеграције учесника у заједницу зависи од начина на који се овај рад комбинује са другим приступима, као што су интервенције у школи коју дете/млада особа похађа, укључивање у просоцијалне вршњачке групе и рад са породицом. Ефекти групног третмана се често губе после пар година, уколико се у третман не укључи и паралелни рад са родитељима / породицом (Borduin и сар., 1995; Lochman, Dunn, 1993, Wasserman и сар., 2000). Фокус третмана на рад са породицом смањује и негативне ефекте дружења са антисоцијалним вршњацима у радионичарском раду (Henggeler и сар., 1998).

Укључивање породице у третман може бити у форми индивидуалног рада са родитељима, групног радионичарског рада са родитељима и у форми посета породицама. Ови приступи се могу међусобно комбиновати.

Радионичарски рад са родитељима је свакако најекономичнији модалитет рада са породицом. Има за циљ оснаживање родитеља у њиховим родитељским функцијама (Barkley и сар., 2001; Martinez, Forgatch, 2001, Dishion, Kavadağh, 2003). И овде се показују као најефикаснији когнитивно бихејвиорални и бихејвиорални приступи. Програм радионица за родитеље садржи више едукативних елемената у односу на програм за децу/младе, али и овде окосницу чине вежбе у групи. Успешнији су програми који подстичу преузимање родитељске одговорности, унапређење вештина комуникације са дететом, решавања проблема, дисциплиновања и надгледања детета, добијања социјалне подршке и примену стечених вештина како у оквиру породице, тако и у односу на друге релевантне системе као што су проширена породица, школа, службе помоћи, вршњачка група младе особе, клубови итд. (Dishion, Kavadağh, 2003). Њихова је дужина најчешће између 12 и 20 радионица, трајања око два сата по радионици, а динамика примене најчешће једном до два пута недељно. Уколико се овакви програми реализују паралелно са радионицама за децу/младе, њихова дужина и временски распоред су усклађени са одговарајућим програмом за децу/младе. Група се по правилу састоји од 6 до 10 родитеља или родитељских парова. Кроз групну кохезију и размену сличних искустава међу учесницима, смањује се и осећај стида, стигматизација и социјална изолација коју често трпе родитељи деце у сукобу са заједницом. Овакав приступ омогућава родитељима да отворено говоре о својим проблемима, размењују искуства, пружају међусобну подршку и налазе конструктивна решења проблема.

Предност радионичарског рада са родитељима је, осим његове економичности и групне динамике, и флексибилност укључивања у третман родитеља, као кључних чланова породице. Наиме, неретко се дешава да је само један родитељ заиста заинтересован да се укључи у третман да би повећао своје родитељске вештине и помогао свом детету, док остали чланови породице нису на то спремни, укључујући и младу особу. У оваквим околностима, не могу се применити нити радионице са младима, нити третман целе породице. Радионице за родитеље омогућавају да их похађају и родитељи чија деца нису из неког разлога укључена у групни програм (не прихватају укључење, нема програма за њих, нису достигла развојни ниво који омогућава да се укључе у овакав облик радионичарског рада). Програм може да похађа

и само један родитељ, ако други није доступан или из других разлога није у могућности да се укључи. На овај начин родитељ унапређује квалитет свог родитељства, оснажује се да успостави добру сарадњу са службама помоћи и другим релевантним системима, као и да мотивише остале чланове породице на позитивну промену и њихово евентуално укључивање у програм.

Радионичарски рад са родитељима деце и младих са проблемима понашања има повећан ризик од одустајања од учешћа полазника у програму од рада са младима и посета породици (Dishion, Kavadagh, 2003). Он, за разлику од третмана заснованог на посетама породици, захтева одлазак родитеља у установу у којој се програм одвија, што повећава обавезе које родитељи имају, док је њихова мотивација за групни рад са вршњацима мања него код младих. Програм је применљив ако се укључе релативно мотивисани родитељи, који су препознали потребу за професионалном подршком у унапређивању њихових родитељских вештина. Зато је у овој врсти рада посебан изазов мотивација родитеља за укључивање и активно учешће током целог програма. У пракси се показује да родитељи утолико ређе учествују у програмима који захтевају одлазак у установе, уколико су проблеми понашања и сукоб са законом младе особе озбиљнији и перзистентнији, јер су овакви проблеми типично праћени породичним проблемима у неколико система, са којима родитељи не успевају да се носе (Patterson и сар., 1992).

Радионице за родитеље се могу применити самостално или у комбинацији са другим третманима. У нашем контексту, оне су применљиве у оквиру васпитне мере појачаног надзора родитеља, појачаног надзора органа стратештва и појачаног надзора уз дневни боравак (ЗМУКДКЗМА, 2005), али и као третман у оквиру саветодавних активности.

Најефикаснији приступ у оквиру радионичарског рада је онај који укључује паралелни рад са групом деце/младих и са групом њихових родитеља, чиме се повећава одрживост постигнутих промена и обезбеђује економичност приступа. Ипак, ни паралелне радионице не омогућавају приступ мултипроблемским породицама нити прилагођавање специфичностима породице и детета, што је утолико потребније уколико се ради о озбиљнијем и обухватнијем антисоцијалном понашању деце и младих.

Далеко ефикаснији у постизању сарадње са мултипроблемским породицама су еколошко-системски третмани који се реализују у форми **посета породици**, који имају фокус на решење уместо на проблем, који обухватају развијање просоцијаних вештина и вештина родитељства, и који инсистирају на повезивању

породице са другим системима којима припадају њени чланови и на интеграцији детета у заједницу, чиме се омогућава одрживост постигнуте промене (Borduin и сар., 1995; Henggeler и сар., 1998; Washington State Institute for Public Policy, 1998). Циљ је да се породица оснажи да оптимално задовољава потребе њених чланова, као и да се ефикасно носи са изазовима са којима се чланови или цела породица су-срећу. Да би се постигла трајнија промена, третман треба да траје барем неколико месеци, и да посете породицама буду барем једном недељно.

Овакви приступи су далеко захтевнији од групног рада, како у односу на време које је професионалцу потребно за третман једне породице, тако и у односу на обуку која је потребна професионалцима да би се оспособили за посете породици и супервизију која им је потребна током рада са породицама ради превазилажења специфичних препрека у реализацији ове врсте програма (Henggeler и сар., 1998). Ипак, анализе односа између цене коштања ових програма и ефеката које имају на смањење судских трошкова, трошкова институционализације и трошкова последица рецидива кривичних дела, показују да су они далеко економичнији и ефикаснији од евентуалног смештаја у институцију (Washington State Institute for Public Policy, 1998; Araki и сар., 2002). Могуће решење је дефинисање мултисистемског, на решење оријетисаног програма посета породици, који би имао полуструктурисану форму рада налик радиониичарском раду, са јасним циљевима и структуром посета, али би омогућавао и флексибилност приступа, који би се прилагођавао потребама и специфичностима породице. Овакав приступ би омогућавао краћу обуку професионалаца и мање интензивну супервизију, али би и даље био релативно захтеван у односу на време које се посвећује једној породици.

Паралелна примена програма полуструктурисаних радница са младима и полуструктурисаног програма посета породицама би омогућила да се постигну предности и групног третмана и посета породицама. Овакав приступ се високо препоручује код младих са озбиљнијим и перзистентнијим формама антисоцијалног понашања, код којих постоји ризик од институционализације. У нашем законском оквиру примерен је за извршење мере појачаног надзора родитеља, појачаног надзора органа старатељства и појачаног надзора уз дневни боравак (ЗМУКДКЗМЛ, 2005). Ипак, и самостална примена мултисистемског приступа у форми посета породици може дати добре резултате и применити се у оквиру наведених васпитних мера.

Ефикасност третмана би се повећала комбинацијом посета породицама, радионица са родитељима и радионица са младима. У економичнијој варијанти, посете породицама би могле да буду на почетку, у средини и на крају третмана, чиме би се омогућила

мотивација родитеља за учешће у радионицама и индивидуализован приступ продици, док би радионице за младе и родитеље биле примењиване током целог третмана, што би омогућило повећање социјалних и животних вештина и родитеља и деце.

РАЗВОЈ ПРОГРАМА

Кључни подстицај у развоју пакета програма „ОПТИМУС“ је била подршка Фонда за социјалне иновације за реализацију програма „Интегративни приступ младима у сукобу са заједницом“. Захваљујући томе, током 2009. – 2010. године су развијени, примењени, евалуирани, ревидирани и финализовани програми третмана деце и младих у сукобу са заједницом и са проблемима понашања.

У складу са наведеним разматрањима применљивих форми третмана, на почетку пројекта припремљен је програм третмана од 12 полуструктурираних посета породицама и паралелних 12 радионица за младе са проблемима понашања и у сукобу са законом. Програм је креиран специфично за адолесценте који имају озбиљније проблеме понашања који трају најмање шест месеци и обухватају и антисоцијално понашање и сукоб са законом. Посебан изазов у припреми програма је било дефинисање програма полуструктурираних посета породицама, за који се професионалци могу брзо едуковати. Решење је нађено у комбинацији високо структуриране прве три посете, у којима се постављају принципи рада са породицом и дефинише индивидуални план третмана, мање структурираних следећих осам посета у којима се, у складу са индивидуалним потребама породице, употребљавају по потреби релевантне јасно структуриране технике за посебне интервенције - модули (припремљено је осамнаест модула), и високо структуриране последње посете, посвећене одрживости и генерализацији постигнутих промена.

Програм третмана је реализован током 4 месеца у три београдске општине од стране 25 стручних радника центара за социјални рад, који су за њега били посебно обучени. Током припреме за реализацију третмана, дефинисани су критеријуми селекције корисника за програм и супервизијски је испраћена њихова примена. Један од кључних критеријума селекције је био прихватање учешћа у програму, тако да је поступак селекције обухватао како процену индикација и контриндикација за третман, тако и мотивацију корисника за учешће у третману.

У програм третмана је коначно укључено 36 младих и њихових породица. Млади су били мушког пола, узраста 14 до 19 година, у сукобу са законом и са проблемима понашања у трајању од најмање шест месеци. Паралелно су

реализоване посете породици и радионице за младе. Током имплементације, реализатори третмана су имали редовну супервизију од стране аутора програма, прилагођену потребама професионалаца у центрима за социјални рад и организационим могућностима самих центара. На основу уочених потреба и тешкоћа у реализацији третмана, програми посета породицама и радионица за младе су делимично модификовани. Такође, развијена је још једна форма програма третмана – радионице са родитељима деце и младих са проблемима у понашању. Сва три облика третмана представљају заокружене, засебне целине које се могу самостално примењивати, мада је из до сада наведених разлога, препоручљиво њихово комбиновање. Коначан пакет програма, који обухвата три програма – посете породицама, радионице за младе и радионице за родитеље – назван је „ОПТИМУС – обухватни програм третмана и интеграције младих у сукобу са заједницом“.

ЕВАЛУАЦИЈА ПРОГРАМА

Паралелна примена програма посета породицама и радионица за младе у оквиру пројекта „Интегративни приступ младима у сукобу са заједницом“ је показала успех већ у чињеници да није дошло до очекиваног опадања узорка од 20 – 30%, што је уобичајено током реализације сличних програма у другим срединама (Patterson и сар., 1992). Наиме, од 36 породица које су укључене у програм, само су две породице одустале пре краја третмана, а и оне су учествовале у две трећине третмана. Реализовано је укупно 425 посета породици, што је 98.4% од могућег максималног броја од 432 посете породици.

Евалуација програма третмана је обухватала више извора процене и више приступа. *Евалуација од стране професионалаца* је обухватала евалуацију ефеката које посете породицама и радионице имају на функционисање породице и на понашање младе особе. *Евалуација прејимана од стране корисника* је обухватала процену младих и процену њихових родитеља.

Евалуација је реализована и применом *метода рејесцирања* – поређења промена резултата истог теста на почетку третмана и на његовом крају. Примењени су поуздани и проверени инструменти процене. Листа понашања детета Ахенбаха (CBCL – Child Behaviour Check List, Achenbah, 1991) пружа процену проблема деце/младих од стране родитеља. **Батерија скала социјализације „С-скала“** Момировића и сарадника (2004) обухвата четири скале за самопроцену испољавања агресивности која ремети ефикасност социјализације.

Скала **ПКО-М** (Кнежевић, модификација Хрнчићеве, 2001) даје самопроцену адолесцената припадности прокриминално оријентисаним групама. **РОЗАГ** Хрнчићеве (2002) даје самопроцену отвореног агресивног понашања адолесцената. Скала **ЦТС-М** (Conflict Tactics Scales) Штрауса, модификација Кнежевић, Хрнчић (2002) је употребљена за процену од стране адолесцената понашања њихових родитеља у конфликтима. **ИБ – АЦ** (Џамоња Игњатовић, Т. 2010) је скала самопроцене ирационалних уверења типичних за особе са проблемима понашања, док је скала **СЕ-АЦ** скала самопроцене осећања самоефикасности. Обе скале су специфично конструисане за потребе праћења ефеката програма, што је захтевало и додатну психометријску проверу карактеристика ових инструмената, која се показала задовољавајућом.

Овако комплексна евалуација је дала јасну слику постигнућа пројекта. Процена **ефеката третмана посета породицама од стране професионалаца** је показала да они сматрају да је дошло до бољег разумевања проблема и већег прихватања одговорности за актуелне тешкоће, побољшања комуникације у породици и смањења негативне размене, да су породице постале свесније својих снага и могућности, а њени чланови унапредили просоцијалне вештине конструктивног решавања конфликта и контроле понашања и емоција, а посебно беса. Проценили су и да је дошло до смањења проблема понашања код младе особе, повећања његовог ангажовања у школи и школског успеха, као и до већег укључивања у просоцијалне вршњачке групе и активности. У породицама се повећало поверење у социјалне службе и њихову ефикасност, а оне су се боље повезале са заједницом и са другим службама. Млада особа је више интегрисана у породицу и укљученија у породичне активности и обавезе него на почетку програма. Што се тиче **ефеката радионица за младе, стручњаци** су проценили да је радионичарски рад имао ефекте на развој вештина комуникације и отворености у изражавању, повећање сопствене одговорности и боље прихватање правила и обавеза учесника. Ипак, стручњаци су проценили да постоји потреба за даљим третманом код многих младих и њихових породица, пре свега у циљу стабилизације постигнутих промена и даље интеграције у заједницу.

Велика већина **корисника** како родитеља (Табела 1), тако и младих (Табела 2) је изразила задовољство програмом и његовим ефектима. Имајући у виду смањену сарадљивост ове популације са центрима за социјални рад, сматрамо да је то веома добар резултат. Квалитативна анализа ефеката третмана од стране учесника је показала сличне закључке као и анализа ефеката третмана од стране стручњака.

Метод ретеста је на објективнији начин потврдио субјективне утиске о ефектима третмана. Процена родитеља на упитнику CBCL је показала да млади након третмана имају значајно мање генералних проблема (мањи скор на целој скали, значајно на нивоу $p=0,014$) и специфичних, екстернализованих проблема, који обухватају агресивна, делинквентна и хиперактивна понашања (мањи скор на Скали екстернализованих проблема, значајно на нивоу $p=0,019$).

Ретест адолесцената на Скали С је показао да млади после третмана показују значајно смањење дисоцијативних тенденција, бољу координацију и саморегулацију и виши ниво активације (скала Делта 1, значајно на нивоу $p=0,007$). Значајно је смањена и секундарна агресивност условљена примарном анксиозношћу, а повећана контрола агресивности и интеграција регулативних система (скала СП 5, значајно на нивоу $p=0,015$). Показала се и тенденција смањења психопатских форми агресивности и агресивног задовољавања својих потреба, повећања саосећања за друге и побољшања контроле импулса напада (скала Сигма 1, значајно на нивоу $p=0,080$). И на осталим примењеним инструментима процене региструју се позитивни помаци после третмана, мада степен промене на њима не достиже статистичку значајност. Овакви резултати су првенствено последица малог узорка (што је узорак мањи, промена мора бити већа да би била значајна). Они могу делом да буду и последица тенденције испитаника да минимизирају проблеме током почетне процене, посебно ако се узме у обзир да неки реализатори програма третмана имају, као радници центра за социјални рад, и функцију предлагача васпитне мере суду, због чега корисници могу бити додатно мотивисани да оставе добар утисак. Наиме, тестови самопроцене на којима је добијена значајна разлика карактерише мање директна процена предмета мерења, него што је случај са другим инструментима.

Дакле, на ретесту се показало да је дошло до значајног смањења антисоцијалног понашања младе особе како по процени родитеља, тако и по процени самих адолесцената.

Евалуација је показала да је третман испунио своје циљеве. По процени неколико извора евалуације – стручњака, родитеља и младих корисника, и на основу два приступа – евалуације третмана од стране реализатора и учесника и поређења резултата теста на почетку третмана и ретеста на његовом крају, дошло је до смањења антисоцијалног понашања младих и повећања просоцијалних вештина. Професионалци и корисници су проценили да је побољшана и њихова интеграција у заједницу. Породице су показале напредак у превазилажењу проблема младе особе и у задовољењу потреба својих чланова.

Реализација третмана је показала и да се одговарајућом и релативно кратком обуком у укупном трајању од 11 дана могу оспособити професионалци у центрима за социјални рад за ефикасну примену програма групног третмана са младима и индивидуалног рада са породицама корисника, који доводи до значајног смањења проблема понашања код младих и до повећања њихове интеграције у заједницу. Програм дугује свој успех и редовној супервизији која је омогућила флексибилност и превазилажење објективних и субјективних тешкоћа у његовој реализацији. Супервизија је омогућила и унапређење квалитета финалног пакета третмана и пратећег програма обуке, на основу научених лекција.

Табела 1. Резултати евалуације од стране родитеља

Колико је програм у целини био користан?	Број одговора N=33
Није био користан	1 (3,0%)
Понешто је било корисно	7 (21,2%)
Углавном је био користан	8 (24,2%)
Био је користан у потпуности	17 (51,5%)
Да ли сте задовољни променом у вашој породици?	Број одговора N=33
Да	26 (78,8%)
Делимично	5 (15,2%)
Не	2 (6,1%)

Табела 2. Резултати евалуације од стране младих

Да ли си задовољан начином на који су водитељи водили радионице?	Број одговора N=25
Да	18 (72,0%)
Делимично	7 (28,0%)
Не	0
Да ли си приметио промену код себе током учешћа у програму?	Број одговора N=26
Да	20 (76,9%)
Делимично	5 (19,2%)
Не	1 (3,8%)

ПОСЕБНИ ПРОГРАМИ У ОКВИРУ „ОПТИМУС“-А

Резултат описаног процеса развоја и имплементације програма „Интегративни приступ младима у сукобу са заједницом“ је коначан програм „ОПТИМУС“. Програм даје економичан, свеобухватан и применљив третман младих у сукобу са законом и са проблемима и поремећајима у понашању. Он укључује три форме рада: групни рад са младима, групни рад са родитељима и посете породицама. За сваку форму рада је развијен по један независан програм третмана, тако да пакет ОПТИМУС обухвата три посебна програма:

- **ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ:** обухватни програм третмана и интеграције младих у сукобу са заједницом – радионице за младе. Програм садржи 12 радионица за групни рад са младима адолесцентног узраста са проблемима у понашању;
- **ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ:** обухватни програм третмана и интеграције младих у сукобу са заједницом – посете породицама. Програм се састоји од 12 полуструктурисаних посета породицама деце и младих са проблемима понашања и у сукобу са законом;
- **ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ:** обухватни програм третмана и интеграције младих у сукобу са заједницом – радионице за родитеље. Програм обухвата 12 радионица за групни рад са родитељима деце и младих са проблемима понашања и у сукобу са законом.

Посебан допринос третманима у заједници даје програм посета породицама, који је први ове врсте у Србији.

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА „ОПТИМУС“

Општи циљ програма је остваривање ефикасне заштите деце и младих у сукобу са законом и/или са проблемима у понашању (циљне групе) у локалној заједници у складу са Стратегијом развоја социјалне заштите.

Специфични циљеви програма су:

1. смањење рецидивизма антисоцијалног понашања деце и младих;
2. ефикаснија превенција сукоба са законом деце и младих са проблемима у понашању;
3. унапређење личних капацитета и социјалних компетенци деце и младих у сукобу са законом/са проблемима у понашању за продуктиван живот у заједници;

4. побољшање међуљудских односа деце и младих са проблемима у понашању и/или у сукобу за законом у породици, са вршњацима и са наставницима;
5. останак у природном окружењу и смањење стопе смештаја ван породице;
6. боља интеграција деце и младих у сукобу за законом / са проблемима у понашању у локалну заједницу.

ПРИМЕНА ПРОГРАМА

Три посебна програма пакета ОПТИМУС се могу примењивати **самостално**, или се могу комбиновати. Препоручује се да се барем један програм који обухвата родитеље (радионице за родитеље или посете породицама) примени паралелно са програмом радионица за младе, ради ефикаснијег постизања и одржавања позитивне промене. Уколико су проблеми понашања код детета/младе особе озбиљнији и перзистентнији, утолико интензивнији и обухватнији треба да буде рад са њима и њиховом породицом. Код деце и младих из мултипроблемских породица и са озбиљнијим облицима антисоцијалног понашања најпримеренија је комбинација посета породици и радионица за младе, а уколико је могуће, пожељно је и укључити родитеље у радионице за њих.

За сва три програма је оптимално да се реализују радионице тј. посете породицама једном недељно. Ако се паралелно примењују два програма, најбоље је да се они међусобно ускладе тако да почињу и завршавају се у приближно исто време. Уколико се примењују паралелно посете породицама и радионице, препоручује се да прва посета породици буде пре почетка програма радионица, а да последња посета буде после последње радионице, да би на тај начин било истакнуто да је породица систем који далеко више одређује добробит његових чланова, него група вршњака на радионицама.

Уколико недостају ресурси за примену целог програма посета породицама, или ако проблеми породице нису толико изражени, а родитељи су мотивисани за учешће у програму, могуће је комбиновати посете породици и радионице са родитељима, како би се искористиле предности оба програма, индивидуализованост и системски приступ посета у породицама и економичност групног рада. У том случају, препоручује се да се реализују прве три посете породици, да се затим родитељи укључе у програм радионица за родитеље, да се у средини радионица за родитеље евентуално (сходно потребама и околностима) обави још једна посета породици (која одговара структури четврте до десете посете), а да се програм

заврши последњом посетом породици. Полази се од претпоставке да оваква комбинација, мада мање ефикасна од примене целог програма посета породици, даје боље резултате од примене самих радионица за родитеље.

УВРЕМЕЊЕНОСТ ПРОГРАМА

Препоручује се да се програм примени одмах након првих учених проблема. У случајевима сукоба са законом деце и младих, посебно је индиковано да се програм примени што пре након сукоба са законом, када су породица и млада особа у кризи због новонастале ситуације и тако посебно отворени за спољну подршку и за промене потребне да би се криза превазишла.

ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ЗА ТРЕТМАН

Програм „ОПТИМУС“ је намењен деци и младима и њиховим родитељима и породицама који имају проблеме понашања и који прихватају да се укључе у програм. Ипак, потребно је имати у виду и неке контраиндикације за примену програма ОПТИМУС. То су ситуације када:

- **антисоцијално понашање** младе особе има рани почетак (пре 10. године), разнолико је и веома често;
- проблеми понашања су искључиво повезани са **сексуалном** патологијом;
- **насилна** дела су имала за последицу наношење **веома тешких телесних повреда** или **убиство**, или су имала елементе посебне **суровости**;
- утврђена је **зависност** од психоактивних супстанци код младе особе;
- утврђена је **интелектуална ометеност** младе особе;
- утврђен је тешки **психијатријски поремећај** младе особе;
- друго **високоризично понашање** младе особе озбиљно угрожава њен и/или туђи живот.
- **недостаје сарадња** са потенцијалним учесницима програма.

Програм „ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ“ је намењен младима адолесцентног узраста који показују проблеме понашања, завршили су барем 6 разреда основне школе и функционално су писмени. Контраиндикација за примену третмана је, осим наведених општих контраиндикација, и постојање израженог **хиперактивног поремећаја** код младе особе. Овај синдром подразумева обавезно постојање сва три симптома: хиперактивност, проблеми пажње и импулсивност. Процену

хиперактивности треба да врши обучени стручњак. Уколико у групи радионичара постоји млада особа која има изражен хиперактивни поремећај, постоји висок ризик да неће моћи да прати захтеве програма и да ће ометати остале учеснике, тако да се препоручује да се млада особа укључи тек када је проблем хиперактивности адекватно третиран у одговарајућој медицинској установи и сведен на меру која омогућава групни рад. Такође, ово не представља контраиндикацију за укључивање родитеља у програм.

Програм „**ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ**“ је намењен породицама деце и младих са проблемима понашања. Потребно је да барем један функционалан родитељ/старатељ живи са дететом, и да је барем један родитељ/старатељ функционално писмен. Друге индикације за примену програма ОПТИМУС за породице су:

- трајање проблема понашања код младе особе је барем шест месеци
- млада особа има проблеме у неколико социјалних система којима припада (породица, школа, сукоб са законом)
- родитељске фигуре у породици и млада особа о којој је реч су сагласни да учествују у програму посета породици

Програм је посебно погодан када се породица носи, осим са проблемима понашања детета, и са другим тешкоћама које превазилазе или прете да превазиђу њене капацитете.

Контраиндикације за третман су:

- физичко насиље у породици које се не може зауставити;
- сексуално насиље у породици;
- недостатак интересовања родитеља/старатеља за добробит детета;
- болести зависности од психоактивних супстанци једног или оба родитеља;
- интелектуална ометеност оба родитеља;
- тешки психијатријски поремећај једног или оба родитеља;
- антисоцијално понашање једног или оба родитеља.

Програм „**ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ**“ је намењен родитељима или старатељима деце и младих са проблемима понашања, који су функционално писмени. Препоручује се да се укључују пре свега родитељи или старатељи који живе са дететом или који у значајној мери и скоро свакодневно учествују у његовом животу.

Контраиндикације за примену програма „ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ“ су за укљученог родитеља исте као и за програм „ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ“.

Већина наведених контраиндикација индикује примену других интервенција у циљу њиховог санирања. Уколико су оне успешне, могуће је примењивати

програме ако се примењују у комбинацији са другим програмима који се ефикасно и адекватно баве наведеним проблемима. Програм се не препоручује као једина форма третмана код случајева који укључују високу вероватноћу да млади уђу у ситуације веома ризичне за себе или друге, када недостају интелектуални и образовни капацитети особе да може адекватно да прати програм и има користи од њега, када постоји зависност од психоактивних супстанци код младих или родитеља, нити када су присутни тежи облици занемаривања, злостављања или психопатологије од стране родитеља/старатеља. У овим случајевима програм се може применити тек када је породицама и деци/младима обезбеђена потребна подршка која одговара на приоритетне потребне збрињавања. Код високо ризичног понашања младих неопходна је интензивна подршка, која подразумева контакте са породицом неколико пута недељно и расположивост професионалаца 24 сата 7 дана у недељи. Болести зависности и тешка психопатологија родитеља захтевају примарну здравствену заштиту и интензивну сарадњу са психијатријским службама. Код тежих облика занемаривања или злостављања се примењује хитно стварање услова за безбедност детета/младе особе његовим/њеним измештањем из породице. Тек уколико су претходно наведени проблеми санирани/превазиђени или доведени на ниво који омогућава потребан степен безбедности и сарадљивости, дете/млада особа или породица могу се укључити програм. У том случају неопходна је континуирана сарадња и координација активности са професионалцима из ових институција.

ЛИТЕРАТУРА

- Achenbach, T. M., (1991), *Manual for the Youth Self-Report and 1991 Profile*. Burlington, VT: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Araki, Y., Braunschweig, S., Conant, A., Dabel, R. (2002), *Juvenile delinquency Prevention: What Works in the United States and is Promising for Great Britain*. Workshop in program and policy analysis, International issues. University of Wisconsin-Madison.
- Barkley, R. A., Edwards, G. E., Laneri, M., Fletcher, K., Metevia, L. (2001), The efficacy of problem solving communication training alone, behavior management training alone, and their combination for parent – adolescent conflict in tennagers with ADHD and ODD. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, 6:926-941.
- Berg, K., I. (1991), *Family Preservati, A Brief Therapy Workbook*. London, BT Press.
- Borduin, C. M. , Mannm B. j. , Cone, L. t. , Henggeler, S. W. , Fucci, B. r. , Blaske, D. M. , Williams, R. A. (1995), Multisystemic treatment of seriour juvenile offenders: long term prevention of criminality and violence, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 4:569-578.

- Burnham, J. B. (1988), *Family Therapy: first steps towards a systemic approach* Routledge, London
- Goldstein, A. P, Glick, B., Gibbs, J. C. (2003), *Aggression Replacement Training*. New York , The Guilford Press.
- Dallos, R., Draper, R. (2000.) *An Introduction to family therapy: systemic theory and practice*. Buchingham: Open University Press.
- Dishion, T., Kavadagh, K. (2003), *Intervening in Adolescent Problem Behavior. A family centered approach*. New York, The Guilford Press,
- Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987), Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 6:1146-1158.
- Eddy, J. M., Chamberlain, P. (2000), Family management and deviant peer association as meditors of the impact of treatment condition on youth antisocial behavior, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 5:857-863
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичнојравној заштити малолетних лица (2005). Службени гласник РС, 85/05.
- Lansford, J. E., Malone, P. S., Dodge, K. A., Crozier, J. C., Pettit, G. S., Bates, J. E. (2006), A 12-year prospective study of patterns of social information processing problems and externalizing behaviors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 5:709-718.
- Lipsey, M. W. (1995), What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents? У: McGuire (yp.), *What Works: Reducing Reoffending – Guidelines from research and practice*. John Wiley & Sons Ltd, str. 63–78.
- Lipsey, M. W., Wilson, D. B. (1998), *Effective Interventions for Serious Juvenile Offenders. A Sythesis of research*. У: Loeber, R., Farrington, D. P. (yp.), *Serious and Juvenile Offenders: Risk Factor and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage.
- Lipsey, M. W. Chapman, G. I., Landenberger, N. A. (2001), Cognitive behavioral programs for offenders, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 578, 144 -157.
- Lochman, J. E., Dodge, K. A. (1994), Social-cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 2:366-374.
- Lochman, J. E., Dunn, S. e. (1993), An intervention and consultation model from a dsocial cognitive perspicite:a description of the anger coping program. *School, Psychology Review*, 1993, 22, 3:458-471.
- De Shazer, S. (1985). *Keys to Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- De Shazer, S. (1988), *Clues: Investigating Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- Ellis, A. (1994), *Reason and Emotion in Psychotherapy*. A Birch Lane Press Book, Published by Carol Publishing Group.
- Ellis, A., Tafrate, R. C. (1997), *How Control Your Anger Before It Controls You*. New York, Citadel Press
- Martinez, C. R., Forgatch, M. S. (2001), Preventing problems with boys' noncompliance: effects of a parent training intervention for divorcing mothers, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, 3:416-428.
- Patterson, G. R. (1986), Performance model of antisocial boys. *American Psychologist*, 41:432-444.
- Patterson, G. R., Stouthamer-Loeber, M. (1984), The correlation of family management practices and delinquency. *Child Development*, 55:1299-1307.

- Patterson, G. R., Reid, J. R., Dishion, T. J. (1992), *A Social Interactional Approach. Vol. 4. Antisocial Boys*. Eugene, Castalia Publishing Company.
- Ross, R., Fabiano, E., Evals, C. (1988), Reasoning and rehabilitation, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 32:29-35
- Stoolmiller, M., Eddy, J. M., Reid, J. B. (2000), Detecting and describing preventive intervention effects in an universal school-based randomized trial targeting delinquent and violent behaviour, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 2:296-306.
- Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (1998), *Multisystemic Treatment of Antisocial Behaviour in Children and Adolescents*. New York, The Guilford Press.
- Хрнчић, Ј. (2003), Преглед фактора ризика антисоцијалног понашања младих (утицаји у оквиру породице). *Ревуја за криминологију и кривично право*, 41, 2-3:43-72.
- Хрнчић, Ј. (2004), Преглед фактора ризика антисоцијалног понашања младих (индивидуални фактори, стресори и вршњачка група). *Ревуја за криминологију и кривично право*, 42, 3:133-163.
- Хрнчић, Ј. (2009), *Преглед криминологије младих: ризици, шокови и исходи*, Београд, Институт за криминологију и социолошка истраживања.
- Huey, S. J., Henggeler, S. W., Brondino, M. J., Pickrel, S. G. (2000), Mechanisms of change in Multisystemic Therapy: reducing delinquent behavior through therapist adherence and improved family and peer functioning, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 3:451-467.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- Washington State Institute for Public Policy (1998), *Watching the bottom line: Cost-Effective Interventions for Reducing Crime in Washington*. January 1998. Preuzeto 29. jula 2003. sa site-a: www.wa.gov/wsipp/reports/bline.html.
- Wasserman, G. A. , Miller, L. S. , Cothorn, I. (2000), Prevention of serious and Violent Juvenile Offending. *Juvenile Justice Bulletin*, April 2000, 1-15.

ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ

*Јасна Хрнчић, Тамара Џамоња Ићњаловић,
Вера Деслоновић Сјанаревић*

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА

Општи приступ програма ОПТИМУС је еколошки и системски, у коме се особа посматра као део система којима припада. Програм радионица ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ полази од овог општег оквира, али има фокус на индивидуалним приступима, јер се интервенције у овом програму баве увођењем позитивних промена код младе особе на индивидуалном нивоу.

Основни оквир размишљања за осмишљавање радионица је био когнитивни и когнитивно – бихејвиорални приступ, који укључује концепте и технике за промену дисфункционалних когнитивних образаца, развијање социјалних вештина и бољу контролу понашања.

Полазни концепт различитих когнитивних приступа је да између стимулуса и реакције на њега (емоционалног одговора и понашања) посредују когнитивни механизми. Модел људске природе је, према Келију (Kelly, 1955), у основи модел „човека научника“, који посматра, поставља хипотезе, валидира их и изводи закључке, на основу чега ствара очекивања и антиципира будуће ситуације и понашања. У том процесу, који није подвргнут строгим правилима научне методологије, људи су склони да често праве грешке. Проблеми у свакодневном животу често су последица грешака у когнитивној обради нашег искуства – когнитивних дисторзија. „Људе не ометају догађаји, већ виђење тих догађаја“, сматра Епиктет (Epictetus, 1890, по Елис, 1994).

Неколико теоријских концепата у оквиру овог приступа је имало кључни утицај на развој програма радионица.

КОНЦЕПТ САМОЕФИКАСНОСТИ АЛБЕРТА БАНДУРЕ

Алберт Бандура је у оквиру своје социјално-когнитивне теорије дефинисао концепт самоефикасности, која представља опажену способност за суочавање са специфичним ситуацијама (Bandura, 1997, 1999). Самоефикасност одређује као процену људи о поседовању способности за извршење понашања које је погодно за одређени задатак или ситуацију.

Опажање самоефикасности претходи понашању у специфичној ситуацији. Процена самоефикасности зависи од специфичности објективне ситуације. Сматра се да пресудну улогу игра индивидуална процена ситуације и опажај личних способности.

Алберт Бандура сматра да је самоефикасност критични когнитивни медијатор акције. Особе са високом самоефикасношћу испољавају већу когнитивну флексибилност и снажљивост у спољашњој средини. Веровање у властиту самоефикасност има централну улогу у саморегулацији мотивације. У процесу доношења одлука кључно је веровање у властиту успешност. Битан моменат је и бирање циљева на које се особа усмерава. Они који су сигурни у себе и своју ефикасност, при сусрету са тешкоћама повећавају труд и напор. За разлику од њих, особе које сумњају у себе, повлаче се пред проблемом и одустају од циљева.

Бандура наводи да перцепција самоефикасности подразумева: активности које су неопходне за суочавање са ситуацијом (активности за које људи мисле да немају способности, избегавају се); напор који је неопходно уложити у дању ситуацију; колико дуго се може издржати у суочавању са тешкоћама; обрасце који су неопходни за задатак; и емоционалне реакције које особа антиципира.

Самоперцепција ефикасности утиче на целокупну личност, на начин размишљања, мотивацију, понашање, емоционалне реакције. У разним околностима, особа ће применити одређено понашање. Понашање које се покаже као функционално се учвршћује, а особа потврђује своје уверење о личној компетентности.

Концепт самоефикасности је значајно утицао на развој програма ОПТИМУС кроз систематски нагласак на повећању самоефикасности у постизању позитивних циљева.

ТЕОРИЈА ОГРАНИЧЕНЕ РАЦИОНАЛНОСТИ (ТЕОРИЈА ИЗБОРА)

Заступници ове теорије указују на кључни значај који процес одлучивања за или против извршења делинквентног дела има на понашање. Сматрају да се оваква одлука заснива на рационалном разматрању односа потенцијалних добитака од криминалног и не-криминалног понашања. Ово „економско“ разматрање укључује прилике за вршење кривичног дела, конкретне материјалне и социјалне добити од кривичног дела, брзину, сигурност и тежину санкција кривичних дела, и социјалне и материјалне губитке, као што су осуда од стране породице, губитак пријатеља, посла исл. (Farrington, 1996; Vila, 1996; Stafford, Warr, 1996, Wilston, Herrnstein, 1996).

Заступници ове теорије показују да, иако су материјални добици од дела за већину људи исти, они имају различите ефекте за различите људе услед разлика у индивидуалним карактеристикама особе и њеном материјалном и социјалном контексту. Сматра се да је одлука да ли ће особа извршити антисоцијално дело високо одређена проценом *социјалних* добитака и губитака од тог дела. Основно питање је какве ће последице имати кривично дело на позицију особе у непосредном социјалном окружењу. Уколико је процењено да ће последице довести до напретка, вероватноћа кривичног дела је велика. Уколико је процена да ће дело довести до губитка, шансе да ће бити извршено су далеко мање. Уколико особа припада свету криминала, социјалне (статусне, емотивне, сексуалне), добити од криминала, до одређеног тренутка, постају све израженије, а губици све мањи.

Диспозиционе карактеристике особе утичу на начин на који она процењује добитке и губитке. Различити људи различито узимају у обзир временску димензију приликом разматрања добитака и губитака, па неки имају већи нагласак на непоредним добицима и губицима, док други више воде рачуна о дугорочним последицама понашања. Временска димензија је посебно значајна код одлучивања о делинквентном акту, јер су позитивне последице криминала обично непосредније од позитивних последица уздржавања од криминала (Wilston, Hernstein, 1996). Особине личности као што су импулсивност, ниже вербалне интелектуалне способности и нижа самоконтрола доводе до мањег узимање у обзир удаљених награда, дајући тиме предност непосредним добицима од криминала (Luengo и сар, 1994, Хрнчић, 2004, 2009).

Околности у којима се разматра чињење кривичног дела такође значајно утичу на процес одлучивања. Повишени афекат, а посебно бес, повећава вероватноћу криминалног исхода јер смањује когнитивно функционисање и способност самоконтроле. Слично дејство имају и психоактивне супстанце. Неке од њих (нпр. алкохол), дезинхибирају друштвено недозвољене, агресивне и антисоцијалне импулсе, чиме „олакшавају“ извршење деликата.

И контекст поткрепљења утиче на одлучивање о кривичном делу. Добити од криминала ће бити мањи, а губици већи и уколико особа има већу укупну количину награда у животу, као што је љубав, пажња, материјални статус, задовољавање разних потреба итд. (Wilson, Herrnstein, 1996, Strand, 2000). Више награда значи са једне стране да особа доста добија од живота, па нема потребу да добавља задовољства на друштвено неприхатљив, антисоцијалан начин. Са друге стране, ова особа има много више да изгуби уколико буде ухваћена у кривичном делу. Количина награда зависи како од диспозиција, тако и од социјалног статуса особе. Социјално вешта,

интелигентна особа која има добар социјални и материјални положај и добија доста пажње и љубави, неће имати потребу да стиче статус преко криминала.

Допринос наведених објашњења је у указивању на процес који доводи до извршења делинквентног акта, а посебно на значај утицаја непосредних ситуационих варијабли. Она су значајно утицала на коцепте о ефикасним начинима спречавања антисоцијалног понашања на којима је заснован програм ОПТИМУС.

СОЦИЈАЛНО ИНФОРМАЦИОНО ПРОЦЕСИРАЊЕ

Новија теорија која има знатан утицај на савремено схватање антисоцијалног понашања је модел социјалног информационог процесирања Доџа и сарадника (Dodge, Coie, 1987; Lochman, Dodge, 1994; Crick, Dodge, 1994, 1996; Crick, Werner, 1998; Lansford i sar., 2006; Fontaine, Dodge, u štampi). По овом моделу, социјално понашање је функција секвенцијалних корака у информационом процесирању. Карактеристике процесирања су великим делом последица социјалног учења. Вешто процесирање води до компетентног понашања, док дефицијентно или искривљено процесирање води до девијантног социјалног понашања.

Модел дефинише неколико секвенцијалних корака информационог процесирања.

- Први корак је *дешифровање социјалних сињала*. Подразумева обраћање пажње на социјалне сигнале и њихову организацију, и памћење кључних информација;
- Други корак је *интерпретација социјалних знакова*. Односи се на давање значења социјалним сигналимa кроз придавање осећања, намере и узрочности;
- Трећи корак је *фокусирање циљева*. Идентификују се интереси особе у да тој ситуацији и одређују њихови приоритети. Бира се жељени исход;
- Четврти корак је *изражење једног или више могућих социјалних одговора*. Може се остварити кроз приступ постојећим одговорима, када се особа сећа решења која може да користи како би се носила са социјалним проблемом. Особа може и да, стварањем нових конструкција, формулише нови вид одговора.
- Пети корак је *одлука о одговору*. Особа евалуира решења и доноси одлуку о томе које ће решење произвести за њу најбољи исход. Могући одговори се вреднују кроз различите домене, као што је вероватноћа да ће одговор успешно да се изведе, процена његовог вероватног исхода у односу на циљ и сл. На крају се изабире одговор за одигравање.

- Последњи корак је *бихејвиорално одијравање изабраног одговора*, док се посматра његов ефекат.

Модел има многе заступнике који његове поставке генерално потврђују у истраживањима и даље их развијају. Истраживања су се посебно бавила децом и младима која показују агресивно и антисоцијално понашање, показујући да агресивна и антисоцијална деца имају тешкоће у сваком од наведених корака. Када се увиде карактеристике њиховог процесирања, показује се да је њихов избор агресивног и антисоцијалног одговора на ситуацију логична последица претходних корака, у којима они доживљавају свет као непријатељско место, имају на располагању мање стратегија решавања проблема, које су углавном агресивне и антисоцијалне, и процењују да ће боље ефекте имати агресивни и антисоцијални одговор него просоцијалне алтернативе.

На моделу социјалног информационог процесирања засновани су принципи примене когнитивно-бихејвиоралних интервенција у програму радионица и посета породицама ОПТИМУС.

РАЦИОНАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНО-БИХЕЈВИОРАЛНА ТЕРАПИЈА АЛБЕРТА ЕЛИСА

Људска природа се у оквиру рационално-емоционално-бихејвиоралне терапије (РЕБТ) посматра из хедонистичке перспективе, где је људско понашање умерено ка хедонистичким циљевима. Човек тежи постизању задовољства и избегавању бола. Међутим, многи проблеми у понашању произилазе управо из чињенице да тежња ка непосредном задовољству (краткорочни хедонизам) често доводи до дугорочно штетних последица. Насупрот томе, у многим ситуацијама је потребно одложити непосредно задовољство у циљу каснијег, трајнијег задовољства и остварења значајнијих циљева (дугорочни хедонизам) (Марић, 2000).

Ауторефлексивност је још једна значајна карактеристика људи која одређује њихово понашање, али и могућност промене. Наиме, људи су способни да мисле о свом мишљењу, осећањима и понашању. На основу способности самопосматрања, они могу и да мењају начин свог понашања и унапређују га.

Иако се на основу тога може извести закључак да су основне склоности људског понашања у суштини „самоунапређујуће“, тј. да људи раде у свом најбољем интересу, очигледно је да има много примера „самоосујеђујућих“ понашања када људи раде против својих циљева и поступају ирационално.

Елис заступа интеракционистичко схватање, које истиче да су сви психички процеси повезани, посебно наглашавајући везу мисли и емоција. Истиче да иста ситуација код различитих особа не доводи до истих одговора. Оно што условљава разлику у реакцијама је начин на који особе виде ту ситуацију, тј. како је тумаче. (Ellis, 1994).

Елис своје тумачење представља АБЦ моделом, где је А активирајући догађај, Б је веровање или евалуација ситуације, а Ц је реакција (емоције и понашања).

Реакција (Ц) не следи аутоматски из ситуације (А). Хоће ли реакција бити одговарајућа или не, зависи од тога какве су когниције (Б) везане за ситуацију (А). Уверења (Б) могу бити рационална, дакле заснована на реалности, али и ирационална, неоснована уверења, која нису заснована на реалности. *Айсолутистички захтеви* (морам или не смем) су ирационална уверења која су догматична, тј. обично се подразумевају као апсолутне истине и не преиспитују се. То су неоснована уверења да нешто не сме или да мора да буде, које имамо према себи, другима и животу. Из њих су изведени *дериваџи*, односно остала ирационална уверења.

Када се утврди основна дисфункционална АБЦ шема заснована на ирационалним уверењима, следећи корак је да се ова неоснована уверења преиспитају и замене рационалним, здравим или функционалним уверењима. Преиспитивање је корак у терапијском поступку који се назива расправа (Д). Коначно, завршни корак је замена ових неоснованих уверења рационалним, ефикасним уверењима (Е).

Теорија Алберта Елиса је имала значајан утицај на програм обуке ОПТИМУС за младе кроз развој радионица, модула и вежби који укључују примену неких од наведених концепата.

ЕМПИРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА

Емпиријска истраживања су показала постојање фактора ризика и фактора заштите који су предиктивни за антисоцијално понашање. У програму радионица за младе фокус је на индивидуалним факторима ризика и заштите (Хрнчић, 2004, 2009).

ИНДИВИДУАЛНИ ФАКТОРИ РИЗИКА

Анализа фактора који систематски повећавају ризик за настанак и развој антисоцијалног понашања деце и младих – фактора ризика, показала је да постоје бројни индивидуални фактори ризика.

Биолошки медијатори повезани са антисоцијалним понашањем су смањена аутономна реактивност, која смањује осетљивост на кажњавање, као и повећан ниво серотонина у крви, који доводи до повећаног импулсивног агресивног понашања према другима и себи, али само код мушкараца (Rutter i sar., 1998).

Мушки пол повећава ризик у свим друштвима. Вероватноћа мушког антисоцијалног понашања је три до дванаест пута већа у односу на вероватноћу за женски пол, зависно од карактеристика друштва (Rutter i sar., 1998). Већа склоност мушког пола да намерно повређује друге и крши њихова права последица је међудејства социјалних и генетских фактора.

Узраст је такође предиктиван фактор. Адолесцентни узраст повећава вероватноћу антисоцијалног понашања, док почетак антисоцијалног понашања пре 13. године повећава ризик за теже облике антисоцијалног понашања (Rutter i sar., 1998; Patterson i sar., 1992).

Коефицијент интелигенције је такође фактор ризика, али не у смислу ниже интелигенције оних са антисоцијалним понашањем, која се не показује, већ у смислу релативног односа вербалне и невербалне интелигенције. Наиме нижи, али још увек просечни скорови на вербалним, али не и на невербалним тествовима интелигенције повећавају ризик за рани почетак антисоцијалног понашања (Moffit, 1996; Rutter i sar., 1998).

Самоконтрола се односи на унутрашњу контролу особе над понашањем у одређеној ситуацији, имајући у виду његове консеквенце. Огледа се пре свега у контроли импулса и предвиђању и планирању (Moffit, 1996). Смањена самоконтрола повећава ризик за појаву проблема понашања јер немогућност одлагања (импулсивност) у комбинацији са недостатком планирања доводи до већег вредновања непосредних задовољстава у односу на одложене (Хрнчић, 2004, 2009). Ако узмемо у обзир да су позитивне последице кривичног дела углавном непосредне, а негативне последице углавном временски удаљене (Wilson, Hernstein, 1996), ниска самоконтрола директно промовише антисоцијално понашање.

Ризик за антисоцијално понашање повећавају и *нешкоће адекватној разумевања ситуације* које повећавају вероватноћу сукоба са околином. Запажање мање релевантних социјалних знакова, селективно запажање непријатељских пре него бенигних знакова, интерпретација нејасних намера других људи као негативних и позитивне комуникације као непријатељске, као и одбрамбена минимализација емоција које чине особу повредивом, као што су туга и страх, уз фаворизовање емоције беса, предиктивни су за антисоцијално понашање (Хрнчић, 2004, 2009).

Вероватноћу за антисоцијални акт повећавају и неке неадекватне *сипраијеије* за *превазилажење проблема*: приступачност агресивног и антисоцијалног одговора, негација проблема и пројекција одговорности, осветничко разрешење ситуације, позитивна веровања о исходу агресивног и антисоцијалног одговора, позитивна веровања о способности особе за агресивни и антисоцијални одговор, преферирање непосредног разрешења пред одложеним, вештина одигравања агресивног и антисоцијалног понашања, недостатак вештине извођења позитивног интерперсоналног понашања и бирање емотивно-фокусираних и/или избегавајућих стратегија решавања проблема (Хрнчић, 2004, 2009).

Проблеми понашања су снажан предиктор антисоцијалног понашања: озбиљно кршење правила (Patterson i sar., 1992); хиперактивност (Moffit, 1996) и реактивна/ инструментална (одбрамбена или осветничка реакција на угрожавање) или проактивна агресивност (средство постизања жељеног циља) (Crick, Dodge, 1996). И наравно, само антисоцијално понашање је најснажнији предиктор даљег антисоцијалног понашања.

Злоупотреба психоактивних супстанци је високо повезана са антисоцијалним понашањем и његов је предиктор (Хрнчић, 2004, 2009).

Наведени фактори немају само директан утицај на антисоцијално понашање, предиспонирајући особу за извршење антисоцијалног дела. Већина њих утиче и индиректно. Наиме, неприлагођено, непријатно понашање које је резултат већине наведених фактора ризика, често доводи до одбацивања од стране просоцијалних група, па особа бива гурнута у маргинализовану позицију, која погодује дружењу са девијантим вршњацима и развоју антисоцијалног понашања (Хрнчић, 2009).

Преглед фактора ризика је значајно утицао на осмишљавање радионица за младе, које се баве оним факторима ризика који су значајни за развој антисоцијалног понашања, а могу се кориговати у радионичарском раду са младима.

ИНДИВИДУАЛНИ ФАКТОРИ ЗАШТИТЕ

Истраживања антисоцијалног понашања младих који имају висок ризик за антисоцијално понашање су показала да неки млади који су у високом ризику за антисоцијално понашање ипак воде примерен живот. Поставило се питање шта их то штити. Даље анализе су показале постојање протективних фактора, односно „...утицаја који модификују, побољшавају или прекрајају одговор особе на неки средински ризик који повећава вероватноћу неадаптивног одговора“ (Rutter, 1985, str. 600).

Протективни фактори антисоцијалног понашања су висока интелигенција (Rutter, 1985; Rutter и сар., 1983, 1998; Кнежевић, 2003), висока реактивност аутономног система (Brennan и сар., 1997, Reine и сар., 1995), пријатан темперамент, тј. темперамент који побуђује позитиван одговор код других (Rutter и сар., 1998); *снижена* потреба за новим догађајима и узбуђењем (Fergusson, Lyndskey, 1996, по Rutter и сар., 1998), као и социјално повлачење у чијој је основи *сидливоси* (Farrington, 1996) или инхибираност особе (Kerr и сар., 1997). Способност решавања проблема се такође често наводи као индивидуални фактор заштите (Rutter и сар., 1998, McGuire, 2001). Лична особина која се показује посебно протективном је осећање самоефикасности, како у постизању позитивних циљева, тако и у избегавању нежељених исхода (Rutter, 1989; Rutter и сар., 1998; Jagers и сар., 2007)., што потврђује Бандурине поставке. И позитиван приступ планирању и будућности поспешује просоцијалне одговоре у неповољним околностима (Rutter и сар., 1998). Такође, перцепција добијања социјалне подршке од стране непосредне социјалне средине штити од развоја неприлагођених форми понашања (Morrison и сар., 2002). Повезаност са социјалним институцијама као што је школа, породица, црква, и посвећеност њима такође делују као протективни утицаји у социјално неповољним условима (Stouthamer-Loeber и сар., 2002; Jagers и сар., 2007).

Истраживања протективних фактора антисоцијалног понашања су показала могућности покретања процеса промене упркос неповољностима (Хрнцић, 2009). Она су изузетно важна за програме који имају за циљ смањење антисоцијалног и повећање просоцијалног понашања, јер указују на карактеристике и процесе који најпре „чине разлику“.

РАДИОНИЦЕ ЗА МЛАДЕ

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА РАДИОНИЦА

У складу са општим и посебним циљевима пакета програма ОПТИМУС; дефинисани су општи и посебни циљеви програма ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ.

Општи циљ је развијање образаца понашања младе особе са проблемима понашања који јој омогућују бољу интеграцију у просоцијалну заједницу.

Посебни циљеви су:

1. развијање просоцијалних вештина код младих;
2. подстицање младих да преузму одговорност за своје понашање и његове исходе, укључујући и антисоцијално понашање;

3. оснаживање младих да задовољавају своје потребе и да се носе са проблемима на конструктиван начин.

ОРГАНИЗАЦИЈА ПРОГРАМА

Корисници програма

Програм је намењен младима адолесцентног узраста оба пола који имају проблеме понашања. Оптималан број је 8 учесника, али је могућа реализација и са групама између 6 и 10 полазника.

Начин рада

Програм почиње проценом индикација и контраиндикација за третман, иза које следи мотивациони интервју са младом особом у просторијама пружаоца услуге. Клијенти се не обавезују да прихвате програм, већ се само мотивишу за њега, и одређује се време прве радионице. Уколико је особа малолетна, родитељи се обавештавају о третману и тражи се њихова писмена сагласност за учешће детета у радионицама. Саме радионице реализују два водитеља у одговарајућем простору који је довољно велики да сви учесници могу да седе у кругу тако да сви виде један другог. Просторија треба да буде светла, пријатна, адекватне температуре, да има барем један сто и таблу за писање. Пожељно је да је учесницима на располагању и помоћна просторија, у којој учесници могу да раде вежбе у малим групама или да се са њима индивидуално ради, уколико је то потребно или предвиђено радионицом, као и да се освеже, попију воду, сок и сл.

Методе и технике радионичарског рада се заснивају на основним принципима интерактивног учења (Ивић и сар., 2001, Жегарац и сар., 2008). Овај процес укључује и различите стратегије и технике учења – групне дискусије, рад у паровима, тимски рад, мале групе, симулације, игра улога итд, које обезбеђују сталну активност, одржавају висок ниво пажње, мотивације и партиципативности свих учесника. Предвиђена је употреба широког спектра наставних средстава, укључујући едукативни материјал, практичне демонстрације, упитнике као основе за дискусију, сценарија за игру улога, визуелне презентације. Тиме се омогућава визуализација и организација садржаја који се тако лакше памте и боље разумеју, одржавање пажње и позитивне радне атмосфере. Предност оваквог начина рада је у томе што је прилагођен карактеристикама популације којој је намењен. Наиме, млади са проблемима понашања су више оријетисани на прагматични и акциони стил учења.

Посебна техника која се користи у радионицама је задавање кућних вежби које учесници добијају на крају радионица, а у циљу утврђивања знања и вештина стечених у радионицама. Оне се задају на крају већине радионица. Њихова намена је подстицање промене ван групе, између радионица. Свака следећа радионица почиње разменом о оствареним кућним вежбама чиме се остварује континуитет рада, стиче увид у ефекте претходне радионице и подржава активизам и интегрисаност у групи.

Радионице су полуструктурисане. Водитељи имају приручнике које их воде кроз процес, који садрже детаљнија упутства о начину радионичарског рада и реализацији сваке поједине радионице, али и омогућавају прилагођавање садржаја потребама конкретне групе са којом ради. Уколико неко из групе да свој пример или пример из живота који је адекватан теми и циљу неке вежбе, препоручује се да водитељи искористе тај пример уместо примера из приручника, чиме се омогућава лакша генерализација искуства у реални живот.

Трајање радионица

Радионице су дизајниране да трају 90 минута ако се водитељи дословно придржавају протокола. У извођењу могу да трају до 120 минута, зависно од динамике и потреба групе. Оптимално се реализују једном недељно. Пожељно је да се током првих радионица установи дан у недељи за њих, тако да третман добије уједначен ритам.

Водитељ одлучује да ли је потребно дуже се задржати на неким темама, урадити неку енергизујућу вежбу, итд. Прављење дужих неструктурираних пауза није препоручљиво, јер се тиме смањује контрола над понашањем учесника. Могу се направити краће паузе, између две вежбе.

СТРУКТУРА РАДИОНИЦА

Полазећи од наведених налаза, концепата и претпоставки, дефинисали смо теме радионица тако да оне обухвате кључне процесе који подстичу просоцијално и обесхрабрују антисоцијално понашање.

Називи радионица су:

1. Формирање групе
2. Опште социјалне вештине
3. Емотивна писменост
4. О бесу
5. Когнитивна реконструкција

6. АБИЦ модел
7. Стратегије превладавања стресних ситуација
8. Стратегије превладавања конфликта
9. Предвиђање, планирање и тимски рад
10. Морално резонување
11. Одговорност
12. Животни репертоар

У овом поглављу ће бити приказани садржај и циљеви ових радионица обухваћених програмом. У приручнику програма ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ дата су детаљнија упутства за реализацију појединих радионица.

Прва радионица: Формирање групе

Прва радионица уводи учеснике у групни рад и подстиче их за њега. Циљеви ове радионице су: а) упознавање са програмом, радионичарима и групом; б) уважавање индивидуалних циљева и очекивања; в) дефинисање групних правила; г) прављење групне кохезије, и д) мотивација за групни рад. Постизање ових циљева омогућава стварање позитивне амосфере и међусобног поверења између учесника, што погодује процесима групног учења. Перцепција добијања социјалне подршке од стране непосредне социјалне средине штити од неприлагођеног понашања (Morrison и сар, 2002).

После увода водитеља радионица, учесници се укључују у неколико групних вежби у сврху постизања наведених циљева. Дефинисање групних правила је посебно значајно у овој популацији која је склона кршењу правила. Групна правила у овом контексту треба да буду постављена на видном месту у просторији, и да поред осталог, свакако обухватају поштовање других, забрану насиља и вређања, као и забрану употребе психоактивних супстанци пре доласка на радионицу и током ње.

Друга радионица: Ојшће социјалне вештине

Друга радионица са бави општим социјалним вештинама, корисним у свакодневним ситуацијама. Циљеви радионице су: а) развијање вештина комуникације, и б) подстицање децентрације и емпатије. Радионица обухвата неколико вежби у којима се учи препознавање препрека у слушању и активно слушање.

Препознавање препрека у слушању. Дешава се да, када мислимо да слушамо, заправо представљамо сопствено виђење проблема и постављамо баријере које онемогућавају особи да саопшти шта жели, као и нама да чујемо изречено (Gordon,

1998). Баријере које се на овај начин постављају између нас и саговорника могу се разврстати на неколико типова. *Наређивање* шаље поруку да немамо поверења у корисниково расуђивање или способности. *Уиозоравање* ствара страх, подређеност или осећај инфатилизованости. *Сујесџије* представљају баријеру када шаљу поруку да је особа некомпетентна и да се не може ослонити на сопствено расуђивање. *Давање јојових решења* када их особа не тражи поставља препреке у слушању. „*Појовање*“, држање лекција другоме имплицитно подразумева инфериорност друге стране. *Посрамљивање* ствара осећај обележености и доводи до губљења вере у себе. *Ошјисивање проблема* шаље поруку да проблем није довољно значајан да би се њиме бавили. *Преувеличавање проблема* обесхрабрује напоре за позитивном променом. *Сјереошјизирање* отписује индивидуалност саговорника сводећи га на типски, обезличен примерак и често представља погрешан закључак на основу претераног уопштавања, а не конкретног искуства.

Када у разговору расте отпор и неразумевање, вероватно је то због препрека које смо поставили. Препреке у слушању ућуткују саговорнике. Заустављају њихов унутрашњи процес решавања проблема, јер треба да формулишу одговор на мисли, веровања, ставове, осећања и вредности особе која је поставила препреке.

Активно слушање. Уместо да производимо препреке у слушању, можемо да примењујемо вештине активног слушања, које су предуслов квалитетне комуникације (Попадић и сар., 1998, Трикић и сар., 2003, Видовић, Радовановић, 2004). Активно слушање је способност слушања са разумевањем, током кога се саговорнику даје на знање, кроз повратну вербалну и невербалну комуникацију, да разумемо његову причу. Сврха је преношење информација и развој и очување добрих релација. У активном слушању, потпуно усредсређујемо пажњу на саговорника и на оно што нам он прича. Оно обезбеђује да се порука не изгуби или погрешно разуме. Подразумева децентрацију из сопствене позиције. Активно слушање је основ разумевања и уважавања друге особе.

Трећа радионица: Емотивна писменост

Вештине препознавања својих и туђих емоција и адекватног одговарања на њих су изузетно значајне за задовољавање потреба и успешну социјалну комуникацију. Ове вештине се популарно називају емотивна писменост (Големан, 2009).

Развијање емотивне писмености је посебно значајно за младе са проблемима понашања код којих је често присутна одбрамбена минимализација сопствених емоција које их чине повредивим, као што су туга и страх (Lewis, 1985)). Када се

суочавају са ситуацијама које код других типично изазивају страх, они не умеју да се носе са својим афективним реакцијама. Као резултат, могу бити преплављени емотивним узбуђењем, које не препознају или га погрешно препознају као бес. Млади који имају агресивно понашање типично фаворизују емоцију беса, која им даје илузију надмоћи и неповредивости. Преплављивање може довести до „бри-сања“ потенцијално адаптивнијих и боље планираних одговора, и отварања пута ка агресивном одговору као реакцији на бес. Истраживања Лернерове и Келтнера (Lerner, Keltner, 2001) показују да страх и бес имају супротне ефекте на перцепцију ризика у датој ситуацији. Страх доводи до песимистичне процене ризика и до његовог избегавања. Бес доводи до оптимистичке процене ризика и до тражења ризичних ситуација. Минимализација емоције страха и њено пребацивање у емоцију беса значајно повећава вероватноћу уласка у ризичне ситуације.

Теоретичари социјалног информационог процесирања су потврдили да децу са агресивним и антисоцијалним понашањем, приликом процене знакова из спољашње средине, карактеришу предрасуде о непријатељским намерама. Они полазе од претпоставке да је свет непријатељско место. Сматрају да се други према њима понашају са циљаним непријатељским намерама. Склона су да погрешно интерпретирају нејасне намере других људи као негативне и да туђе емоције тумаче као непријатељске и када нема никаквог основа за то. Посебно је забрињавајуће што су склона да интерпретирају позитивну комуникацију и као непријатељску. Ове предрасуде су веома изражене код агресивне деце, а посебно код реактивног типа агресивности.

У циљу промене ових неповољних образаца, *циљеви њихове радионице су*: а) да учесници повећају осетљивост за сопствене и туђе емоције; б) да увиде утицај који интерпретација ситуације има на осећања, и в) да повећају репертоар могућих реакција на ситуације и емоције. У складу са когнитивним теоријама, развијају се вештине декодирања и интерпретације знакова одређене емоције, увиђа се повезаност између начина на који интерпретирају ситуацију и емоција која су повезане са ситуацијом. Учесници развијају и способност препознавања својих уобичајених образаца реаговања на своје и туђе емоције.

Четврта радионица: О бесу

Бес је природна емотивна реакција на фрустрацију, која доводи до повећања готовости организма за борбу и напад. Она припрема организам за агресивно понашање. Агресија је један од најистакнутијих фактора ризика антисоцијалног понашања (Хрнчић, 2004, 2009). Са друге стране, осећање самоефикасности у избегавању

нежељених исхода, до којих бес доводи, протективни је фактор антисоцијалног понашања (Rutter, 1989; Rutter i sar., 1998; Jagers i sar., 2007). Због значаја контроле испољавања беса и развијања просоцијалних начина реакције на потенцијално претеће ситуације, овој теми смо посветили четврту и пету радионицу.

Циљеви четврте радионице су: а) да код учесника подстакне развој интроспекције; б) да учесници постану свеснији сопственог понашања; в) да увиде типичне реакције на туђи бес и њихове последице, и г) да повећају самоефикасност у контроли испољавања беса, чиме се повећава самоефикасност у избегавању нежељених исхода, до којих испољавање беса доводи.

У радионици се учесници кроз вежбе подстичу да увиде везу између ситуације и емоције беса. Указује им се да су углавном два типа ситуације повезана са бесом. У првом типу, особа сопственим бесом реагује на туђи бес, агресију, грубост, непоштовање. Оваква реакција се дешава већини људи, али неки много чешће реагују бесом на туђе провокације од осталих. У другом типу ситуације, особа испољава сопствени бес без неког повода, тако што се љути и понаша агресивно, речима или поступцима. Типична је за особе које су склоне да свет доживљавају као непријатељско место и које фаворизују бес као реакцију на угрожавање. За особе којима се често дешава ова врста ситуације је карактеристично да не могу саме да разликују ову ситуацију од прве, у којој људи стварно показују непријатељство и/или непоштовање. Оне закључују да постоји разлика тек на основу реакције других људи, који процењују да није било повода за такву реакцију (Ellis, Tafrate, 1997).

У радионици учесници кроз вежбе увиђају да су реакције типичне на бес или пасивност (повлачење) или активност агресивног типа. Оба типа воде нарушавању односа са околином. Непријатна реакција на неку ситуацију може да направи нови проблем у односима са другима, тиме даље повећавајући сукоб. С друге стране, повлачење од других због потискивања беса још више удаљава особу од њих, а често доводи и до померања беса, који онда може да „пукне“ због ситуације, када другима изгледа као бес без повода, и тиме још више нарушава односе са околином. Успостављање адекватне контроле беса је значајно за очување функционалних односа са другима.

Учесници се упознају са процесом контроле испољавања беса. То је сложен процес који садржи специфичне секвенцијалне кораке:

1. *освешћивање* својих специфичних осећања, мисли и понашања;
2. *илустрисање* (подношење) осећања беса, тако да особа остане у њему и нађе начина да издржи емоцију, а да не ураде ништа;

3. примена *сојстивене сйраијеије смиривања*, која може да укључи разноврсне релаксационе технике за смиривање као што су дубоко дисање, бројање до десет, излагање из просторије, шетња или нека друга врста физичке активности;
4. успостављање *конијроле* над сопственим *мислима* кроз заустављање негативних и отварања простора за увођење позитивних мисли (нпр. ментално изаћи из ситуације, мислити на нешто пријатно, конструктивно исл.);
5. након што је постигнуто трајније смиривање, *рефлексија* о томе шта бес значи и које се потребе налазе у његовој позадини;
6. развој и примена *социјалних вештина конструктивној превазилажења ситуације*.

У радионици се провежбавају неке технике заустављања реакције беса и релаксације, као што су употреба „стопера“ за заустављање беса, фантазија „моје место“ и употреба хумора.

Пета радионица: Коинитивна реконструкција

Пета радионица је наставак претходне теме о бесу. *Циљеви радионице* су: а) да учесници освесте своја уверења везана за бес и увиде њихове недостатке; б) да постану свеснији да се тумачења ситуације често не заснивају на реалности, већ на претпоставкама које могу бити погрешне; и в) да повећају способност тачне и конструктивне интерпретације нејасних ситуација.

Радионица почиње приказом и дискусијом неких колетивних веровања, митова, који стоје иза претераног испољавања беса (Ellis, Tafrate, 1997).

• Спољни догађаји нас чине бесним.

Особе које су често бесне углавном верују да су бесне са разлогом, тј. да их спољне ситуације чине беснима. Когнитивне теорије показују да између ситуације и одговора на њу постоји неколико корака који су одређени искуством особе и карактеристикама њеног когнитивног процесирања, а који одређују одговор на ситуацију (Dodge, Coie, 1987; Ellis, Tafrate, 1997). Дакле, исту ситуацију различити људи виде другачије и реагују на њу врло различито. Млади са агресивним понашањем су склони да погрешно интерпретирају неутралну или чак позитивну ситуацију као негативну, непријатељску, и да, због суженог репертоара одговора, агресивно реагују на њу (Dodge, Coie, 1987; Хрнчић, 2009). Особе које другачије когнитивно обрађују ситуацију, могу да се повуку или да примењују различите конструктивне стратегије решавања проблема.

- **Бес треба испразнити јер је то једини начин да се умањи**

Агресивни и антисоцијални млади често имају овакав тип веровања. Показује се да људи, који чешће празне бес нису мање, већ су још више бесни. Иако осећај пражњења краткорочно изазива пријатност због редукције тензије, дугорочно изазива нове фрустрације које особу чине још више бесном.

- **Када се осети бес, не треба реаговати.**

То је супротан мит од претходног. Доводи до избегавања проблема, чиме се проблем не решава, већ и даље остаје, а може и да се увећа. Такође, избегавањем осећања избегава се и прилика да се научи како се са њима може носити. Антисоцијални млади могу да имају овакво веровање, због чега могу преусмеравати неиспољени бес у скривене форме антисоцијалног понашања, као шти је лагање, крађа, превара, или у пасивне негативистичке форме понашања типа нечињења, кашњења, одлагања, непоштовања обавеза исл.

- **Помоћу беса се може добити оно што желиш.**

Деца и млади са агресивним и антисоцијалним понашањем сматрају да ће агресивне стратегије продуковати непосредне награде, смањити непријатно понашање других и избећи негативну слику других о њима (Хнрчић, 2004, 2009). Заиста, агресивност може имати као непосредну последицу контролу над понашањем других и тиме довести до непосредне добити. Ипак, овакве реакције дугорочно нарушавају односе са ближњима и околинном, доводе до избегавања контакта других са „бесном“ особом и лошег социјалног статуса и тиме повећавају ризик за социјални неуспех.

- **Лоша прошла искуства оправдавају садашњи бес и агресију, а увиђање разлога за лични бес у прошлости само по себи умањују бес.**

Показује се да је разумевање везе између лоших прошлих искустава и садашњег беса значајно за разумевање како је дошло до беса, али да само по себи не помаже у промени понашања (Елис, Tafrate, 1997). У односу на прошлост, промену чини прихватање себе, свог живота и прошлости, и опораштање себи и другима за оно што је прошло. У односу на садашњост, промена се постиже разумевањем онога шта особа сада ради и учењем и увежбавањем конструктивних, позитивних начина реаговања.

Током радионице, наведени митови са преиспитују, да би се у наставку увежбавале вештине тачне и конструктивне интерпретације нејасних ситуација. Вежбе помажу учесницима да преиспитају предрасуде о непријатељским

намерама других, да конструктивније интерпретирају ситуације и да тако отворе пут ка просоцијалним решењима.

Шеста радионица: АБЦ модел

Теоријски концепт од кога се полази у овој радионици је Елисов АБЦ модел, по коме је А је активирајући догађај, Б је веровање или евалуација ситуације, а Ц је реакција (Ellis, 1994). У претходним радионицама учесници су се већ бавили тиме да реакције не следе директно из ситуације, већ да је кључан начин на који се ситуација интерпретира. Новина у овој радионици је увођење појма **уверења** везаних за ситуацију – компоненте „Б“ из АБЦ модела, која одређује реакцију на ситуацију, тј. која одређују како ће особа интерпретирати ситуацију и коју ће реакцију изабрати. Посебно су значајна *ирационална, неоснована уверења*, која смањују способност прилагођавања особе и адекватног задовољавања њених потреба. Деца и млади са проблемима понашања имају неповољна тумачења ситуације, у чијој су основи често ирационална уверења.

Циљеви радионице су: а) да учесници разумеју везу између наших различитих уверења везаних за одређену ситуацију, која одређују њено тумачење, и наших реакција – емоција и понашања – на те ситуације; б) да препознају и освесте различита ирационална уверења, са посебним нагласком на она која су типична за младе са проблемима понашања; и в) да овладају ефикасним начинима преиспитивања ирационалних уверења и могућностима њихове замене *рационалним уверењима*.

У радионици се прво дискутују *ајсолутистички захтеви*, који су неоснована уверења да нешто „не сме“ или да „мора“ да буде. Примери оваквих уверења су: „Ја апсолутно морам бити јак“, „Не смем да покажем слабост и осећања“, „Морам да будем савршен“, „Не смем да правим грешке“, „Ти апсолутно мораш да се понашаш према мени праведно“. Разматрају се и остала неоснована уверења, тзв. *дериваиш*. „Не моју њо да њоднесем“ је уверење које је везано за ниску фрустрациону толеранцију. „Ужасавање“ представља преувеличавање или „катастрофизирање“ негативних страна ситуације. *Преишеране ѓенерализације* су обично изражене кроз прилоге „увек“, „никад“, „сви“, „нико“, чиме се конкретне, углавном неповољне околности претерано уопштавају тако се односе на цео однос, све такве ситуације, сво време исл. *Глобално нејативно вредновање* представља обезвређивање себе или друге особе, када се негативно процењује вредност целе особе на основу неких њених лоших поступака. Кроз неколико кратких примера неоснованих уверења, учесници

дискутују шта мисле о њима и до којих осећања они доводе. Учесници се подстичу да схвате везу између негативних осећања и неоснованих уверења и да увиде да промена уверења доводи и до промене осећања.

Следећи корак је преиспитивање дисфункционалних уверења. Кроз дискусију о задатим примерима, доводи се у сумњу њихова *реална заснованост* (да ли је реално да не сме никада да се погрешити), *логичка заснованост* (да ли је логично да само зато што не неко би волео да се нешто деси, из тога нужно следи да то и не сме да се деси) и *функционална заснованост* (колико је корисно да се тако мисли, какве ће последице то уверење имати). На крају, ирационална уверења се замењују са *рационалним* – *Е уверењима*. Рационална уверења су заснована на реалности. Она могу да изражавају преференцију, дакле оно што би људи волели да буде, али не и да одређују шта мора или не сме да се догоди. Учесници се подстичу да увиде да промена уверења од ирационалних у рационалне доводи до промене осећања и понашања, која су сада примеренији ситуацији и ефикаснија у задовољавању личних потреба.

Сегма радионица: Спратеије превладавање стресних ситуација

Деца и млади имају смањене вештине конструктивног решавања проблема. Они имају тешкоће у сва три корака социјалног информационог процесирања везана за развој и примену стратегије решавања проблема: у фази приступачности одговора, у фази одлучивања о одговору и у фази вештог одигравања (Dodge, Coie, 1987).

У фази *приспуца одговорима* или конструкцијама, децу и младе са агресивним испољавањима карактерише дефицит у квалитету и квантитету решења, која активирају из меморије у циљу превазилажења социјалног проблема. Одговори који су им приступачни су најчешће агресивно и/или антисоцијално понашање, негација проблема, пројекција одговорности и осветничко разрешење ситуације. Уколико је тежина агресивног понашања већа, утолико производе мањи број алтернативних решења проблема. Деца која су и агресивна и одбачена имају мање вербалних одговора, више одговора тражења помоћи и интервенције одраслих, као и више агресивних решења (Хрнчић, 2009).

У фази *одлуке о одговору*, ову децу карактерише преференција непосредног разрешења над одложеним, као и позитивна веровања о агресивном и/или антисоцијалном одговору. Ова веровања могу бити резултат погрешних тумачења ситуације и ефеката које има агресивно и/или антисоцијално понашање, али могу и одговарати реалности. Тако је уверење младих са агресивним и антисоцијалним понашањем да ће бити успешнији у извођењу агресивног, него у извођењу

просоцијалног понашања, засновано на тачној процени. Наиме, у фази *вештиј оигиравања* показује се да су ова деца и млади заиста вештији у одигравању агресивног и антисоцијалног понашања, него у извођењу позитивног интерперсоналног понашања (O'Donnell и сар., 1995). Овај налаз је у складу са Бандурином поставком да је процена самоефикасности критични когнитивни медијатор акције, те да ће се особа пре понашати на онај начин за који процењују да су у њему ефикасне (Bandura, 1999). Са друге стране, способност конструктивног решавања проблема је истакнути фактор заштите како од криминалног понашања, тако од менталних поремећаја (Rutter и сар., 1998, McGuire, 2001).

Седма радионица има фокус на конструктивном превладавању стресних ситуација. Полази се од теорија и страживања које указују на стратегије које доводе до ефикасног и просоцијалног решавања проблема (Влајковић, 1992, Лазарус, Фолкман, 1998, McGuire, 2001). Циљ радионице је да учесници овладају применом неких конструктивних стратегија превладавања: а) директним суочавањем са ситуацијом, када се особа смирено носи са ситуацијом предузимајући директну акцију да би је решила; б) тражењем додатних информација које могу да допринесу решењу; в) планирањем наредних корака, заснованом на увиђању њихових последица, и г) тражењем подршке од других у циљу превладавања тешке ситуације. Нови приступи понашању у стресним ситуацијама се уче кроз практично вежбање и увиђање предности њихове употребе у животу. Учесници увиђају да има више ефикасних конструктивних начина да се добије жељено, него што то на почетку може да изгледа, и да они те начине могу успешно да примене. Тиме се развијају њихове социјалне вештине и подстиче перцепција самоефикасности за постизање просоцијалних циљева, што је протективни фактор антисоцијалног понашања (Rutter, 1989; Rutter и сар., 1998; Jagers и сар., 2007).

Осма радионица: Стратегије превладавања конфликта

У наставку претходне радионице, у осмој радионици се даље уче просоцијалне стратегије решавања проблема, али овог пута у сложенијим ситуацијама социјалних конфликта. Основно полазиште у разумевању конфликта је да је могуће разрешење конфликта у коме обе стране добијају. У традиционалном приступу конфликту типа „или-или“, решење се види искључиво као победа једне, а пораз друге стране. Самим тим, стратегије у приступу конфликту своде се на избегавање конфликта, његово продубљивање или, у најбољем случају, компромис обе стране. Насупрот томе, позитивна парадигма у приступу конфликтима се огледа у трагању за „и-и“ решењем

кроз сарадњу, које за обе стране подразумева позитиван исход (Трикић и сар., 2003). До оваког исхода може се доћи директним преговарањем или медијацијом уз помоћ треће, неутралне стране – медијатора, која им у том процесу помаже. Суштина је да се обе стране помере у преговорима са међусобно искључујућих позиција и сагледају своје и туђе интересе, који се могу истовремено задовољити налажењем интегративног решења (Попадић и сар, 1998, Фишер, Ури, 2005).

У превладавању социјалних неспоразума посебно је корисна техника „Ја говор“ (Попадић и сар., 1998, Трикић и сар., 2003, Видовић, Радовановић, 2004). У овом приступу разликују се „Ја“ и „Ти“ поруке. „Ти поруке“ се баве саговорником, најчешће тако што га негативно квалификују – вреднују, оптужују, окривљују, повређују. Оне воде неразумевању и сукобима. Њиховом употребом се код других изазива непријатељство, потреба за одбраном од напада на своју личност и контранапад као одговор. Насупрот „Ти“ порукама је „Ја говор“, у коме саговорник говори о свом виђењу ситуације и својим потребама, а не о томе ште захтева и шта му се не свиђа код другог. Ако особа јасно и отворено изрази како доживљава ситуацију, а да при том не нападне, не вреднује негативно нити повреди другу особу, тиме особа остаје у контакту са собом и сопственим осећањима и потребама из којих та осећања изиру, и одржава контакт са саговорником што смањује тензију, повећава социјално повезивање и отвара могућности за конструктивна решења (Розенберг, 2002).

Циљ радионице је да учесници повећају репертоар просоцијалних стратегија превладавања сукоба као алтернативе агресивном и антисоцијалном приступу, коз примену следећих техника: а) налажење заједничког интереса са особама са којима су у конфликту; б) „Ја говор“ у комуникацији са особама са којима имају неспоразум; в) преговарање као начин превазилажења сукоба. Кроз вежбе и дискусије, млади овладавају овима техникама и увиђају користи од њихове примене.

Девећа радионица: Предвиђање, иланирање и шимски рад

Девета радионица је посевећена развоју самоконтроле код младих и даљем учењу поросоцијалних вештина. Самоконтрола се односи на унутрашњу контролу тенденције особе да се понаша на одређени начин у одређеној ситуацији. Особа контролише своје тенденције јер има у виду њихове консеквенце (Moffitt, 1996). Значајна компонента самоконтроле је предвиђање и планирање. Сnižена самоконтрола карактерише децу и младе са проблемим апонашања (Moffitt, 1996), што је повезано са њиховом другом карактеристиком – преферирањем непосредног над одложеним решењима (Feldman, Weinberger, 1994). Ова карактеристика са једне

стране доводи до непромишљених понашања које има неповољне последице, а са друге онемогућава постизање вредних социјалних циљева, као што су пословни успех, добар и стабилан социјални статус, социјална мобилност на горе, успешни дуготрајни блиски односи, јер постизање ових циљева по правилу захтева способност одлагања награде/задовољства. Позитиван приступ планирању делује као фактор заштите од антисоцијалног понашања (Rutter и сар., 1998).

Циљеви девете радионице су: а) да се промене неповољни обрасци планирања учесника у позитивне и конструктивне, тако да млади више узимају у обзир дугорочне последице и узрочно-последичне везе, предвиђајући последице понашања; б) да учесници савладају вештине рационалног одлучивања и планирања; и в) да развијају кооперативност као стратегију конструктивног превладавања проблема. Решавајући проблемске ситуације кроз тимску сарадњу, учесници се на интересантан и сликовит начин укључују у процес планирања и антиципације последица својих одлука.

Десета радионица: Морално резоновање

Способност моралног суђења се развија кроз живот индивидуе, упоредо са развојем когнитивних способности и социјализацијом. Лоренс Колберг (Kohlberg, 1984) је један од највише цитираних аутора који су се бавили ово темом. Он говори о три нивоа моралног суђења. На *ипреконвенционалном нивоу*, који се подудара се са завршетком предшколског периода и почетком средњег детињства, морално суђење се заснива на директним физичким последицама које одређени поступак има на дететове жеље. То је егоцентрично гледиште у коме се интереси других не препознају као различити од сопствених. На *конвенционалном нивоу*, који се обично појављује око 7. – 8. године живота, морално суђење зависи од тога шта други људи мисле, па се дела која нарушавају социјалне стандарде сматрају лошим. Деца се и даље држе конкретне, егоцентричне перспективе, али могу да увиде да други људи имају друге перспективе. Правда се види као систем размене – дајеш онолико колико добијаш. Деца на овом стадијуму верују да је потпуно прихватајиво користити друге за сопствене интересе. На *поспеконвенционалном нивоу*, који се обично појављује у адолесцентном узрасту, морално суђење је засновано на апстрактним моралним принципима. Суд се доноси на основу перспективе везане за друштво. Заједничка осећања и договори, посебно са блиским људима, се виде као важнији од личних интереса. Није потребно посебно наглашавати важност које морално суђење, које узима у обзир перспективу везану за друштво, има са антисоцијално понашање, које подразумева намерну повреду права друге особе.

Десета радионица програма је посвећена подстицању код учесника развоја моралног суђења кроз увиђања позиције других и значаја који сарадња, заједничка осећања и договори са другима имају за задовољење сопствених социјалних потреба. Циљеви радионице су: а) превазилажење егоцентризма и развијање емпатије и децентрације; б) прихватање друштвених правила; и в) подстицање кооперативности, узајамног разумевања и бриге. Тиме се подстиче бирање просоцијалних, уместо антисоцијалних одговора у конкретним ситуацијама, и унапређују вештине давања и добијања просоцијалне подршке, која је фактор заштите од антисоцијалног понашања (Morrison i sar., 2002). Вежбе у радионици стављају учеснике у проблемске ситуације, кроз које они увиђају значај који друштвена правила имају за кооперацију, последице које неко понашање има на све на које оно утиче, и добробити од сарадње и вођења рачуна о другима.

Једанаестна радионица: Одговорности

Одавно је примећено да децу и младе са проблемима у понашању карактерише смањен доживљај одговорности у односу на последице кривичних дела која су починили. Починиоци негирају одговорност за дело, тврдећи да је неко или нешто друго узроковало такве последице; негирају или минимализују повреду, не прихватајући последице свог дела; негирају да је особа стварно жртва, приписујући жртви намере којима је сама изазвала повреду; сматрају да су жртве особе које су то и заслужиле, јер су у ствари оне лоше; позивају се на јачу лојалност, тј. на неки други циљ, принцип или особу који оправдава почињено дело (Hartung, 1969; Hirshi, 1972). Млади са проблемима понашања своје агресивно/антисоцијално понашање процењују као мање лоше и више позитивно и често верују да агресивне /антисоцијалне стратегије неће узроковати патњу код других (DodgeCoie, 1987; Crick, Dodge, 1996).

Повећање одговорности за своје понашање, како антисоцијално тако и просоцијално, посебно је значајно за развој просоцијалних форми понашања јер је снажан фактор заштите од антисоцијалног понашања (Rutter, 1985). Прихватање одговорности је један од кључних концепата мултисистемске терапије, која у њему види основ за постизање позитивне промене у породици (Henggeler и сар., 1998). Оно је и окосница ресторативне правде, која наглашава исправљање последица штете, почињене кривичним делом, од стране учиниоца (Хрнчић, 2006). Прихватање одговорности за кривично дело и надокнада штете од стране преступника доводи до смањења рецидивизма антисоцијалног понашања (Либман, Хрнчић, 2007).

Циљеви једанаесте радионице су: а) да учесници увиде реалне последице антисоцијалног понашања, б) да се подстакну да прихвате одговорност за антисоцијално понашање, в) да даље унапређују вештине конструктивног решавања сукоба, и г) да им се приближи поступак реституције као начин превазилажења последица антисоцијалног дела и постизања реинтеграције у заједницу. Кроз вежбе и игру улога, подстиче се развој одговорности, децентрације и емпатије и примена техника преговарања и реституције.

Дванаестта радионица: Животињи репертоар

Генерализација искустава је круцијалан корак у постизању одрживости постигнутних промена (Henggeler и сар, 1998). Посебно је корисно применити принципе генерализације приликом планирања позитивне будућности, чиме се подстичу просоцијални одговори, упркос неповољним околностима (Rutter и сар., 1998).

Основни циљ последње радионице је постизање генерализације знања и вештина, стечених у програму, кроз њихову примену у реализацији личних циљева и повећању животног задовољства учесника, чиме се повећава самоефикасност у задовољењу својих потреба и позивитна перцепција будућности. Кроз вежбе учесници заокружују и интегришу своја искуства у радионицама, дефинишу своје циљеве, примењују стечени репертоар социјалних и животних вештина за њихово постизање и мотивишу се за одржање промене и даљи развој.

ЛИТЕРАТУРА

- Bandura, A. (1997), *Self – Efficacy: The exercise of control*. New York, W. H. Freeman.
- Bandura, A. (1999), Social cognitive theory of personality. У: Pervin, A., John, O. P. (ур.), *Handbook of Personality: Theory and research*. New York, Guilford Press, 154-196.
- Видовић, С., Радовановић, М. (2004), *Сиремно у сукобе, рецетии за боље бављење собом, друиима межусобним односима и конфликтима*. Београд, Немачка организација за мешународну сарадњу (GTZ).
- Vila, B. (1996), A general paradigm of criminality. У: Cordella, P., Siegel, L. (ur.), *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston, Northeastern University Press, 273-286.
- Влајковић, Ј. (1992), *Животиње кризе и њихово превазилажење*. Београд, Нолит.
- Големан, Д. (2009), *Емоционална интелигенција*. Београд, Геопоетика.
- Гордон, Т. (1998), *Како бити успешан наставник*. Београд, Мост и Креативни центар
- Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987), Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 6:1146-1158.

- Ellis, A. (1994), *Reason and Emotion in Psychotherapy*. A Birch Lane Press Book, Published by Carol Publishing Group.
- Ellis, A., Tafrate, R. C. (1997), *How Control Your Anger Before It Controls You*. New York, Citadel Press
- Жегарац, Н., Џамоња Игњатовић, Т., Бркић, М. (2008), *Приручник за њиренини њиренера за њроірам обуке „Знања и веишине за вођење случаја у социјалној заишћии“*. Интерни документ.
- Ивић, И., Пешикан, А., Антић, С. (2001), *Акћивно учење. Приручник за њрмену мејода акћивноі учења / насїаве*. Београд, Институт за психологију.
- Jagers, R. J., Sydnor, K., Mouttapa, M., Flay, B. R. (2007), Protective factors associated with preadolescent violence: preliminary work on a cultural model. *American Journal of Community Psychology*, 40, 1-2:138–145.
- Kelly, G. A. (1955), *The Psychology of Personal Constructs*, New York, Norton
- Kerr, M., Tremblay, R. E., Pagani, L., Vitaro, F. (1997), Boys' behavioral inhibition and the risk of later delinquency. *Archives of General Psychiatry*, 54, 809-816.
- Кнежевић, Г. (2003), *Корени аморалносћии*. Београд, Центар за примењену психологију.
- Kohlberg, L. (1984), *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages*. New York, Harper & Row.
- Лазарус, Р. С.; Фолкман, С. (1998), Концепт превладавања. *Психолоіија у свеіу*, 2, 2:67-82.
- Lerner, J. S., Keltner, D. (2001), Fear, anger and risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1:146-159.
- Lochman, J. E., Dodge, K. A. (1994), Social-cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 2:366-374.
- Lansford, J. E., Malone, P. S., Dodge, K. A., Crozier, J. C., Pettit, G. S., Bates, J. E. (2006), A 12-year prospective study of patterns of social information processing problems and externalizing behaviors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 5:709-718.
- Lewis, D. O. (1985), Conduct disorder and juvenile delinquency. У: Kaplan, H. I., Sadock, B. J. (уп.), *Comprehensive Textbook of Psychiatry / IV*. Baltimore, Williams & Wilkins, 1754-1760.
- Либман, М., Хрнчић, Ј. (2007), *Приручник за сїецијалисћичку обуку у веіинама медијације између оишћећеноі и малолетноі учиниоца*. Београд, Центар за медијацију.
- Luengo, M. A., Carrillo-da-le-Pena, M. T., Otero, J. M., Romero, E. (1994), A short-term longitudinal study of impulsivity and antisocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 3:542-548.
- McGuire, J. (2001), What is problem solving? A revieww of hteory, research and applications. *Criminal behaviour and methal health*, 11, 210-235.
- Марић, З. (2000), Рационално емотивно бихејвиорална терапија. У: Стојнов, Д. (уп.), *Психоићерапије*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 175-205.
- Moffitt, T. E. (1996), The neuropsychology of conduct disorder. У: Cordella, P., Siegel, L. (уп.), *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston, Northeastern University Press, 85-106.
- Morrison, G. M.; Robertson, L.; Laurie, B., Kelly Jennifer (2002), Protective factors related to antisocial behavior trajectories. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 3:277-290.

- O'Donnell, J., Hawkins, D. J., Abbott, R. D. (1995), Predicting serious delinquency and substance use among aggressive boys. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 4:529-537.
- Patterson, G. R., Reid, J. R., Dishion, T. J. (1992), *A Social Interactional Approach. Vol. 4. Antisocial Boys*. Eugene, Castalia Publishing Company.
- Попадић, Д., Мрше, С., Коваћ-Церовић, Т., Печујлић-Мастиловић, С., Кијевчанин, С., Петровић, Д., Богдановић, М. (1998), *Паметињу не појуиша: водич кроз сукобе до сјоразума*. Београд, Група МОСТ – Центар за антиратну акцију.
- Reine, A., Venables, P. H., Williams, M. (1995), High autonomic arousal and electrodermal orienting at age 15 years as a protective factors against criminal behavior at age 29 years. *The American Journal of Psychiatry*, 152, 1595-1600.
- Розенберг, М. (2002), *Језик саосећања*. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Rutter, M. (1985), Resilience in the face of adversity. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611.
- Rutter, M., Giller, H. (1983), *Juvenile Delinquency: Trends and Perspectives*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998), *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stafford, M. C., Warr, M. (1996), A reconceptualization of general and specific deterrence. У: Cordella, P., Siegel, L. (уп.), *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston, Northeastern University Press, 26-32.
- Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., Wei, E., Farrington, D. P., Wikstrom, P. H. (2002), Risk and promotive effects in the explanation of persistent serious delinquency in boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70, 1:111-123.
- Strand, P. S. (2000), A modern behavioral perspective on child conduct disorder: integrating behavioral momentum and matching theory. *Clinical Psychology Review*, 20, 5:593-615.
- Трикић, З., Коруга, Д., Враћешевећ, Ј., Дејановић, В., Видовић, С. (2003). *Врињака медијација: од свађе слађе. Приручник за водийеље радионица из обласћии образовања за вешиине медијације*. Београд, Немачка организација за међународну сарадњу (GTZ).
- Farrington, D. P. (1996), The development of offending and antisocial behavior from childhood to adulthood. У: Cordella, P., Siegel, L. (уп.), *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston, Northeastern University Press, 107-120.
- Feldman, S. S., Weinberger, D. A. (1994), Self-restraint as a mediator of family influences on boys' delinquent behavior: a longitudinal study. *Child Development*, 64:195-211.
- Фишер, Р., Ури, В. (2005), *Како да послииинеће договор*. Београд, Мано и Мањана.
- Fontaine, R. G., & Dodge, K. A. (у штапи). Social information processing and aggressive behavior: A transactional perspective. У: A. J. Sameroff (уп.), *Transactional development: Operationalizing a dynamic system*. Washington DC, American Psychological Association.
- Hartung, F. E. (1969), A vocabulary of motives for law violations. У: Cressey, D. R., Ward, D. A. (уп.), *Delinquency, Crime and Social Process*. New York, Harper & Row, 454-473.

- Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (1998), *Multisystemic Treatment of Antisocial Behaviour in Children and Adolescents*. New York, The Guilford Press.
- Hirschi, T. (1972), *Causes of Delinquency*. Berkley, University of California Press.
- Хрнчић, Ј. (2004), Преглед фактора ризика антисоцијалног понашања младих (индивидуални фактори, стресори и вршњачка група). *Ревија за криминологију и кривично право*, 42, 3:133-163.
- Хрнчић, Ј. (2006), Модели и пракса ресторативног правосуђа. У: Џамоња-Игњатовић, Т., Жегарац, Н. (ур.), *Медијација, концепции и контексти*. Београд, Центар за примењену психологију, 130 – 140.
- Хрнчић, Ј. (2009), *Пресудујући фактори младих: ризици, шокови и исходи*. Београд, Институт за криминологију и социолошка истраживања.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74-101.
- Crick, N. R., Dodge, K. A. (1996), Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002.
- Crick, N. R.; Werner, N. E. (1998), Response decision processes in relational and overt aggression. *Child Development*, 69, 6:1630-1639.
- Wilson, J. Q., Herrnstein, R. J. (1996), Crime as a choice. У: Cordella, P., Siegel, L. (ур.), *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston, Northeastern University Press, 209-222.

ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ

*Јасна Хрнчић, Вера Десиловић Шанаревић,
Тамара Цамоња Ићковић*

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА

Док су теорије и истраживања које се фокусирају на разумевање антисоцијалног понашања на индивидуалном нивоу биле кључне у претходног поглављу, у конципирању програма посета породицама ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ социјални интеракционизам, системско-еколошки и породични приступ добијају централни значај. Такође, и сви приступи представљени у ОПТИМУСУ ЗА МЛАДЕ су имали значајан утицај на развој и примену програма посета породицама.

Теорије које су биле кључне за развој програма посета породици су: модел стадијума социјалне интеракције Петерсона и сарадника у оквиру социјалног интеракционизма, приступ Џеја Хејлија и на решење оријетисана терапија Берга и Де Шазера у оквиру структуралне породична терапије, и мултисистемска терапија Хенлгера и сарадника у оквиру системско-еколошког приступа.

МОДЕЛ СТАДИЈУМА СОЦИЈАЛНЕ ИНТЕРАКЦИЈЕ

Социјални интеракционизам ставља фокус интересовања на дететову интеракцију са породицом и вршњацима. Овај приступ карактерише проучавање интеракција у секвенцама и узимање великог броја варијабли у обзир у њиховом међудејству и у временској перспективи. Џералд Петерсон и његови сарадници из Центра за социјално учење Орегона (*Oregon Social Learning Center*) су најизразитији и најцитиранији представници социјалног интеракционизма у области објашњења антисоцијалног понашања (Patterson i sar., 1992). Бихејвиористи по свом основном опредељењу, они су спровели низ мултиваријантних, реплицираних истраживања изузетне методолошке чистоће, која током две деценије рада постављају нове стандарде научним пројектима овог типа (Loeber, 1982; Rutter, Giller, 1983; Patterson i sar., 1984; Patterson, 1986; Henggeler, 1989; Patterson i sar., 1992). Развили су два експланаторна модела развоја антисоцијалног понашања код деце. Први је коурсивни (принудни) модел, формулисан 1982, из чега је израстао у ширем контексту постављен модел стадијума социјалне интеракције, објављен 1992.

Модел стадијума социјалне интеракције описује четири сукцесивне фазе развоја антисоцијалног понашања. Прву фазу представља основни тренинг који обухвата коурсивни процес, другу фазу чине реакције социјалног окружења, трећа фаза укључује девијантне вршњаке и учење антисоцијалних вештина, док четврта фаза приказује каријеру антисоцијалног одраслог (Patterson i sar., 1992, Хрнчић, 2009). Основ модела су секвенце акције – реакције. Процес развоја је динамичан, двосмеран, са повратним спрегама. Секвенце акције-реакције су често скоро симултане, а фазе развоја се међусобно преклапају, нарочито друга и трећа. Завршетак сваке фазе одређује вероватан, али не нужен улазак у следећу фазу. Свака фаза кроз коју дете сукцесивно пролази повећава ризик за улазак у следећу фазу, али се показује да је и број деце која пролази кроз сваку следећу фазу увек мањи од оног из претходне. Крајњи исход је антисоцијална каријера у одраслом добу.

Модел је значајно унапредио разумевање феномена развоја антисоцијалног понашања и делинквенције и пружио основу за ефикасну превенцију и третман. Значајно је утицао на развој програма ОПТИМУС кроз примену његових концепата у ОПТИМУСУ ЗА ПОРОДИЦЕ и ОПТИМУСУ ЗА РОДИТЕЉЕ.

СТРУКТУРАЛНА ПОРОДИЧНА ТЕРАПИЈА

Структурална породична терапија се развила у оквиру системског породичног приступа¹. Овде ћемо приказати приступе и концепте који су посебно утицали на развој програма који представљамо.

Односи моћи у породици

Џеј Хејли (Haley, 1980, Хрнчић, 1995) је развио теоријске концепте везане за *односе моћи у породици*. Ови односи се регулишу хијерархијом. Сваки хијерархијски ниво је дефинисан моћима и статусом које чланови тог нивоа имају, као и релевантним правилима. Хијерархија у нормалним породицама иде дуж генерацијске линије, па виши хијерархијски ниво чине родитељи/старатељи, а нижи деца. Неке породице се налазе у *конфузној хијерархијској организацији*, у којој члан једног хијерархијског нивоа, најчешће дете, константно ствара коалицију са једним или више чланова из другог нивоа хијерархије, најчешће са једним родитељем. Ова коалиција се у системској породичној

1 О структуралној породичној терапији је већ било речи у поглављу „Теориски оквир“ у првом делу ове публикације.

терапији назива „троугао“. Троугао има стабилизујућу функцију, јер омогућава да се задрже или замене чланови породице који одлазе или прете одласком из ње. На пример, у породици алкохоличара породични систем се често дестабилизује због очевог психичког одсуства због болести. У овој ситуацији, мушко дете може да направи коалицију са мајком и преузме неке функције оца, стабилизујући тако породицу. Са уласком детета у адолесценцију, када се оно припрема за самосталан живот да би се на крају одвојило од породице, брачни проблеми који су се разрешавали „утроугљавањем“ постају најизразитији. У нормалним породицама одлазак детета представља само мању, привремену дестабилизацију система. Утроугљене породице имају велики проблем ако се то деси, јер изласком младе особе из троугла због осамостаљивања нема више ко да стабилизује породицу, тако да њој прети распад, дезинтеграција. Постоји један начин да се проблем реши: да се дете задржи код куће путем његовог онеспособљавања за самостални живот. Тада се млада особа понаша на начин који јој онемогућава да се осамостали, по једном (или оба) од *два експирема*: или прави проблеме, често улазећи у сукоб са законом, или је апатична и беспомоћна. У оваквој ситуацији, симптоми младе особе имају заштитну функцију јер стабилизују породицу, организујући је око особе која има симптом. Породица је стабилно организована и на окупу.

Уколико постоји ситуација утругљавања, кључно је да се млада особа „извуче“ из троугла, наглашавајући значај функционалне родитељске коалиције за правilan развој детета, оснажујући родитеље за преузимање одговорности, појашњавајући породичну хијерархију дуж генерацијске линије, и подржавајући развијање и реализовање дететових потенцијала за самосталан живот.

Овај приступ је омогућио увид у могућности постизања позитивне промене породичног система у случајевима нејасне хијерархијске организације и утругљавања, а у циљу решавања проблема понашања младе особе.

Третман фокусиран на решење

Стев де Шазер (Steve De Shazer, 1982, 1985, 1988) и Инсу Ким Берг (Insoo Kim Berg, 1991) су 1986. године представили рад који је означавао почетак новог приступа у раду са породицама, који је фокусиран на решења. Овај приступ представља да је најтежи задатак за чланове породице да престану да се понашају на одређен начин, тј. да зауставе одређено понашање, јер постоји тенденција ка дефанзивном понашању и покушај оправдавања личних акција. Превазилажењем ових реакција (отпора) промена може лакше да се догоди. У развијању третманског метода пошло се од две основне идеје.

1. *Постоје неконзистентности у механизму проблематичног понашања.* Колико год да су одређени проблеми сложени и да дуго трају, увек има изузетака, када ти проблеми нису присутни. То су позитивни изузетци у односу на проблем, када су се чланови породице другачије понашали, тако да није било проблема. Терапијски циљ је да се открију та друга чија понашања, која показују компетенције и капацитете породице да превазиђе проблем. Када породица открије „изузетке“, тј. своју компетентност, она се охрабрује да их чине чешће. То води породицу у само-поткрепљујући круг успеха, који почиње да замењује неуспешне/ проблематичне обрасце понашања
2. *Нада клијента је централни предиктор дужине трајања.* Истраживања су указивала да, што је мотивација и жеља клијента за променом била већа (нада у успешност третмана), третман је краће трајао. Висока мотивисаност и спремност на промене ангажује позитивне ресурсе који доводе до бржих промена.

Из тога је проистекао сасвим нов приступ проблемима који је променио увережено веровање о третманском процесу где се полази од разумевања проблема и његовог решавања. У овом приступу фокус није на дискусији о проблему, онемо што га узрокује или одржава, већ на решењу. Нагласак је на охрабривању породице да препозна своје снаге и компетентности. Проблеми се не изједначавају са патологијом, већ се на њих гледа као на нешто што се може решити и разрешити. „Фокус на решењима“ подразумева нагласак на већ покушаним решењима, које су чланови породице спонтано употребили пре почетка третмана, или су прописани од стране професионалаца током третманског процеса, а који су дали позитивне резултате. Такође, трага се за изузецима од проблема и интеракционим обрасцима који су се тада десили. Тиме се истражује оно што може допринети будућности, која је остварива, и дефинишу се потенцијална решења – мали кораци или промене који показују да је проблем на путу разрешења. Полази од веровања да се промена стално дешава, а да је стабилност илузија (De Shazer, 1982, 1985, 1988, Burnham, 1988, Berg, 1991, Dallos, Draper, 2000).

Приступ се базира на ресурсима, снагама и компетенцији клијента, који се третирају као експерти у свим аспектима њиховог живота.

Целокупан приступ може да се сумира у оквиру три правила:

1. *Ако нешто није покварено, не поправљај га.* Чак и код хроничних проблема постоје периоди где обрасци проблема или симптоми нису присутни

или су смањени. Професионалци би требало да имају широк и толерантан поглед на оно што није „покварено“, и да открију шта су компетенције породице. То омогућава да третман не упадне у замку покушаја стварања „утопијске“ породице.

2. *Једном кад сазнаш ииша је ефикасно (ииша ради или доноси решење), чини ишо чешће.* Када породица једном открије изузетке или компетентност, она се охрабрује да то чини чешће. То води породицу у самопоткрепљујући круг успеха, који почиње да замењује неуспех, некомпетентност или очајање.
3. *Ако неишо не успева, немој ишо да йонављаш; чини неишо друго или чини различийшо.* Породице су често умешане у круг у коме не виде да могу да имају било коју алтернативу, већ континуирано реагују на исти начин. Нпр. пар који се расправља сматра да им је потребно да дођу до тачке која је уверљивија или да се повуку. Међутим, експлорацијом обрасца понашања могу да примете да се оваква ескалација не догађа ако се, на пример, држе за руке с времена на време, или ако слушају довољно дуго једно друго и не скачу и не прекидају се. Овај алтернативни образац се развија у циљу замене негативније секвенце.

Модел третмана због своје прагматичности и краткоће у приступу има велику примењивост у Великој Британији, као и осталим деловима света. Познатији припадници ове школе су: Стив де Шазер, Инсу Ким Берг Милер и Џорџ Ивсон (Iveson). Овај приступ дао је основу за дефинисање основне структуре посета породицама у програма ОПТИМУС.

МУЛТИСИСТЕМСКА ТЕРАПИЈА

Мултисистемску терапију (МСТ) је развио Хенглер са сарадницима (Henggeler и сар., 1998, 2002). Приступ је показао високу ефикасност у третману младих са антисоцијалним понашањем у њиховом природном окружењу – породици. Заснован је на теорији генералних система и теорији социјалне екологије. Циљна група су од почетка третмана били хронични, насилни или од супстанци зависни малолетни преступници високоризични за институционални смештај, и њихове породице. Показало се да је озбиљно антисоцијално понашање адолесцената повезано са комбинацијом неколико фактора ризика који потичу из различитих социјалних система у које је особа „угњездена“. Ефикасан третман треба да свеобухватно делује на нивоу појединца и ових кључних система.

Примарна сврха мултисистемске терапије је смањење антисоцијалног понашања у природној средини ове групе деце и младих. Крајњи циљ је да се оснажи породица тако да је у стању да створи окружење које промовише здравље кроз мобилизацију непосредних снага детета, породице и заједнице. Терапијски рад је фокусиран на породицу, која затим развија релевантне односе са осталим системима којима дете припада.

МТС је заснована на девет принципа третмана, који су њен заштитни знак. Први принцип *налажења укључивања проблема у контекст* наглашава да је примарна сврха процене одређење како идентификовани проблеми „имају смисла“ у светлу социо-еколошког контекста младог човека. Други принцип, *фокус на снагама и на позитивном*, истиче да се наглашавањем позитивног и коришћењем снага система као полуга промене, значајно успешније обезбеђује сарадња породице. Трећи принцип, *повећање одговорности*, указује да је централна сврха рада са децом и младима са проблемима у понашању и њиховим породицама да се помогне и родитељима и младима да се понашају одговорније. Четврти принцип, *фокус на садашњости, акцији и јасним дефиницијама*, има за сврху да охрабри породичне интеракције које олакшавају напредак у садашњости у правцу остваривања недвосмислених резултата у односу на садашњу реалну тешкоћу. Пети принцип, *фокус на секвенцама понашања*, дефинише да је интервенција усмерена на секвенце понашања које постоје унутар и између вишеструких система који одржавају идентификоване проблеме. Шести принцип, *развојна примереност*, указује да интервенција треба да буде у складу са развојним потребама младих. Седми принцип, *континуираност чланова породице*, наглашава да интервенција треба да буде дизајнирана тако да укључује дневни и/или недељни напор чланова породице. Осми принцип, *континуирана евалуација и одговорност*, подразумева да се ефикасност интервенције континуирано процењује из више перспектива, подразумевајући одговорност свих у третману за постизање добрих резултата и за превладавање баријера. На крају, девети принцип, *генерализација*, наглашава да интервенције треба да буду дизајниране тако да промовишу генерализацију третмана и дугорочно одржање постигнуте промене кроз оснаживање родитеља/старатеља да се баве потребама чланова породице у контексту различитих система. Ови принципи дају врло корисне смернице за рад са младима и њиховим породицама и ван оквира МТС.

План третмана се заснива на процени фактора ризика и фактора заштите присутних код младе особе и њене непосредне социјалне околине. Осмишљава се заједно са члановима породице, те је тако одређен породицом, а не терапеутом.

Интервенције су високо индивидуализоване. Имају за циљ да умање факторе ризи-ка кроз ојачавање личних и породичних снага. Родитељи се оснажују како би могли да модификују природну социјалну мрежу своје деце, што олакшава одрживост и генерализацију постигнућа третмана. Интервенције типично теже ка томе да по-бољшају начин дисциплиновања родитеља, унапреде емотивне везе у породици, смање дружење младе особе са вршњацима који испољавају антисоцијално пона-шање, повећају његово/њено дружење са просоцијалним вршњацима, побољшају школску и радну успешност, укључе младе у просоцијалне рекреативне активнос-ти, као и да развију локалну мрежу подршке од стране проширене породице, су-седа и пријатеља, која би помогла родитељу да направи и одржи овакве промене. Специфичне технике третмана интегрисане су из оних терапија које су имале нај-боље емпиријске резултате, укључујући когнитивно-бихејвиоралну, бихејвиоралну и прагматичну породичну терапију.

Мада МСТ као модел третмана у кућном окружењу има сличности са другим породичним терапијама, постоји неколико суштинских разлика. Знатна пажња је посвећена факторима у адолесцентовој и породичној социјалној мрежи који су повезани са антисоцијалним понашањем. Услуге се пружају у природној средини младе особе, што уклања препреке за приступачност услуга. Услуге су фокусираније и интензивније од традиционалних терапија за породицу, и под-разумевају вишеструке контакте између терапеута и породице, који се дешавају сваке недеље, неколико сати недељно. Трајање услуга је типично четири месеца, а терапеут који води случај има истовремено мали број укупних случајева да би могао да се посвети породици.

Истраживања ефикасности модела третмана мултисистемске терапије пока-зују добро документоване дугорочне резултате са адолесцентима са озбиљним анти-социјалним понашањима и њиховим породицама (Henggeler и сар., 1998, Washington State Insitute for Public Policy, 1998). МСТ је подједнако ефикасна у третману насил-них и хроничних малолетних преступника различитих узраста (12-17 година), оба пола, и различите културне и етничке припадности. Евалуације су показале дугороч-но смањење стопе кривичних дела код озбиљних малолетних преступника, смањење стопе смештаја озбиљних малолетних преступника ван породице, екстензивно по-бољшање функционисања њихових породица и смањење проблема менталног здра-вља. Третман има значајно мање трошкове у поређењу са уобичајеним начином пружања услуга у овој области. Примена МСТ се успешно проширила и на друге групе младих са озбиљним проблемима (Henggeler и сар., 2002).

Начини остварења терапијске промене развијени у овом приступу су били основ за дефинисање принципа рада и неких модула програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ, као и за конципирање неких радионица за родитеље и за младе.

ЕМПИРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА

И овде су полазишта програма била истраживања фактора ризика и фактора заштите од антисоцијалног понашања, с тим што се посебан нагласак у програму посета породицама ставља на факторе који постоје у различитим системима којима особа припада – породици, вршњачкој групи, школи, локалној заједници (Хрнчић, 2003, 2004, 2009).

ФАКТОРИ РИЗИКА У РАЗЛИЧИТИМ СИСТЕМИМА

Породични утицаји су круцијални средински фактори антисоцијалног понашања. **Карактеристике односа родитељских фигура према детету** које промовишу антисоцијално понашање су бројне. *Негосијатнак њозијивних афективних односа* (топлине, љубави, прихватања) се манифестује као равнодушност, повлачење, избегавање детета, занемаривање, хостилност, критичност, отворено одбацивање, злостављање. Оваква родитељска понашања доводе до поремећаја афективног везивања и до слабог развоја осталих социјалних веза (Bowlby, 1982; Хрнчић, 2003). Она доводе дете у ризик за све облике неприлагођеног понашања, док је конзистентно одбацивање родитеља специфично предиктивно за антисоцијално понашање (Renken и сар., 1989; Rosenstein-Horowitz, 1996; IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 1996). Карактеристике које су неспецифичне, али значајне за развој антисоцијалног понашања, јер одликују свеколику патологију, су недовољна *осејљивоси* за потребе детета и недовољна *ресјонсивноси* (одговарање на потребе детета) родитеља (Lyon-Ruth и сар., 1987; Bowlby, 1982; Хрнчић, 2003). Оне доводе до смањивања моћи детета да овлада собом и окружењем у циљу задовољавања својих потреба. Дете чешће доживљава сукоб између својих акција и околине, што смањује његово осећање прихваћености у средини и сигурности и ефикасности у самосталним акцијама. Фактор ризика је и *неадекватно њрејознавање девијантної њонашања дејтеја* од стране родитеља. С једне стране, родитељи развојно примерена понашања детета класификују као девијантна, па дете интернализује увреде и себе доживљава као лоше, неадекватно, неспособно и сл.

(Patterson и сар., 1992). С друге стране, родитељи могу да озбиљне преступе деце класификују као недевијантне, због чега нема ни покушаја сузбијања и контроле таквог понашања. *Неконзистентно дисциплиновање* детета је један од најпредиктивнијих фактора ризика делинквенције (Patterson и сар., 1992; Hrnčić, 2003), и код детета доводи до недостатка усвајања правила јер њих нема ни у породици. Родитељско *погласицање и/или одобравање антисоцијалног понашања* детета је снажан фактор ризика, који се може испољити кроз давање награда за овакво понашање, или кроз престанак негативног понашања родитеља услед негативног понашања детета (негативно поткрепљење) (Patterson и сар., 1992; Хрнчић, 2009). *Недовољан надзор родитеља* над кретањем детета ван куће је још један значајан предиктивни фактор антисоцијалног понашања, посебно ако почиње пре 13. године детета (Patterson и сар., 1992; Hrnčić, 2003). *Недостатна стимулација просоцијалног понашања деце*, као и *неадекватна улога и позиција деце у породици* (презаштешеност, претерана контрола, утронување), такође су фактори ризика у породици (Хрнчић 2003). Уколико су негативни породични утицаји ранији, перзистентнији и озбиљнији, утолико су малигнији.

Карактеристике родитељских фигура које погодују антисоцијалном понашању детета су: *смањена способност за родитељство* (физичка и/или ментална); *недостатна вештина просоцијалног решавања проблема* (Patterson и сар., 1992, Хрнчић, 2003); *зависност од алкохола или дрога* (Patterson и сар., 1992; Rutter и сар., 1998); *насилно понашање* (Patterson и сар., 1992) и *кривична дела* (Henggeler, 1989; Patterson и сар., 1992; Rutter и сар., 1998).

Такође, озбиљно кршење правила и антисоцијално понашање *друге деце у породици* повећавају ризик за антисоцијално понашање (Rutter и сар., 1998).

Антисоцијалне карактеристике **вршњачке групе** којој млада особа припада су веома изражен фактор ризика за антисоцијално понашање (Henggeler, 1989; Patterson и сар., 1992, Rutter и сар., 1998; Хрнчић, 2004). И *злоупотреба психоактивних супстанци у вршњачкој групи* повећава ризик за кривична дела (McLaughlin и сар., 2000). Фактори ризика везани за **школско окружење** су: ниско школско постигнуће, лоши социјални односи у школи, изостајање/бежање из школе или рани прекид школовања (Хрнчић, 2009). Аспекти школе који погодују антисоцијалном понашању су: некавалитетна настава, слаба структура школских активности, недостатак ваншколских активности, висок проценат ученика са проблематичним понашањем у школи, лоше слагање између учитеља/наставника и детета, као и слабе везе између породице и школе (Henggeler и сар., 1998, Rutter и сар., 1998, Williams и сар., 2004).

Стресори, који могу бити „окидачи“ антисоцијалног понашања су: тежи губици (Хрнчић, 2004); присуство изразито иритативних стимулуса (Agnew, 1996); учестали конфликти између чланова породице (Хрнчић, 2004); осујећеност у постизању позитивних циљева (Agnew, 1996); немогућност задовољења основних потреба; стресори током кривичноправног поступка (малтретирање, понижавање, притвор, Хрнчић, 2001) и изложеност насиљу и претњи насиљем (Lewis и сар., 1988; Naarasalo и Hamalainen, 1996; Steiner и сар., 1997).

Утицај **ширег социјалног окружења** на антисоцијално понашање је најчешће индиректан, преламајући се преко карактеристика породице, вршњачке групе и школског окружења. Фактори ризика у овом контексту могу бити: незапосленост или недостатак средстава родитељских фигура, недостатак или недовољна подршка непосредне социјалне средине и/или социјалних служби, изолованост породице, лоша сарадња породице са службама подршке, висока стопа криминала у суседству, присутност социјално успешних криминалаца и/или организованог криминала у окружењу и лака доступност оружја и дрога (Henggeler, 1989, Patterson и сар., 1992, Rutter и сар., 1998, Хрнчић, 2004, 2009).

ФАКТОРИ ЗАШТИТЕ У НЕПОСРЕДНОЈ СОЦИЈАЛНОЈ ОКОЛИНИ

Родитељи који не одобравају антисоцијално понашање, као и родитељи који ефикасно регулишу дисциплину у породици, надгледају кретање детета и имају позитиван однос са дететом, делују као заштита од антисоцијалног понашања. Такође стабилан, топао и хармоничан однос са једним родитељем је протективен чак и у контексту општег конфликта и нетрпељивости у породици. Повећана одговорност младе особе у *породици* штити чак и у изразитим неповољностима. Тако запошљавање због породичних економских тешкоћа и брига за немоћне чланове породице (млађу децу, болесног родитеља) смањује ризик од развоја антисоцијалног понашања. Такође, пракса породице да тражи екстерну помоћ када јој је потребна, смањује негативне утицаје фактора ризика (Хрнчић, 1999; 2009).

Просоцијална вршњачка група је снажан протективни фактор антисоцијалног понашања, потврђен у многим истраживањима. Посебно предиктивно је *неодобравање* антисоцијалног понашања од стране вршњака (Herrenkohl и сар., 2005).

Искуства у школовању која подстичу одговорно понашање, посвећеност школи, успех у школи, укључивање у разредне активности, као и планирање и коришћење ресурса школе и заједнице смањују ризик за даљи антисоцијални исход

младих који су већ показали прве знаке антисоцијалног понашања. Ова искуства доводе до позитивног става према школи, повећавају повезаност са заједницом и њеним вредностима, подстичу развој компетенција и социјалних вештина, повећавају прилике за даљи развој, омогућавају испуњење потреба на конструктиван начин и тиме укључивање младе особе у заједницу; доводе до осећања самоефикасности и самопоштовања (Хрнчић, 2009). Значај квалитета школовања као протективног фактора не само делинквенције, већ и многих других психосоцијалних проблема деце и младих, потврђује и ефикасност програма секундарне и терцијарне превенције који су фокусирани на побољшање искустава и ефеката школовања (Washington State Institute for Public Policy, 1998; Sallybanks, 2003).

Суседство нема директан, већ индиректан протективни утицај. Наиме, присуство протективних фактора и фактора ризика варира са суседством, па тиме и појављивање антисоцијалног понашања. **Добар однос са барем једном одраслом особом** која подржава, подстиче, води, па и прекорева када је потребно, показује се као фактор заштите од неповољних ситуација. Ова особа може бити члан проширене породице, породични пријатељ, наставник у школи и сл. И **укљученост у религиозне активности** делује као протективни фактор антисоцијалног понашања (Herrenkohl и сар., 2003, 2005).

ПОСЕТЕ ПОРОДИЦИ

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА ПОСЕТА ПОРОДИЦИ

У складу са општим и посебним циљевима програма ОПТИМУС дефинисани су општи и посебни циљеви подпрограма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ.

Општи циљ: утицај на породичне обрасце комуникације у правцу ефикаснијег решавања проблема понашања младе особе и њене боље интеграције у заједницу.

Посебни циљеви су:

- унапређење личних капацитета и социјалних компетенција родитељских фигура деце и младих са проблемима у понашању за одговорно родитељство, ефикасно превазилажење проблема у подизању деце и боље задовољавање потреба детета, као и за остваривање конструктивне сарадње са релевантним системима;
- пружање ефикасне подршке породицама деце и младих у сукобу са законом и са проблемима понашања у њиховој природној средини, чиме се

превазилазе баријере сарадње са службама подршке и ефикасније сагледавају контекстуални фактори и постигнућа третмана;

- повећање породичне кохезивности и позитивне размене;
- оснаживање младих да задовољавају своје потребе и да се носе са проблемима на конструктиван начин, као и да преузму одговорност за своје понашање и његове исходе;
- смањење проблема менталног здравља код озбиљних малолетних преступника.

ОРГАНИЗАЦИЈА ПРОГРАМА

Корисници програма

Програм је намењен породицама деце и младих са проблемима понашања узраста од 7 до 18 година, мада је могућа примена и за нешто старије кориснике.

Пожељно је да сви чланови породице који живе заједно присуствују посетама породици (укључујући и дете/младу особу са проблемима понашања), изузев деце млађе од 5 година, за које би било оптимално да их у периоду посете чува особа која није члан породице. Такође, пожељно је да током посете стручњака породици, у којој само један родитељ живи са дететом, присуствује и други родитељ, уколико је то могуће.

Начин рада

Начин рада практичара подразумева **неосуђујући, неетикетирајући приступ и уважавање клијената и сложеног контекста** породице. Он/а показује аутентичну заинтересованост да сарађује са породицом и интерес за особе пре него за проблем. Он/а прилагођава своје понашање и интервенције клијентовим могућностима и потребама, користи клијентове речи, користи пријатељске, позитивне речи уз избегавање професионалног жаргона и избегава директне конфронтације.

Стручњак ставља нагласак на **породицу као систем** који високо одређује понашање сваког члана. Наглашава важност укључивања свих чланова породице у програм посета. Уколико се сви чланови породице не укључе на почетку, стручњак подстиче и мотивише присутне чланове да развију и примене стратегије укључивања недостајућих чланова, наглашавајући важност сваког члана за породично функционисање.

Стручњак усваја став **решавања проблема и фокуса на снагама и на позитивном**. Породицу види као прокреативну, са капацитетима и снагама. Користи

неосуђујући језик и у усменим и у писаним комуникацијама. Шта год да клијент уради, то представља најбољи клијентов покушај да буде од помоћи у процесу промене. Нема „погрешних“ одговора клијента. Употребљава преуоквиравање негативних изјава породице, постављајући их у позитиван контекст. Налази и наглашава шта дете и породица раде добро, и користи позитивно поткрепљење када год је то могуће. Он одржава оптимизам у вези будућности, обезбеђује наду породици да ће решити проблеме и побољшати живот својих чланова – наду коју су мултипроблемске породице често изгубиле.

Стручњак третира **клијента као експерта** у свим аспектима његовог живота, како у формулацији проблема, циљева, решења, тако и у процени успешности акција, интервенција и третмана. Разуме да је породица састављена од аутономних индивидуа, које имају право одлучивања о томе шта раде и шта им се дешава. Иако стручњак није вредносно неутралан, јер заузима експлицитни став и интерес према позитивној промени, он нема виђење како клијент треба да разреши свој проблем нити на који начин би промена требало да се деси. Професионалац и клијент заједно формулишу клијентов јединствен начин у његовом разрешавању. Стручњак ипак активно подстиче породицу ка промени, али то реализује кроз питања, похвале, резимирања, преуоквиравања, уместо да примени ауторитативан став.

Да би се постигла **генерализација и одрживост** промена постигнутих током третмана, стручњак од почетка до краја третмана оснажује породицу да развије капацитете да се ефикасно и независно носи са неизбежним изазовима одгајања детета, охрабрује родитеље да обављају родитељску функцију на оптималан начин и да се баве потребама чланова породице у контексту различитих система. Стручњак не производи промену путем директног утицаја на ситуацију о којој се ради, већ подстиче и учи породицу да сама решава своје проблеме и задовољава своје потребе, у чему родитељи имају водећу улогу. Он/а такође охрабрује и награђује развој вештина решавања проблема код чланова породице и максимализује капацитете чланова породице да утичу на промену у сопственим животима. Коначно, користи креативност за налажење нових средстава и извора које породица може да користи у циљу стицања контроле над сопственим животом.

Професионалац промовише **одговорно понашање** међу члановима породице, усредсређен је на садашњост и орјентисан на акцију, циљајући на специфичне и добро дефинисане проблеме. Он подстиче дневни или недељни напор чланова породице у циљу решавања ситуације и континуирано процењује ефикасност

својих интервенција из више перспектива, захтевајући одговорност оних који су укључени у третман за превазилажење баријера које их ометају да постигну добре резултате/позитивну промену.

Препоручује се да се свака посета породици заврши на добром месту, на „месту наде“. То је перспектива решења проблема, породичних снага и постигнутих успеха.

Професионалац **сарађује са институцијама** које су укључене у решавање проблема младе особе (по потреби и оне које су укључене у третман других чланова породице). Ако је млада особа у сукобу са законом и/или под старатељством центра за социјални рад, што је најчешће случај, стручњак обавезно сарађује са водитељем случаја у центру за социјални рад и координира своје активности са њим.

Активност и стручњака у програму

Програм почиње *проценом индикација и контраиндикација за интервенцију* (на основу интервјуа, прегледа постојеће документације, примене тестова и упитника и сл.) и *мотивационим интервјуом* са кључним члановима породице, пре свега младом особом и барем једним родитељем, који се реализује у просторијама пружаоца услуге. Клијенти се не обавезују да прихвате програм, већ се само мотивишу за њега. Тек уколико су отворени за сарадњу, договора се време прве посете породици.

Професионалац може да примени три форме рада са породицом: састанак са породицом, састанак само са родитељским фигурама и индивидуални разговор. Састанак са породицом је основна форма рада. Састанак са родитељским паром и индивидуални разговор су интервенције чији је циљ превазилажење застоја који могу настати у раду на састанцима са свим члановима породице или када је ова форма рада примеренија специфичним тешкоћама субсистема унутар породице.

Састанак са породицом се реализује кроз посете породици, када је потребно да су присутни барем један родитељ/старатељ и дете/млада особа о којој се ради. Практичар може да пре заказане посете провери да ли је овај услов испуњен, и да помери посету ако су се појавиле непредвиђене околности због којих овај услов тренутно није могуће остварити. Кад год је то могуће, треба радити тако да су присутни сви чланови домаћинства. Такав начин рада је најбољи за разумевање система и промовисање одрживих образаца понашања и промена. Саме посете се реализују, како сам назив каже, у дому породице. Посете једној породици по правилу реализује један стручњак.

Састанак само са родитељским фигурама се препоручује када постоје изразити проблеми у оснаживању родитељске функције који ометају реализацију

третмана. Најчешће се ради о изузетно неусклађеним дисциплинским ставовима, међусобном неуважавању у родитељској функцији или отвореном конфликту између родитеља насталом поводом родитељских функција. Такође је примерен када постоје очигледни брачни тј. партнерски проблеми који ометају реализацију третмана и скрећу фокус са промена понашања детета, а које родитељски пар не може да остави по страни на састанку с породицом упркос интервенцијама стручњака. У зависности од процене практичара шта је оптимално у датим околностима, ова форма рада може да се реализује у породичном дому или у просторијама пружаоца услуге.

Индивидуални разговори само са једним чланом породице се препоручују у неколико ситуација. Разговор са дететом / младом особом се препоручује када млада особа не показује очекиване промене понашања. Изостанак позитивне промене се може исказати тако што он/а наставља са проблемима без обзира на успешно и конзистентно спровођење договореног плана. Он може бити и услед недостатка сарадње родитеља упркос свим напорима стручњака, када је адолесценту потребна додатна индивидуална подршка. Такође, индивидуални разговори се примењују са чланом породице који се не укључује у породичну размену без обзира на интервенције професионалца, као и са родитељем који не преузима родитељску одговорност за спровођење третмана.

После сваке посете стручњак резимира информације које је добио/ла и планира следеће кораке. Препоручује се да стручњак има **редовне супервизије** сваке две недеље, барем у првом циклусу примене програма

Трајање њосеџа

Свака посета породици траје 90 до 120 минута, у зависности од динамике и потреба породице. Програм предвиђа укупно 12 посета, које се оптимално реализују једном недељно. Као и за радионице, и овде је пожељно да се током првих посета установи дан у недељи за будуће посете. Контакти са институцијама (нпр. школом) могу се додатно планирати, по потреби. Цео третман не би требало да траје више од 4 месеца.

СТРУКТУРА ПОСЕТА ПОРОДИЦИ

Посете породицама у оквиру програма су полуструктурисане у смислу дефинисања циљева посете и основних фаза које треба да се реализују у свакој посети. Посебно су структурисане прве три посете, у којима су јасно и детаљно одређене фазе и начин вођења посета. Овако висока структурираност је потребна зато што

се у првим посетама успоставља сарадња са породицом, дефинише индивидуални план третмана и начин његове ревизије и постављају основни принципи рада, који се затим следе до краја третмана.

Следећих осам посета (од четврте до једанаесте) имају дефинисане само циљеве посете. Структура није унапред одређена. У њима се примењује и ревидира индивидуални план третмана дефинисан у првим посетама, па се садржај прилагођава индивидуалним потребама породице. Професионалац у сарадњи са породицом струкурише посету, примењујући интервенције које су прилагођене потребама, изазовима и успесима породице током реализације третмана. Интервенције које стручњак може да примени описане су у модулима, у којима су детаљно приказани циљеви и принципи специфичних интервенција, кораци у њиховом спровођењу и начини реаговања на евентуалне препреке у реализацији. Употреба модула почиње већ у трећој посети, а завршава се у једанаестој.

Последња посета је нешто више структурисана. Без обзира на специфичности породице и разлике у плановима и примењеним решењима, ова посета има заједнички циљ за све породице: одржање и генерализацију постигнуте промене, па има и заједничку структуру.

У овом поглављу ће бити приказана у основним цртама структура ових посета. У приручнику програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ дата су детаљнија упутства за реализацију појединих посета породици.

Прва посета породици

У првој посети се уводе основни принципи рада са породицом. Трага се за начином уклапања проблема у системски контекст, ставља се фокус на снаге, на позитивно и на решења. Подстиче се јасно дефинисање породичне хијерархије. Одговорност чланова за ток и исход третмана се поставља на централно место (Henggeler и сар., 1998, Haley, 1980, De Shazer, 1982, 1985, 1988). Наведени принципи се не реализују само током прве посете, већ су основа рада током целог третмана. Паралелно са остваривањем ових задатака, стручњак се придружује породици. Зато је ова посета врло захтевна за практичара, због чега је и највише структурисана, у смислу дефинисања корака рада и оквирног времена за њихову реализацију.

Циљеви прве посете породици су: а) успостављање сарадње са родитељима, дететом /младом особом и другим члановима породице; б) процена проблема у контексту породице и околине; в) препознавање снага и ресурса породице; г) ојачавање ауторитета родитељских фигура; и д) планирање следећих корака.

Фазе прве посете су: а) представљање себе, програма, поверљивости и њених граница; б) разговор ослобођен од проблема; в) навођење проблема и образаца комуникације и понашања везаних за проблем; г) експлорација постојећих образаца решења и изузетака у односу на проблем; и д) планирање следећих корака.

На почетку посете стручњак се **представља**, приказује програм посета породици, његову структуру и циљеве и објашњава *принцип поверљивости* и његова ограничења. Изузеци су увид у постојање насиља које не може да се заустави и сазнање о почињеном другом кривичном делу или о претњи за угрожавање физичког интегритета друге особе. Затим следи **разговор „ослобођен од проблема“**, у циљу успостављања прокреативне сарадње са породицом. Лимитира се разговор о проблему колико год је то могуће. Породица не треба да има доживљај да ће бити критикована и да ће им бити наметнута решења. Фокус је на њиховом животу који није засићен проблемом. У следећој фази, породица наводи **проблем и обрасце комуникације и понашања за њега везане**. Професионалац трага за оним шта смета породици, шта жели да промени, и за тим каква је веза тог проблема са проблемима понашања детета. Указује се породици на системски утицај проблема. Обесхрабрује се тенденција чланова да се фокусирају на окривљивање и разговор о прошлости, док се паралелно породица усмерава на садашњост. Наглашава се да је фокус програма на актуелној ситуацији и будућности.

У фази **експлорације постојећих образаца решења и изузетака у односу на проблем**, препознају се позитивна искуства у породици везана за решења породичних проблема и снаге породице које подржавају позитивну промену или могу да спрече продубљивање проблема. Трага се за ситуацијама када су породица и њени чланови успели да реше или превазиђу проблем који их притиска. На изузетке се гледа као на почетна разрешења. Тиме се постиже нагласак на снаге породице у решавању проблема, оријентација на решења и на активну улогу породице у изналажењу позитивних решења, као и отварање наде за промену на боље.

У фази **планирања следећих корака**, стручњак пита родитеље и младу особу да ли прихватају да учествују у третману и, уколико су сагласни, потписују изјаву о сагласности. Ова изјава потврђује да су добровољно укључени у програм, као и да су родитељи /старатељи сагласни да се њихово дете укључи у третман, што је неопходно уколико је дете малолетно. Затим се договора следећа посета породици и најављује њена структура. Уколико је потребно, договора се начин и стратегија око укључења недостајућих чланова породице/домаћинства који нису присуствовали првом састанку.

Непосредно после прве посете, стручњак интегрише информације које је добио/ла од чланова породице, како би одредио факторе ризика. Пожељно је да се примени неки инструмент за процену ризика (нпр. Скала за процену ризика за сукоб деце и младих са законом аутора Хрнчић, Жегарац, Џамоња-Игњатовић, 2008, у Хрнчић, Жегарац, 2007). На основу тога изводи хипотезе о уклапању између идентификованих проблема и њиховог ширег системског контекста, и изводи циљеве интервенције из ових хипотеза.

Друга посета породици

У другој посети даље се подржавају већ уведени принципи, а посебно повећање одговорности породице, и уводе се нови: фокус на садашњост, акцији и јасним дефиницијама, фокус на секвенцама понашања, континуирана активност и укључивање породице у решавање проблема и развојна примереност интервенција.

Циљеви друге посете су: а) учвршћивање сарадње са породицом; б) планирање циљева третмана; в) дефинисање потенцијалних решења; г) даља процена проблема породице у контексту система којима припада, и д) препознавање снага и ресурса породице и заједнице. У овој фази се дефинише индивидуални план третмана кроз сарадњу стручњака и породице, којим се одређују циљеви третмана оствариви током његовог трајања, активности које треба да доведу до тих циљева и одговорности појединих чланова породице у њиховом остваривању. План треба да садржи континуирану активност и укључивање породице, да има фокус на садашњост, проактивност и јасним одређењима и да подразумева повећање одговорности чланова породице. Потенцира се договор родитеља у вези са конкретним понашањем њих и њихове деце.

Фазе другог састанка су: а) планирање циљева, и б) дефинисање потенцијалних решења.

У фази **планирања циљева** дефинишу се циљеви третмана који су специфично описани и релативно конкретни, тако да промена и прогрес могу бити видљиви. Помера се фокус од притужби (које углавном долазе из прошлости) ка жељеној будућности. Истражује се оно што већ постоји у породици и њеном окружењу и што већ доприноси будућности, као и нове пожељне могућности у будућности. Стручњак указује клијентима да је промена не само могућа, већ и неминовна, јер је живот сам по себи промена.

Први корак у овој фази је постизање сагласности са породицом да је генерални циљ третмана да се разреши неки од проблема које је породица навела.

Затим се проблеми понашања младе особе постављају у контекст наведених проблема. Резимирају се успешна решења породичних тешкоћа која породица већ има у свом искуству (са претходног састанка) и дефинишу позитивне промене потребне да би се проблем, који је породица сада навела, решио. Стручњак прати циљеве које постављају чланови породице, али подржава и усмерава дефинисање циљева конкретног третмана у складу са циљем програма ОПТИМУС да млада особа промени своје понашање и укључи се у заједницу. Конкретне циљеве третмана формулише у сарадњи са породицом, константно се интересујући за оно што клијенти заправо хоће. Стручњак прихвата искључиво циљеве који су формулисани од саме породице. Он/она усмерава породицу да постави циљеве тако да се односе на специфична стања, понашања и акције, као и да су реални и остварљиви током трајања самог третмана.

У фази **дефинисања потенцијалних решења** планира се остваривање малих промена, корак по корак, до тачке када промена постаје нужна у циљу адаптације система на новонасталу ситуацију. Понекад је и мала промена довољна да се почне са решавањем проблема. Први корак у овој реализацији је нагласак на снаге и решења. Стручњак води конверзацију у правцу разговора о решењима трагајући за „разликама које чине разлику“ у веровањима, понашањима, мислима и осећањима. Јасно се дефинишу конкретна решења и промене које треба постићи. Затим се формулише генерални план који ће довести до решења. Подржавају се чланови породице да дефинишу минималне промене које би указале да је дошло до промене на боље. Потом се формулише детаљни план за неколико наредних корака, а који ће се предузети до следећег сусрета у циљу решења. Дефинишу се и одговорности појединих чланова породице за њихову реализацију.

Стручњак поштује породичну хијерархију приликом доношења одлука о циљевима и решењима, уважавајући родитељске фигуре као најодговорније чланове породице.

На крају стручњак даје породици повратну информацију о њеним снагама и успесима, запажајући ствари које клијент чини а које ће допринети развоју животног стила, који ће искључити обрасце понашања који стварају и одржавају проблем. Проналажењем снага, породици се помаже да преокрене негативан став и да почне да прихвата идеју да заиста може да мења ствари.

Непосредно после друге посете, стручњак интегрише информације које је добио/ла од чланова породице, како би одредио факторе ризика и снаге. Пожељно је да се примени неки инструмент за процену како ризика, тако и снага (Скала

за процену ризика за сукоб деце и младих са законом аутора Хрнчић, Жегарац, Џамоња-Игњатовић, 2008, у Хрнчић, Жегарац, 2007, Листа снаге деце и младих у сукобу са законом аутора Хрнчић, у Хрнчић, 2009). На основу тога, практичар ревидира хипотезе о уклапању између идентификованих проблема и њиховог ширег системског контекста, изводи циљеве развојно примерених интервенција из ових хипотеза и одређује модуле које ће применити у следећим посетама.

Трећа посета породици

У трећој посети се примењују уведени и успостављају нови принципи рада са породицом. Даље се повећава одговорност породице и њених чланова. Континуирани напор чланова породице сада укључује дневни или недељни напор за постизање промене. Уводи се принцип континуиране евалуације и одговорности, како породице тако и стручњака, за уложене напоре породице и ефикасност и целисходност примењених интервенција. Уводи се и принцип генерализације искустава у новим околностима (Henggeler и сар, 1998).

Циљеви треће посете су: а) даље учвршћивање сарадње са породицом; б) анализа реализације плана у претходној недељи и његова евентуална ревизија; в) примена модула у складу са хипотезама стручњака и потребама, успесима и застојима породице; г) израда детаљног распореда следећих корака у реализације плана и д) одређивање радних задатака за породицу.

Фазе током треће посете присутне су и у свим следећим посетама до дванаесте, последње посете: а) анализа реализације плана у претходној недељи; б) иштивање добрих страна и подршка спроведеним активностима; в) анализа препрека у реализацији; г) ревизија плана; д) примена модула прилагођеног потребама и застојима породице; е) израда детаљног плана следећих корака у реализацији циљева; и ф) припрема задатака које професионалац задаје породици, који треба да се ураде до следећег састанка.

У овој радионици се принципи континуиране евалуације и одговорности примењују кроз активирање породице да анализира реализацију, да планира начине превазилажења препрека, прихвати одговорност за успех али и за застоје, да ревидира план из претходне посете тако да боље одговори на потребе породице и реалним могућностима реализације и да се односи према себи и својим члановима на позитиван, конструктиван начин усвајајући став решавања проблема. Овај приступ је кључан за постизање одрживости промена, јер се породица ојачава да се носи са изазовима живота и успешно задовољава своје потребе.

У овој радионици се први пут примењује техника задавања радних задатака. Стручњак их задаје породици са намером да се промени нека конкретна, неуспешна секвенца понашања у породици или да се учврсте понашања која воде решењу проблема. Он/а га дефинише на основу прикупљених података, хипотезе о уклапању проблема у системски контекст и разматрања интервенција потребних да би се подстакло решење проблема од стране породице. Задатак треба да буде примерен и избалансиран. Он треба да подстиче клијенте да се понашају другачије од уобичајеног начина, који се показао некорисним за решење проблема. Може да подразумева реализацију у различитим системима којима особа припада (школа, спортски клуб, центар за социјални рад и сл). Породица треба да разуме шта од ње тражимо и да изврши задатак до следећег виђења. Задавање задатака који се реализује између две посете јача однос између породице и професионалаца, јер у времену између посета породица, било да чини или не чини оно што је задатком наложено, живи са темом задатка.

Задаци углавном садрже јасне и прецизне инструкције, које дефинишу шта, ко, када, како и са ким ради. Мора да буде јасно колико дуго ће се задатак следити, као и да ће се његово остварење проверавати у следећој посети.. Задатак углавном укључује све чланове породице, те професионалац мора имати посебне разлоге уколико некога изостави. Клијенти се подстичу да раде оно што помаже, било да стручњак предлаже нове обрасце понашања, било да задаје клијентима да наставе да раде оне активности које су дефинисали као успешне или да обрате пажњу на то шта и како раде када постижу позитивне ефекте. Може се задати и неспецификован задатак, да се види како ће породица око тога да се организује.

Приликом задавања првог задатка, породици се каже да ће се дефинисати неке породичне активности. Професионалац креће од веома малих задатака, које не доводи у питање, већ започиње дискусију о детаљима задатка и начинима његовог остварења. Тако се стратешки даје породици „илузија алтернативе“: могу да би рају делове али сам задатак се уопште не доводи у питање.

Задаци поспешују генерализацију третмана јер оснажују родитеље, младу особу и друге чланове породице да се баве потребама чланова породице у контексту различитих система.

Од треће закључно са једанаестом посетом, стручњак после посете интегрише информације које је добио/ла, на основу чега даље ревидира хипотезе о уклапању између идентификованих проблема и њиховог ширег, системског контекста. На основу ових хипотеза, практичар ревидира постојеће и изводи нове циљеве интервенције, и одређује модуле које ће применити у следећим посетама.

Од четврте до десете посете породици

Циљеви четврте до десете посете су исти као циљеви треће посете, осим што се на почетку анализира и реализација задатака у претходној недељи. У посетама се даље примењују и учвршћују сви принципи рада са породицом, уз посебан нагласак на континуирани напор чланова породице и на континуирану евалуацију и одговорност, као и на генерализацију искустава.

Стручњак прати активности породице од претходне посете, подстиче сваки помак у правцу решавања проблема наглашавајући позитивно, успехе и снаге, укључује чланове који су мање активирани, анализира са породицом баријере у реализацији плана и подстиче чланове породице да их конструктивно превазилазе као и да ревидирају план, уколико је потребно, тако да буде реалнији и остварљивији. Он/а такође примењује модуле у складу са потребама породице. Подстиче позитивну комуникацију у породици, засновану на наклоности и међусобном уважавању. Често помаже да се дефинишу јасна, примењива и примерена породична правила, која нису ни сувише рестриктивна ни сувише пермисивна, која омогућавају задовољење потреба чланова али и дефинишу дужности и одговорности и последице њиховог поштовања или непоштовања (уз нагласак на уважавање и награде за поштовање правила), и која се односе и на проблеме понашање младе особе тако да је јасно да се антисоцијално понашање не толерише. Подстиче чланове породице да се активно укључе у заједницу и да траже у заједници оно што им је потребно, а родитеље упућује како да ефикасно сарађују са системима којима млада особа припада (школа, спортски клуб, вршњачка група). Подстиче континуирано планирање следећих корака, одговорно понашање породице у њиховој реализацији и у односима према другим члановима и широј заједници и, увек и поново, наглашава важност става решавања проблема.

Једанаеста посета породици

Једанаеста посета има посебан нагласак на принципу одрживости и генерализацији постигнутих промена. *Циљеви посете* су: а) анализа реализације плана и задатака у претходној недељи; б) сумирање третмана; в) подршка одрживости и генерализацији постигнутих промена; г) примена модула прилагођених потребама породице; и д) дефинисање задатака за последњу посету.

У циљу одрживости и генерализације ефеката третмана, стручњак дискутује са породицом шта могу да буду будући изазови у одржавању постигнутих промена, и како ће их превазићи. Он/а оснажује породицу за превазилажење антиципираних изазова

кроз примену вештина развијених током третмана. Подржава их и подучава у ономе што су навели да им је још потребно да се третман добро заврши. Још једном разматра са породицом расположиве изворе социјалне подршке и подржава даљи развој вештина умрежавања. Завршава давањем задатка свим члановима породице да одреде три највећа изазова у одржавању промене, и да наведу начине превазилажења ових изазова.

После једанаесте посете, стручњак резимира цео ток третмана, постигнућа и изазове у његовој реализацији, успешност у постизању постављених циљева и снаге и вештине у превазилажењу изазова које је породица имала или стекла током третмана. Припрема резиме снага породице да га представи породици током последње посете.

Дванаестна посета породици

Дванаеста посета је посвећена планирању, примени вештина и знања стечених током третмана у реализацији личних и породичних циљева и опраштању. Циљеви дванаесте посете су: а) анализа реализације задатака у претходној недељи; б) евалуација ефеката третмана; в) дефинисање циљева и планова чланова породице; г) сумирање снага породице у остваривању постављених циљева; и д) евалуација третмана од стране породице и завршавање третмана.

После анализе задатака из претходне недеље, стручњак приказује и истиче породичне снаге, добити и постигнућа током третмана, и укључује породицу у анализу и евалуацију ефеката третмана. Чланови породице уз помоћ вођене фантазије одређују циљеве које би волели да остваре за пет година, дефинишу план за остварење тих циљева и дискутују начине њиховог постизања, ослањајући се на породичне снаге и примењујући знања и вештине које су стекли у програму. Чланови породице затим евалуирају третман. Третман се завршава на добром месту за породицу, месту снага и наде у будућност.

После дванаесте посете стручњак завршава резимирање целог тока третмана и евалуира његову ефикасност у односу на постављене циљеве, постигнуте промене, успехе, препреке и нове увиде које је стекао током реализације програма.

МОДУЛИ

Модули који су на располагању стручњаку у циљу примене интервенција у складу са специфичним потребама и могућностима породице су структурирани тако да буду релативно кратки, прегледни и да садрже јасна упутства о начину на који се постиже очекивана промена.

Модули обухваћени програмом су:

- Успостављање сарадње са породицом
- Оснаживање породице и њених чланова
- Породичне снаге и вредности
- Вештине комуникације
- Вештине решавања проблема
- Ојачавање ауторитета родитељских фигура
- Промовисање одговорног понашања
- Бес и његова контрола
- Прекид коурсивне размене
- Промена родитељских дисциплинских пракси
- Родитељи као кључ за вршњачку интервенцију
- Сарадња породице са школом
- Укључивање шире социјалне подршке
- Насиље у породици
- Злоупотреба и зависност од психоактивних супстанци

Како се види и из самих наслова, неки модули одговарају радионицама у програму ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ. То су модули „Вештине комуникације“ и „Бес и његова контрола“. У односу на приказане радионице за младе, у њима су дата додатна упутства за рад са родитељима и породицом. Принципи рада модула „Породичне снаге и вредности“ и „Оснаживање породице и њених чланова“ приказане су у одељку овог поглавља „Организација програма“, у делу који се бави начинима рада практичара у циљу постизања генерализације и одрживости ефеката третмана.

У овом поглављу ће у основним цртама бити приказан садржај кључних модула који су укључени у програм а који нису приказани раније. У приручнику програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ у сваком модулу су дата детаљнија упутства за његову примену у креирању интервенција са породицом и непосредном социјалном околином.

Успостављање сарадње са породицом

Успостављање сарадње са породицом се може третирати као прва фаза у третману, као интегрални и континуирани део третманског процеса или као интервенција. Циљ интервенције је да стручњак постепено уђе у простор породице, да своју позицију моћи сведе на најмању могућу меру и да буде прихваћен од стране породице.

На почетку сарадње, професионалац улази у породични систем, прати вербална и невербална понашања, слуша, гледа, повезује, обраћа посебно пажњу на позитивне исказе као знаке компетентности. Он/а успоставља позитиван однос са сваким чланом појединачно и наизменично (обраћајући се једном, па другом) равномерно им посвећујући пажњу. Стручњак потврђује чланове породице, коментаришући њихов начин гледања на себе и на друге чланове породице и наглашавајући њихове позитивне аспекте и снаге. Валидира сваког члана породице без обзира да ли се са њим слаже. Он/а паралелно вербално наглашава снаге, тј. оно што је позитивно, и емпатски одговара на њихове бриге и патњу. Стручњак тиме даје на знање свим члановима да су подједнако важни, да нико неће бити изолован или избачен, а да је он/а истовремено са свима и ни са ким посебно, да цени њихове капацитете и могућности и увиђа изазове са којима се суочавају. Циљ је да се сви осећају уважено у њиховом породичном контексту.

Посебно је захтевно успостављање сарадње са недостајућим члановима породице и са клијентима са неповољним односом према третману.

Укључивање недостајућих чланова

Основна стратегија укључивања недостајућих чланова је да се развије позитиван однос са присутним члановима породице, од самог почетка истражујући могућности за позивање њених преосталих чланова. Разматра се начин на који је комуницирано са недостајућим чланом око укључивања, као и начин његовог одбијања, да би се разумела његова мотивација. Стручњак наглашава важност присуства сваког члана за добробити породице и младе особе. Присутни чланови се ангажују у развијању и примени стратегија укључивања одсутних чланова. Могуће је и да стручњак директно позове недостајућег члана телефоном или писмом, у коме наглашава да је важно за остале чланове породице да је тај члан присутан, да је потребно да се чује његово виђење ситуације/проблема и могућих решења, као и да је значајно да учествује у нечему што је битно за његову породицу и да би било добро да не пропусти ту прилику.

Мотивација клијената са неповољним односом према третману

Уколико клијент нема жалби ниједи проблема и не жели третман, први корак је да се разумеју разлози оваквог става, узмајући у обзир да је члан породице која евидентно има проблеме са дететом/младом особом. Разлози могу да буду претходни неуспеси у решавању проблема од стране сличних служби, уверење да је у

третману против своје воље, виђење да је проблем негде другде и сл. Такве клијенте можемо сматрати „посетиоцима“. Да би се активније укључили, у разговору са породицом преговара се о фокусу третмана тако да он више ангажује капацитет за променом „посетиоца“.

Уколико клијент сматра да има проблеме, али *не верује да њихови моћности позитивне промене* у његовом животу, дају му се задаци запажања и примећивања позитивних аспеката живота и позитивних промена ван и током третмана.

Вештине решавања проблема

Ефикасно решавање проблема је кључ за успешну друштвену адаптацију и задовољство животом. Већ је било говора о томе да деци са проблемима понашања недостају ефикасне просоцијане стратегије решавања проблема, што је један од фактора ризика антисоцијалног понашања (Хрнчић, 2009). За усвајање ефикасних стратегија од стране детета кључан је утицај родитеља. Родитељима деце са проблемима понашања могу да недостају вештине решавања проблема, како у реалном животу, тако и у дисциплиновању детета (Patterson и сар, 1992; Хрнчић, 1999). Подршка родитељима у развијању вештина решавања проблема се ослања на модел превладавања оријентисаног на проблем Лазаруса (Лазарус, Фолкман, 1996), фазе социјалног информационог процесирања од декодирања ситуације до одигравања решења (Dodge, Coie, 1987, Хрнчић, 2009), преглед теорија и истраживања у области (Влајковић, 1992, McGuire, 2001) и практичне приступе решавању проблема у мултисистемској терапији (Henggeler и сар, 1998). Родитељима и породици се помаже у примени ефикасних стратегија решавања на конкретним животним проблемима са којима се срећу кроз реализацију програма, указујући им на основне кораке процеса решавања проблема.

Први корак је идентификација проблема. Породице деце са проблемима понашања типично негирају постојање проблема (Хрнчић, 1999), тако да је признавање проблема значајан први корак у њиховом ефикасном решавању.

Други корак су алтернативна виђења (интерпретација) проблема и његово шире сагледавање. Подстиче се увиђање проблема са различитих становишта чланова породице, когнитивно редефинисање ситуације тако да се у њој истакну позитивни елементи и потенцијали породице да реши проблем, и логичка анализа кључних елемената везаних за проблем.

Следећи корак је дефинисање циља везаног за проблем. Подстичу се циљеви који укључују конструктивно решавање проблема.

Затим следи произвођење што више алтернативних решења. Стучњак подстиче породицу да произведе што више могућих решења проблема, без цензуре (осим да не буду деструктивна) и усмерава даљу дискусију у правцу приступа превладавању усмерених на проблем, као што су тражења информација и подршке, преузимање акција усмерених на проблем и препознавање других алтернативних решења. Породица се подстиче да продукује што више решења у овом оквиру и уважава се сваки предлог решења, без омаловажавања.

Следећи корак је процена решења у односу на последице до којих доводе. Сва предложена решења се разматрају у циљу предвиђања њихове ефикасности у решавању проблема, губитака и добитака које то решење носи. У овом кораку веома је значајно анализирати и препреке за остваривање предложених решења.

Када су се размотрила алтернативна решења, породица доноси одлуку о најприхватљивијем решењу, уз свест о томе да ниједно решење не мора бити коначно. Затим се разрађују начини примене прихваћеног решења.

Последњи корак је *примена породице за могуће последице* реализације тог решења (Henggeler и сар., 1998). Наиме, породице могу да буду неприпремљене за промене које то решење доноси у различитим сферама њиховог живота, тако да по успешном решавању проблема могу да покажу отпор према постигнутим променама, што смањује њихово постигнуће. Зато разматрање свих аспеката последица реализације решења пре његове примене помаже породици да донесе одлуку на основу темељног сагледавања ситуације.

Фазе у решавању конфликта

Конфликт је социјална ситуација која је посебно осетљива за разрешавање, јер има додатни захтев у односу на остале проблематичне ситуације. Наиме, за успешно решавање сукоба значајно је и да се разуме позиција друге стране у сукобу и да се нађу решења која су прихватљива за обе стране (Цамоња-Игњатовић, Жегарац, 2006). У том оквиру су посебно значајне вештине комуникације у смислу активног слушања, које омогућавају боље сагледавање друге стране, као и давања „Ја порука“, које омогућавају отворенију и флексибилнију комуникацију.

Фазе у решавању конфликта су сличне фазама у генералном решавању проблема, али имају и пар специфичности.

Прва фаза је и овде *идентификовање проблема / конфликта*. У следећој фази *идентификације алтернативних виђења/интерпретације сукоба*, значајно је јасно утврдити различите позиције неслагања. Следи фаза која је специфична за

решавање конфликта, фаза *мајирања* *појреб* и *сйрахова* *особа* у *сукобу*, када се сукоб преуоквирава на лични језик потреба и страхова. Затим се, као и у решавању других проблема, производи што више *алтернативних* *решења* и процењују *последице* до којих доводе. Специфично за решавање сукоба је да се искључују решења која нису прихватљива за обе стране у сукобу. Следи, као и код других типова проблема, анализа могућих *йрејрека* за остваривање алтернативних решења, *доношење одлуке* о најприхватљивијем решењу и разрада *начина* *његове* *йримене*. У последњој фази не разматрају се само *последице* *йримене* *решења*, већ је посебно важно одредити и *које* су *последице* *уколико* се *решење* не реализује.

Ојачавање ауторитетна родитељских фигура

Ситуација које се често затиче у породицама деце и младих који имају проблеме понашања је конфузна хијерархијска структура, у којој није јасно ко доноси кључне одлуке у породици и ко носи одговорност за породично функционисање (Haley, 1980; Lyons-Ruth, 1996). Родитељи не прихватају родитељску одговорност, дозвољавајући деци да преузимају неке њихове улоге и доносе важне одлуке без њиховог пристанка.. Истраживања показују да код деце из породица са нејасном хијерхијском структуром до обртања улога може доћи већ у шестој години живота (Main, Cassidy, 1988). Овакве породице карактеришу честе међугенерацйјске коалиције (Mann и сар., 1990).

Да би се појачала позиција родитеља као ауторитета у породици, предузимају се интервенције у којима се родитељи подстичу да преузму позицију одговорних и разјасне породичну хијерархију. Поступно и упорно се појашњава породици да родитељи могу од детета, као и од адолесцента, да траже и очекују одређене облике понашања. Родитељи су најодговорнији за решење проблема понашања детета, јер се проблем дефинише као породични. Отворено се показује породици да су родитељи одговорни за своје дете, за промену његовог понашања и његово уклапање у заједницу. Уважава се родитељска дијада у породичним комуникацијама: приликом редоследа обраћања, код доношења одлука, постављања правила. Родитељи се подстичу да се договоре шта треба да ради млада особа, и како да се понаша. Модул садржи конкретне препоруке и упутства како да се наведене смернице остваре у пракси.

Промовисање одговорног понашања

Породице деце и младих са проблемима понашања често карактерише не-одговорно понашање како родитеља, тако и деце (Henggeler и сар, 1998). Са друге

стране, повећана одговорност у породици је фактор заштите од проблема понашања (Rutter, 1985). Један од принципа мултисистемске терапије дефинише да је централна сврха рада са децом и младима са проблемима понашања и њиховим породицама да се помогне, колико родитељима, толико и младима да се понашају одговорније. Одговорни родитељи помажу својој деци да постану компетентни чланови друштва. Хелингер дефинише одговорности родитеља као обезбеђивање структуре и дисциплине, изражавање љубави и бриге и задовољавање основних физичких потреба (Henggeler и сар, 1998). Одговорна деца се, по Хелингеру, понашају и укључују у социјалне односе и активности, које им помажу да постану компетентни чланови породице, заједнице и друштва. Основне одговорности младе особе су понашање у складу са породичним и друштвеним правилима, адекватно залагање у школи, не повређивање других и помагање у кући (Henggeler и сар, 1998).

Одговорно понашање чланова породице се током третмана промовише на неколико начина. Циљеви третмана се од почетка одређују заједно са дететом/младом особом и члановима његове породице. Дефинише се и њихова одговорност за превазилажење препрека које се могу појавити у реализацији овог плана. Стручњак може да промовише одговорно понашање код родитеља на неколико начина. Он/она може сам/а да похваљује и подржава сваки напор родитеља ка одговорнијем понашању, да подстиче да се родитељи међусобно награђују за одговорно родитељство, да родитељ сам себи приушти неко задовољство и самопризнање због исказане одговорности, као и да укључује и подржава особе из природног окружења родитеља (проширене породице, пријатеља итд.) да награђују одговорно родитељство. Код деце се промовише одговорно понашање дефинисањем породичних правила и систематском применом награђивања и кажњавања у складу са њиховим поштовањем или кршењем, о чему ће касније бити више речи.

Прекид коурсивне размене

Патерсон и сарадници (Patterson, Stouthamer-Loeber, 1984; Patterson, 1986; Patterson и сар., 1992) су описали, на основу истраживања, коурсивни модел интеракције, који је типичан за породице деце и младих са антисоцијалним понашањем. Он настаје као последица неефикасног дисциплиновања родитеља, које дозвољава повећање коурсивне, принудне размене. Модел обухвата следеће основне секвенце понашања:

- Једна страна се *понаша нејријайно* (започињање).
- Друга страна одмах *одговара нејријайно* (негативни синхронизитет).

- Наведена секвенца понашања прве и друге стране може да се понови неколико пута.
- На крају се прва страна *повлачи*, чиме друга страна добија престанак негативне ситуације (негативно поткрепљење).

Модел подразумева да се наведена секвенца често понавља. После бројних понављања, аверзивна размена *ескалира*, тј. повећава дужину и амплитуду, тако да може да доведе и до физичких напада родитеља, немоћних да овладају дететовим антисоцијалним понашањем.

Дете у овим породицама учи да побеђује у ситуацијама покушаја дисциплиновања тако што ескалацијом непријатне размене и агресије приморава родитеље да се повуку. Оно такође учи да се непријатно и агресивно понашање исплати, и да доводи до престанка непријатног понашања других чланова породице (негативно поткрепљење). Повећање дужине и изражености непријатног понашања може да има за последицу и добијање жељене ствари (позитивно поткрепљење). У овој ситуацији, родитељи не успевају да надгледају кретање детета, које их принуђује да му дозволе да проводи време ненадгледано и ван породице, што ће га касније одвести до девијантне групе вршњака.

Коурсивни процес је један од основних механизма развоја антисоцијалног понашања које укључује агресију.

Неефикасно понашање родитеља је примарна детерминанта коурсивног процеса. Оваквим родитељима недостају неке кључне вештине. Они немају вештину *шачуног праћења и класификовања проблематичног понашања*. Они често сматрају да су развојно примерени несташлуци или погрешке детета *нерепихватљиве, девијантне*. Недостају им и вештине *иновисања иривидијалних иринудних (коурсивних) дојања*, у којима дете покушава да утиче на другу особу својим непријатним понашањем. Процес васпитања деце јесте процес постепеног учења детета како да се понаша адекватно друштвеним нормама, у складу са контекстом и потребама других људи. У овом процесу је круцијално да васпитачи разликују небитно (развојно примерено и безопасно) непријатно понашање детета, од битног (развојно неприменог, неприхватљивог и опасног) понашања детета, да игноришу небитно а реагују само на битно негативно понашање, да би деца научила правила, а не стално доживљавала забране и казне за своја непријатна али развојно примерена понашања. Деца ефикасних родитеља на овај начин науче правила којих стварно треба да се придржавају и закључују да су углавном добра јер су прихаћена од родитеља таква каква су. Деца неефикасних родитеља не могу да науче правила јер сувише често добијају негативне

реакције и за понашања која не могу да контролишу због развојних ограничења. Она закључују да су лоша, јер им изгледа да шта год ураде, добијају негативну реакцију и да нису прихваћена од својих родитеља. Тако на пример, мала деца често просипају, руше и ломе ствари, због немогућности да контролишу своје понашање и да увиде његове последице. Ефикасни родитељи реагују само када виде да је то опасно за дете или да то намерно ради, када јасно забрањују то понашање, али и тада дају детету у безбедној ситуацији нешто што може да уништи (играчку, непотребну ствар исл.), да би му дали прилику да, кроз покушаје и погрешке, научи да боље контролише своје понашање и увиди његове последице. Неефикасни родитељи сувише често грде и кажњавају децу за овакво понашање, не омогућујући им да уче из грешака и нарушавајући позитиван однос и поверење између себе и детета.

Значајна особина неефикасних родитеља је недостатак вештина *коришћења ефикасних консеквенци* када је неопходно кажњавање, тако да су последице озбиљнијих престаупа или *непримерене* понашању (недостају, сувише су велике или сувише мале), или *сувише честе* и *дубоко трајне*, тако да дете нема шта да изгуби код следећег прекршаја, или *неконзистентне*, када на исто понашање родитељи некада не реагују, некада реагују благо, а некада грубо кажњавају децу.

Неефикасно родитељско понашање доводи дете до закључка да се не исплати понашати се по правилима. Поштовање правила му не доноси добит, нити му непоштовање правила доноси казне јасно везане за то кршење. Оно у једном тренутку открива да се непријатно понашање исплати: када је непријатније од родитеља, они га „оставе на миру“ или му, ако је довољно упоран у свом непријатном понашању, чак дају оно што је тражило. Тако се успоставља коурсивни механизам.

Неефикасно понашање родитеља је условљено многим факторима, као што су антисоцијалне особине личности, иритабилност, депресивност, злоупотреба супстанци и друга психопатологија, као и недостатак просоцијалних вештина.

Код млађе деце, на коурсивни процес може да утиче и дететов импулсиван, експлозиван темперамент, али мање него што утиче описано понашање родитеља.

Коурсивни процес је „преучено“, тј. веома добро утврђено и несвесно понашање, које се може одигравати аутоматски.

У модулу се дају смернице за комуникацију стручњака са родитељима у циљу освешћивања евентуалног постојања коурсивног модела у породици. Професионалац освешћује код родитеља постојање негативних образаца размене који су први корак у коурсивној размени. Тако нпр. стручњак може, у договору са породицом, да бележи (током унапред договореног кратког временског периода)

сваку негативну размену у породици. На крају он/она извештава чланове породице ко је имао колико негативне комуникације. Родитељима се затим указује на последице које негативна размена у породици има на децу, приказује им се модел и истражује са њима да ли се коурсиван механизам дешава у њиховој породици.

Стручњак оснажује родитеље да прихвате одговорност за породичне обрасце коурсивне комуникације, како за сопствено непријатно понашање, тако и за постојање обрасца у коме побеђује онај ко је непријатнији. Наглашава се снага родитеља да промене ствари. Стручњак помаже родитељима да тачно класификују понашања детета. Он/она нормализује развојно примерена понашања, помажући родитељима да их тачно класификују. Родитељи се охрабрују да не реагују на тривијално непријатно понашање детета. Такође, он/она реагује уколико родитељи игноришу антисоцијална понашања детета, подстићићи их да увиде евентуалне последице таквог понашања (на социјални статус код просоцијалних вршњака, учење и статус у школи, посао, полицију, суд исл.). Указује им се на значај постојања јасних правила у породици и конзистентности у њиховом спровођењу, а посебно у односу на антисоцијално понашање.

За превазилажење коурсивног модела, значајно је и дефинисање јасних правила у породици и конзистентност у њиховом спровођењу, што је тема следећег модула.

Промена родитељских дисциплинских пракси

Ефикасно дисциплиновање је снажан протективни фактор антисоцијалног понашања (Хрнчић, 2009). У породицама са децом и младима која имају проблеме понашања родитељи типично нису ефикасни у дефинисању нити спровођењу правила у породици, о чему је већ било речи (Хрнчић, 2003, 2009). Они губе контролу над понашањем детета, услед чега могу да буду толико фрустрирани да на крају „дигну руке“ од детета/младе особе (Patterson и сар., 1992). То је често праћено осећањем ниске самоефикасности у родитељству и стигом због тога што је дете преузело контролу, због чега могу да покажу отпор према стручњацима који им нуде подршку у овој области. Због тога промена неефикасних дисциплинских стратегија захтева успостављен добар сараднички однос између родитеља и стручњака и нагласак на родитељским снагама.

Приликом промене дисциплинских пракси полази се од давања родитељима емотивне подршке за њихове родитељске напоре. Затим се, заједно са родитељима, процењују фактори у породичној екологији који могу да подржавају неефикасно

дисциплиновање и анализира се њихова улога. При томе се истиче сваки позитиван аспект родитељства, да би се одржао нагласак на снаге и на решења. Негативни ефекти фактора који подржавају неефикасно дисциплиновање се дискутују са родитељима и породицом. Родитељи се питају шта им је потребно да смање утицај негативних фактора, и указује им се на могућности планирања ефикасних дисциплинских пракси у породици. Затим се поможе родитељима да, уз учешће детета / адолесцента, дефинишу јасна правила понашања за дете, која су директно везана за конкретне, детету разумљиве последице, како позитивне (када их следе) тако и негативне (када их крше). Потом се родитељи оснажују да ефикасно надгледају да ли је понашање детета у складу са правилима или не, и то како у породици, тако и ван ње, и да ефикасно и доследно примењују ова правила.

У модулу су дата упутства практичарима за подучавање родитеља за дефинисање и доследну примену правила, као и за превазилажење препрека у спровођењу промене неефикасних дисциплинских стратегија у породици.

Дефинисање породичних правила

Постојање јасних и примерених породичних правила је предуслов јасне структуре и хијерархије у породици и конзистентног дисциплиновања детета. Она треба да јасно дефинишу, пре него што се спроведу, повезаност између понашања деце у породици и последице тог понашања. Деца у породици треба да разумеју логику и разлоге успостављених правила и да могу, у разумним границама, да утичу на њихово формирање. Родитељи треба да уваже поштовање правила од стране деце, награђујући их сразмерно и примерено у складу са потребама детета и могућностима родитеља, почев од осмеха и признања, до омогућавања ствари које су посебно битне детету а релативно захтевне са родитеље. Последице кршења правила треба да буду сразмерне степену и природи кршења, те да за мање прекршаје буду мале последице, а за велике прекршаје – значајне последице. Не смеју да укључују непријатељство или одбацивање од стране родитеља. Такође није дозвољено ни физичко кажњавање, јер нарушава емотивне односе између родитеља и детета и нуди агресију као прихватљиво понашање, моделујући децу да се и сама тако понашају. Кажњавање не треба никад да траје толико дуго, да млада особа има доживљај да има врло мало даље да изгуби ако направи нови прекршај. После кажњавања, потребно је омогућити младој особи да већ следећи дан добије неку награду уколико се понаша одговорно. Количина награда које дете добија треба да буде већа од количине казни, да би оно имало мотив да се придржава правила.

Модул садржи конкретне препоруке и упутства како да се у пракси помогне породици и родитељима да дефинишу јасна и примерена породична правила и њихове консеквенце. Родитељима са којима се примењује овај модул се даје едукативни материјал – смернице за припрему правила и за дефинисање награда и казни.

Родитељи као кључ за вршњачку интервенцију

Родитељи су одговорни за понашање своје деце и њихов статус у заједници, па тиме и за изборе њиховог детета у односу на вршњаке са којима се дружи и за начине на које се понаша у вршњачкој групи. Одговорно понашање родитеља у овој области укључује: обезбеђивање дисциплиновања детета којим имају контролу над дететовим понашањем и изборима; развијање дететових интересовања и талената; олакшавање укључивања детета у активности у којима може да нађе просоцијалне вршњаке; повезивање са родитељима дететових вршњака као и надгледање, у складу са узрастом детета, активности које дете има ван породице, а посебно са вршњацима, чиме се смањују могућности дружења са девијантним вршњацима (Henggeler и сар., 1998).

Млади са проблемима понашања често припадају вршњакој групи у којој постоје девијанте и антисоцијалне форме понашања (Хрнчић, 2004, 2009). Уколико је дете већ члан антисоцијалне вршњачке групе, стручњак оснажује родитеље да се ангажују на спречавању даљег дружења детета са антисоцијалном групом и на подстицању његових просоцијалних вршњачких односа. Усмеравају се да траже и добију сваку врсту подршке (инструменталну, емотивну и информативну) од проширене породице, пријатеља, колега, комшија, стручњака итд. Ову подршку треба обезбедити пре него што почну интервенције са вршњацима. Стручњак обесхрабрује родитеље да грде, омаловажавају или вређају вршњаке које њихово дете цени, без обзира како се они понашају, јер тиме показују отворено непоштовање избора и вршњачких односа детета и нарушавају однос поверења и прихватања са дететом, повећавајући ризик да млада особа одбије сарадњу. Уместо тога, родитељи треба да, са једне стране, уваже позитивна осећања младе особе према девијантном вршњаку и добити које има од дружења са њим, а и да јој, са друге стране, помогну да увиди негативне последице које то дружења има на њен живот. Паралелно, треба да је усмере и помогну јој да нађе нове изворе просоцијалне вршњачке подршке и прихватања, као и нове начине забаве који не укључују девијанте и антисоцијалне обрасце.

У модулу се дају детаљније инструкције за стручњаке и родитеље како да постигну жељене промене.

Сарадња породице са школом

Многа деца са проблемима понашања имају и проблеме у школовању: лоше оцене, честе изостанке, искључење из школе због лошег владања или неоправданих изостанака, прекид школовања. Ово даље води у дружење са девијантним вршњацима, и тиме веома повећава вероватноћу за ескалацију проблема понашања и сукоб са законом (Patterson и сар., 1992.). Некад проблеми понашања и настају тек после искључења из школе, које се десило из других разлога (нпр. због неоправданих изостанака, који су последица неуспеха у школским активностима због чега дете избегава школу). Са друге стране, добра искуства у школи штите од даљег развоја антисоцијалног понашања, упркос неповољним околностима (Хрнчић, 2009). Уколико дете или адолесцент има проблеме у школовању, њихово решавање треба обавезно да буде један од циљева третмана.

Да би стекао увид у начине настанка и могуће приступе решењу школских проблема детета, стручњак треба да процени различите аспекте детета, породице и школе који су везане за проблем: способности детета, породично функционисање у односу на школовање, карактеристике школске средине и односа које дете има у том окружењу, карактеристике везе између породице и школе и постојање евентуалног конфликта између родитеља/породице и наставника/школе.

Посебно је значајно да професионалац процени однос родитеља према школовању, и да разуме корен њиховог евентуалног негативног односа. Он/а процењује да ли родитељ има разумевања и стрпљења за нормативне развојне проблеме детета у школовању, да ли води рачуна о дететовом школском постигнућу, да ли адекватно награђује и кажњава постигнуће детета и да ли постоје неке друге препреке у том смислу.

Модул садржи детаљније инструкције за извођење процене, као и интервенције за сваки од наведених аспеката детета, породице и школе који могу бити везани за проблем. Посебно се наглашава оснаживање родитеља да се конструктивно повежу са школом и наставним особљем, да ефикасно подстичу и уважавају дететове напоре и успехе у учењу и да развијају његово осећање самоефикасности у школским активностима. Уколико су проблеми понашања детета или непримерено понашање родитеља довели до негативног односа наставника према детету, може да буде примерено да професионалац посети школу и да успостави контакт са одговорним наставником у циљу успостављања и олакшавања комуникације између наставника и родитеља. Он/а том приликом указује

наставнику на напоре породице да превазиђу школски проблем (водећи рачуна о поверљивости података) и најављује долазак родитеља. Стручњак може и да присуствује првом заједничком састанку родитеља са наставницима, на коме би се дефинисали начини сарадње између наставника и родитеља у циљу побољшања успеха детета. Он/а затим треба да се повуче из директне комуникације са наставницима, али да настави да прати ову сарадњу и помогне родитељима да превазиђу евентуалне тешкоће, оснажујући их да се носе са животним изазовима без директне интервенције стручњака.

Укључивање шире социјалне подршке

Неким родитељима деце са проблемима понашања очигледно недостаје социјална подршка. Други могу да је имају, али она не мора обавезно да буде позитивна у односу на програм и напоре за позитивном променом у понашању детета. У првом случају дете може бити замена за друге односе родитеља који им недостају, што нарушава родитељски ауторитет и непотребно оптерећује дете. У другом случају, особе које пружају подршку могу да подстичу неефикасне дисциплинске праксе родитеља. Зато је током планирања укључивања других потребно прво увидети врсте, типове и карактеристике социјалне подршке коју добија породица. Подршка по врсти може бити инструментална (финансијска помоћ, помоћ око чувања деце, кућних послова, позајмице и сл), емотивна (емпатија, брига, љубав, нега, поверење), уважавање (давање потврде или повратне информације) и информативна (давање потребних информација) (Henggeler и сар., 1998).

Подршка по типу може бити и формална и неформална. Професионалац треба да подржава породицу да развије пре свега неформалну подршку, а тек потом формалну. Неформална подршка боље и ефикасније задовољава потребе породице и њених чланова, јер постоји лични интерес даваоца подршке да родитељи успеју са својим дететом. Оваква подршка је осетљивија и респонсивнија на специфичне потребе и могућности породице, прилагодљивија је околностима, увременјенија, приступачнија и континуирана од формалне подршке.

Приликом планирања интервенција везаних за неформалну подршку породици, потребно је да стручњак добије информације о врсти и карактеристикама расположиве неформалне подршке коју породица има, како у односу на природу односа особа из подршке са породицом, тако и у односу на ефекте које ова подршка има на постојање и / или решење проблема породице и детета. За процену се може користити техника мапирања мреже подршке (Жегарац, Џамоња, 2009).

Родитељи се затим подржавају да траже подршку у проширеној породици и локалној заједници, али само тамо где постоји позитиван однос према њима и њиховој васпитној функцији. Уколико је потребно, родитељи се подучавају социјалним вештинама потребним за ефикасно добијање подршке за шта су у модулу дата детаљна упутства за стручњаке.

Професионалац треба да подржи чланове породице и у тражењу формалне подршке, информишући их о могућим изворима, циљевима и начинима реализације ове врсте подршке и подстичући их да траже ону подршку која им је потребна. И овде се, уколико је потребно, родитељи обучавају у социјалним вештинама потребним за ефикасно добијање формалне подршке, за шта су такође дата детаљна упутства у модулу.

Насиље у породици

Процена целокупног релацијског контекста у коме се насилно понашање одвија у оквиру једне породице је кључно за адекватну процену ризика насиља у породици и планирање сврсисходних интервенција. Процена континуитета, бруталности и учесталости насиља, као и могућих облика насиља ван породичног контекста (насиље на послу, у ширем социјалном контексту, насиље према објектима и својини, употреба оружја) су такође веома важни за адекватну процену и интервенцију.

Физичко насиље у породици које се не може зауставити или сексуално насиље у породици су контраиндиковани за улазак породице у програм. Иницијална процена постојања насиља у породици је неопходан услов за укључивање породице у третман. Обухвата процену облика и врсте насиља, степена угрожености жртава и могућности заустављања насиља (препоручује се употреба инструмената за процену насиља). Уколико се процени постојање неког облика физичког насиља у породици које се може зауставити, предлаже се укључивање у третман под условом да се направи уговор о заустављању насиља у породици, и указује се на значај поштовања овог уговора. Уколико се процени постојање тежих облика насиља у породици, које се не може зауставити, тј. носи велики степен угрожености или постоји ризик да ће се насиље наставити, породице се не укључују у третман, а насиље се пријављује надлежним институцијама.

Насиље у породици се може утврдити и након што је третман почео. У том случају, заказује се посебан разговор са родитељима, у коме се указује на препознати проблем, истиче да је то контраиндиковано за наставак третмана и предлаже заустављање насиља и успостављање уговора о ненасиљу. Уколико се уговор

о насилљу не успостави или се насиље не заустави, породица / родитељи неће моћи да наставе са третманом док се проблем не разреши. Млада особа се упућује на неки други облик третмана.

У модулу о насиљу у породици дато је упутство за вођење разговора у поступку процене постојања насиља у породици. У првом кораку стручни радник поставља питања о постојању породичног насиља. У овом кораку кључно је вођење рачуна о безбедности жртве током разговора о насиљу, као и давање подршке жртви без осуђивања. Ако је током ових уводних питања откривено присуство насиља међу члановима породице, стручни радник даље прикупља све информације о епизодама насиља које су се десиле. У модулу се дају индикације и инструкције и за вођење разговора само са жртвом, и за вођење разговора и са жртвом и са насилником.

У раду са насиљем професионалац није неутралан. За насиље је одговоран само насилник. Професионалац не даје овде исказ да су обоје одговорни за однос, већ јасно каже да се ради о насиљу, да је насиље кривично дело и да мора да се заустави, а да ће тим пратити током третмана да ли је дошло до промене. Он/она даје на знање да ће, уколико дође до информација да се са насиљем наставило, бити у обавези да поднесе пријаву.

Злоупотреба и зависност од психоактивних супстанци

У оквиру програма ОПТИМУС професионалци ће долазити у контакт са младима и члановима њихових породица који злоупотребљавају психоактивне супстанце или су зависни од њих.

Иницијална процена постојања злоупотребе/зависности од супстанци чланова породице је неопходан услов укључивање породице у третман (препоручује се употреба инструмената за процену насиља). Уколико се процени постојање претеране употребе супстанци, потребно је одредити њене карактеристике, тежину, постојање синдрома зависности и могућност успостављања апстиненције. Уколико се процени постојање злоупотребе, али не и зависности од психоактивних супстанци, прави се уговор о прекиду конзумирања психоактивних супстанци током трајања програма.

Када се утврди постојање синдрома зависности (физичка зависност, дугогодишње конзумирање, озбиљне последице конзумирања), породица се не укључује у програм ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ, већ се мотивише за укључивање у третман болести зависности, уз истицање да се ради о болести која захтева лечење. Породица се упознаје са карактеристикама ове болести, као и са њеним последицама на индивидуу

и породични систем. Указује се да је суштина третмана болести зависности да се особа која злоупотребљава психоактивне супстанце преведе са свог зависничког колосека на колосек реалног живота, што укључује дефинитивну апстиненцију, ново понашање и нову животну филозофију. Наглашава се важност укључивања целе породице у третман како би се радило, осим на успостављању апстиненције, и на промени образаца породичног функционисања који су постали проблематични услед болести зависности. Чланови породице представљају кључне изворе подршке особи која је зависна у престанку конзумирања супстанци и промени дисфункционалних образаца.

Такође, чланови породице који немају болест зависности могу се укључити у програме ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ и ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ.

ЛИТЕРАТУРА

- Agnew, R. (1996), *Foundation for general strain theory of crime and delinquency*. У: Cordella, P., Siegel, L. (ур.) *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston, Northeastern University Press, 149-170.
- Berg, K., I. (1991), *Family Preservation, A Brief Therapy Workbook*. London, BT Press.
- Bowlby, J. (1982), *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment*. New York, Basic Books, 2nd edition.
- Burnham, J. B. (1988), *Family Therapy: first steps towards a systemic approach*. London, Routledge,
- Влајковић, Ј. (1992), *Животне кризе и њихово превазилажење*. Београд, Нолит.
- Dallos, R., Draper, R. (2000.) *An Introduction to family therapy: systemic theory and practice*. Buchingham: Open University Press
- De Shazer, S. (1982), *Patterns of Brief Family Therapy*. New York, Guilford Press.
- De Shazer, S. (1985). *Keys to Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- De Shazer, S. (1988), *Clues: Investigating Solutions in Brief Therapy*. New York, Norton.
- Жегарац, Н. и Џамоња, Т. (2009) *Инструменти процене у социјалној заштити*. Београд, Центар за примењену психологију.
- IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J. (1996), Attachment representations in mothers, fathers, adolescents, and clinical groups: a meta-analytic search for normative data. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 1:8-21.
- Лазарус, Р. С., Фолкман, С. (1998), Концепт превладавања. *Психологија у свему*, 2, 2:67-82.
- Lewis, D. O., Lovely, R., Yeager, C., Ferguson, G., Friedman, M., Sloane, G., Friedman, H., Pincus, J. (1988), Intrinsic and environmental characteristics of juvenile murders. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 27, 5:582-587.
- Loeber, R. (1982), The stability of antisocial and delinquent child behavior: a review. *Child Development*, 53, 1431-1446.

- Lyons-Ruth, K. (1996), Attachment relationships among children with aggressive behavior problems: the role of disorganized early attachment patterns. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 1:64-73.
- McGuire, J. (2001), What is problem solving? A review of theory, research and applications. *Criminal behaviour and mental health*, 11, 210-235.
- McLaughlin, C. R.; Daniel, J.; Joost, T. F. (2000), The relationship between substance use, drug selling, and lethal violence in 25 juvenile murderers. *Journal of Forensic Sciences*, 45, 2:349-53.
- Main, M., Cassidy, J. (1988), Categories of response to reunion with the parent at age 6: predictable from infant attachment classification and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology*, 24, 3:415-426.
- Mann, B. J., Borduin, C. M., Henggeler, S. W., Blaske, D. M. (1990), An investigation of systemic conceptualization of parent-child coalitions and symptom change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58, (3), 336-344.
- Patterson, G. R., Stouthamer-Loeber, M. (1984), The correlation of family management practices and delinquency. *Child Development*, 55:1299-1307.
- Patterson, G. R. (1986), Performance model of antisocial boys. *American Psychologist*, 41:432-444.
- Patterson, G. R., Reid, J. R., Dishion, T. J. (1992), *A Social Interactional Approach. Vol. 4. Antisocial Boys*. Eugene, Castalia Publishing Company.
- Renken, B., Egeland, B., Marvinney, D., Mangelsdorf, S., Sroufe, A. L. (1989), Early childhood antecedents of aggression and passive-withdrawal in elementary school. *Journal of Personality*, 57, 2:257-281.
- Rosenstein, D. S., Horowitz, H. A. (1996), Adolescent attachment and psychopathology. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, (2), 244-253.
- Rutter, M., Giller, H. (1983), *Juvenile Delinquency: Trends and Perspectives*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998), *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sallybanks, J. (2003), *What Works in Reducing Young People's Involvement in Crime*. Australian Institute of Criminology, Australian Capital Territory, Canberra.
- Steiner, H.; and AACAP Work Group on Quality Issues (1997), Practice parameters for the assessment and treatment of children and adolescents with conduct disorders. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 36, (10 Supp.), 122S-139S.
- Haapasalo, J., Hamalainen, T. (1996), Childhood family problems and current psychiatric problems among young violent and property offenders. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34, 10:1394-1401.
- Haley, J. (1980), *Leaving Home: Therapy of Disturbed Young People*. New York, McGraw Hill.
- Henggeler, S. W. (1989), *Delinquency in Adolescence*. Newbury Park, Sage Publications.
- Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (1998), *Multisystemic Treatment of Antisocial Behaviour in Children and Adolescents*. New York, The Guilford Press.
- Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (2002), *Serious Emotional Disturbance in Children and Adolescent. Multisystemic Therapy*. New York, The Guilford Press.

- Herrenkohl, T. I., Hill, K. G.; Chung, IJ, Guo, J.; Abbott, R. D., J. Hawkins, D. (2003). Protective factors against serious violent behavior in adolescence: a prospective study of aggressive children. *Social Work Research*, 27, 3:179 – 191.
- Herrenkohl, T. I., Tajima, E. A., Whitney, S. D., Huang, B. (2005), Protection against antisocial behavior in children exposed to physically abusive discipline. *Journal of Adolescent Health*, 36, 457–465.
- Хрнчић, Ј. (1995), Џеј Хејли – један од оснивача породичне терапије. *Енџрами*, 17, 3-4:143-152.
- Хрнчић, Ј. (1999), *Делинквентни или њацијентни. Спудуја њородичној неуспеху*. Београд, Задужбина Андрејевић.
- Хрнчић, Ј. (2003), Преглед фактора ризика антисоцијалног понашања младих (утицаји у оквиру породице). *Ревуја за криминолоију и кривично љраво*, 41, 2-3:43-72.
- Хрнчић, Ј. (2004), Преглед фактора ризика антисоцијалног понашања младих (индивидуални фактори, стресори и вршњачка група). *Ревуја за криминолоију и кривично љраво*, 42, 3:133-163.
- Хрнчић, Ј. (2009), *Преслудујуништво младих: ризици, љокови и исходи*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
- Хрнчић, Ј., Жегарац, Н. (2008), Инструменти за процену ризика за сукоб са законом код деце и младих. *Зборник Инстиијуиуја за криминолошка и социолошка ислљраживања*, 26, 1-2:183-202.
- Џамоња-Игњатовић, Т., Жегарац, Н. (2006), *Медујација, концептји и контекстји*, Центар за примењену психологију, Београд,
- Washington State Institute for Public Policy (1998), *Watching the bottom line: Cost-Effective Interventions for Reducing Crime in Washington*. January 1998. Preuzeto 29. jula 2003. sa site-a: www.wa.gov/wsipp/reports/bline.html.
- Williams, J. H. , Ayers, C. D. , Van Dorn, R. A. , Arthur, M. W. (2004), Risk and protective factors in the development of delinquency and conduct disorder. U: Fraser, M. W. (ur.), *Risk and Resilience in Childhood*. Washington, D. C., NASW Press, 2nd edition, 209 – 249.

ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ

*Јасна Хрнчић, Вера Десиловић Сшанаревић,
Тамара Цамоња Иињаиовић*

ТЕОРИЈСКО-ЕМПИРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА

Теоријске и емпиријске основе програма ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ су приказане у претходним поглављима о теоријско емпиријским основама програма ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ и ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ. Приликом припреме радионица за родитеље полазна основа су биле и когнитивно бихејвиоралне теорије, системски и системско еколошки приступи, и модел стадијума социјалне интеракције. Пошло се од налаза истраживања фактора ризика и заштите у оквиру родитељског понашања, која су приказана у оквиру програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ.

Ослањање овог програма на теорије и истраживања приказане у претходним ОПТИМУС програмима је логична интеграција, ако се узме у обзир да је и сам програм ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ настао на основу искустава примене претходна два програма, која су указала на потребу да се направи програм радионица за оне родитеље деце и младих са проблемима у понашању који су мотивисани да похађају радионице за унапређење њиховог родитељства, а који због различитих разлога не могу да се укључе у програм ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ. Тако су најуспешнији и најпримеренији модули из програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ и најпримереније радионице и вежбе из програма ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ прилагођене раду са родитељима и припређене у форми програма од 12 радионица за родитеље.

РАДИОНИЦЕ ЗА РОДИТЕЉЕ

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА РАДИОНИЦА

У складу са општим и посебним циљевима програма ОПТИМУС; дефинисан су општи и посебни циљеви посебног програма ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ.

Општи циљ је унапређење личних капацитета и социјалних компетенци родитељских фигура деце и младих у сукобу за законом и/или са проблемима у понашању.

Посебни циљеви су:

1. подстицање одговорног родитељства;
2. развијање вештина превазилажења проблема у подизању деце;
3. оснаживање родитеља за боље задовољавање потреба њихове деце;
4. оспособљавање родитеља за остваривање конструктивне сарадње са релевантним системима.

ОРГАНИЗАЦИЈА ПРОГРАМА

Корисници програма

Програм је намењен родитељима/старатељима деце и младих са проблемима понашања. Оптимално је да су укључени родитељи из 8 породица, али се може радити и са родитељима из 6 до 10 породица. Како родитеље младих са проблемима понашања карактерише смањена сарадљивост са службама подршке, потребно је да се индивидуално, пре укључења у радионице, процени и подстакне њихова мотивација за учешће, да не би дошло до великог осипања броја учесника, које би угрозило динамику радионичарског рада.

Начин рада и трајање радионица

Начин рада и трајање радионица за родитеље је исто као код радионица за младе, са додатком примене технике давања родитељима писаног едукативног резимеа. Наиме, показало се да су родитељи коју учествују у радионицама заинтересовани да на свакој радионици добију материјал који приказује смернице за ефикасно родитељство и закључке радионице, које могу да им служе као водич у васпитавању деце.

СТРУКТУРА РАДИОНИЦА

Полазећи од наведених налаза, концепата и претпоставки, дефинисали смо теме радионица тако да оне обухвате кључне процесе који подстичу родитеље на одговорније и ефикасније васпитавање деце. То су:

1. Улога родитеља и место деце у породици
2. Потребе и емоције чланова породице
3. Снаге породице и њених чланова
4. Вештине комуникације
5. О бесу

6. АБЦ модел
7. Стратегије превладавања проблема
8. Одговорно понашање у породици
9. Коурсивни – принудни механизам
10. Ефикасно дисциплиновање
11. Сарадња са значајним другим
12. Одржавање постигнутог и планови за даље

У овом поглављу ће бити приказан у основним цртама садржај и циљеви радионица обухваћених програмом. У приручнику програма ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ дата су детаљнија упутства за реализацију појединих радионица.

Прва радионица: Улога родитеља и место деце у породици

Прва радионица има за циљеве: а) започињање програма, формирање групе и стварање групне кохезије, б) мотивисање родитеља за учешће у програму, и в) указивање на значај родитеља за правилан развој деце. Ствара се позитивна атмосфера у радионицама. Подстиче се мотивација родитеља за учешћем у њима. Настоји се да учесници увиде да је однос родитеља према деци круцијални фактор заштите од неповољних околности (Хрнчић, 2009), да уваже значај које успешно превазилажење изазова родитељства има за правилан развој њихове деце, као и да прихвате став да се родитељство развија и учи.

Друга радионица: Потребе и емоције чланова породице

Друга радионица са бави потребама и емоцијама чланова породице. Родитеље деце и младих са проблемима понашања карактерише смањена осетљивост и респонсивност на дечје потребе (Хрнчић, 2009). Под респонсивношћу се подразумева комплементарно реаговање родитеља у правцу задовољавања дечјих потреба (Lyon-Ruth i sar., 1987). Стабилан, позитиван, топао и хармоничан однос са родитељима је значајан фактор заштите од девијација и у изразитим неповољностима (Farrington, 1996, Rutter i sar., 1998).

Циљеви радионице су: а) развијање осетљивости за препознавање, уважавање и задовољавање дечјих потреба у различитим животним ситуацијама, б) увиђање значаја који интерпретација ситуације има на осећања особе у њој, и в) развијање респонсивности родитеља на негативне дечје емоције. Учесници се подстичу да на конструктиван начин реагују на емоције код деце, у циљу пружања подршке и помоћи детету да изађе на крај са негативним емоцијама.

Трећа радионица: Снаге породице и њених чланова

Трећа радионица ставља акценат на важност препознавања и коришћења сопствених снага за породицу и њене чланове. Нагласак на снагама је кључ за постизање промена током третмана и њихову генерализацију и одрживост (Henggeler и сар., 1998), о чему је већ било речи у програму ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ. Он код родитеља повећава осећање родитељске самоефикасности, ствара позитиван однос према својој породици, и буди наду да ће се постојећи изазови родитељства конструктивно решити. Посебно је значајан за родитеље деце и младих са проблемима понашања, који могу да одустану од васпитавања своје деце која се понашају непослушно и непријатно, јер губе наду да могу да позитивно утичу на њих (Patterson и сар., 1992, Henggeler и сар., 1998).

Циљеви радионице су: а) препознавање и проширивање увида учесника у своје и породичне снаге, и б) разумевање и уважавање значаја нагласка на снагама за породично функционисање, чиме се повећава уважавање чланова породице и њихова међусобна емотивна повезаност и развија конструктиван однос према животу и породичним изазовима.

Четврта радионица: Вештине комуникације

Четврта радионица се бави унапређивањем вештина комуникације. Родитељи деце са проблемима понашања имају конфликтну и негативну комуникацију са децом, коју карактерише замерање, пребацивање, неуважавање и нетолеранција тривијалних непријатних догађаја (Patterson и сар., 1992, Хрнчић, 2009). Са друге стране, позитивна комуникација родитеља је протективни фактор од антисоцијалног понашања (Хрнчић, 2009). Вештинама комуникације које значајно побољшавају квалитет комуникације бавило се неколико наших аутора (Попадић и сар., 1998; Трикић и сар., 2003).

Циљеви радионице су развијање следећих вештина комуникације учесника: а) препознавања препрека у слушању; б) активног слушања, в) децентрације и емпатије, г) коришћења „ЈА порука“, и д) давање конструктивне повратне информације. Родитељи увежбавају примену ових вештина у конкретним ситуацијама, са посебним нагласком на вештине давања конструктивне повратне информације о непријатном понашању своје деце.

Пета радионица: О бесу

Пета радионица се бави начинима контроле емоције беса. Бес је емоција која је типична за породице, децу и младе које имају проблема у сукобљавању са

средином, о чему је већ било речи (Patterson и сар., 1992, Dodge, Coie, 1987, Хрнчић, 2009). Честа испољавања беса и агресије нарушавају породично функционисање и интеграцију деце у заједницу.

Циљеви радионице су: а) да се код учесника развије сензибилитет за препознавање типичних ситуација у којима осећају бес према својој деци, б) да постану свеснији својих реакција на туђи бес, в) да се упознавају са митовима у вези беса који постоје у нашој култури, и г) да овладају корацима у контроли беса и два техника контроле, употребом „стопера“ кроз вођену фантазију и употребом хумора¹.

Шеста радионица: АБЦ модел

Шеста радионица се бави представљањем АБЦ модела Елиса (Ellis, 1994)². По АБЦ моделу, неефикасност родитеља у васпитавању деце (карактеристична за родитеље деце са проблемима понашања) у својој основи има постојање ирационалних уверења која ометају родитељство. Она утичу на родитељство директно, чинећи васпитавање непримереним због погрешних тумачења ситуације. Утичу и индиректно, кроз поруке које родитељи шаљу својој деци, преносећи им ирационална уверења, која затим деца усвајају и која воде до њиховог непријатног понашања, проблема прилагођавања и интеграције.

Циљеви ове радионице су исти као циљеви радионице за младе „АБЦ модел“: а) да учесници разумеју везу између ситуације, наших уверења везаних за ту ситуацију која одређују њено тумачење, и наше реакције на ситуацију, б) да препознају и освесте различита ирационална уверења, и в) да овладају начинима њиховог преиспитивања и замене рационалним уверењима. Динамика ове радионице такође одговара динамици радионице за младе „АБЦ модел“.

Седма радионица: Стратегије превладавања проблема

О значају ефикасних стратегија решавања проблема већ је било речи у претходно приказаним програмима ОПТИМУС-а. Седма радионица се бави развијањем код родитеља различитих стратегија превладавања проблема³. Циљеви радионице су: а) да учесници развију вештине примене фаза ефикасног решавања

1 Види радионицу за младе у радионицама за младе „О бесу“ и „Когнитивна реконструкција“.

2 Модел је приказан детаљније у радионици за младе „АБЦ модел“.

3 Детаљнији приказ фаза решавања конфликта је дат у програму ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ у оквиру модула „Вештине решавања проблема“.

проблема и конфликта, и б) да прошире репертоар стратегија конструктивног решавања проблема и конфликта кроз учење различитих техника. Учесници про- вежбавају фазе и стратегије ефикасног превладавања проблема и конфликта на проблемским ситуацијама, и развијају вештине налагања заједничког интереса и преговарања као начина превазилажења сукоба.

Осма радионица: Одговорно понашање у породици

Осма радионица се бави темама права, одговорности и обавеза. Родитељи деце и младих са проблемима понашања често имају тешкоће у прихватању родитељских одговорности и у развијању одговорног понашања код њихове деце (Henggeler и сар, 1998). Значај одговорног понашања родитеља се посебно наглашава у мултисистемској терапији, о чему је више било речи у оквиру програма посета породици⁴. Истраживања показују да је повећана одговорност младих у породици снажан фактор заштите од антисоцијалног понашања (Rutter, 1989).

Циљеви радионице су: а) да учесници увиде значај различитих аспеката права и одговорности родитеља и деце у породици, б) да се подстакну да јасније дефинишу одговорности у породици, и в) да развију вештине ефикасне расподеле обавеза у породици. Кроз вежбе се разматра значај одговорног понашања и негативни ефекти неразграничених одговорности за породицу, са посебним нагласком на ефекте мешања родитељских и дечијих права и одговорности. Повећава се репертоар родитеља да мотивишу чланове своје породице да обаве обавезе и прихвате одговорности.

Девета радионица: Коурсивни – принудни механизам

Девета радионица се бави коурсивним – принудним моделом интеракције који је значајан предиктор антисоцијалног понашања (Patterson и сар., 1992). Као што је већ речено⁵, модел описује секвенце комуникације у којима страна која је непријатнија „побеђује“, тј успева да прекине даљу непријатну размену са другом страном, тако што је толико непријатна да се друга страна повуче. Дакле, долази до подстицања непријатног понашања, јер се прекид непријатности доживљава као награда. Тако деца уче у својој породици да се непријатно понашање исплати. Породице деце и младих са проблемима у понашању имају далеко више овакве коурсивне размене од породица у којима не постоји проблем понашања (Patterson и сар., 1992).

4 Види модул „Промовисање одговорног понашања“.

5 Види модул програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ „Прекид коурсивне размене“.

Циљеви девете радионице су: а) да учесници стекну увид у механизам и последице коурсивног модела развоја антисоцијалног понашања у породици, б) да освесте постојање непријатне размене у својој породици, и в) да развију вештине смањења овакве размене и ефикаснијег родитељства. Учесници уче технике освешћивања коурсивне комуникације у породици и развијања вештина тачног класификовања понашања детета и игнорисања његових тривијалних непријатних понашања, које су кључне за ефикасно родитељство. Најављује им се да је за прекид коурсивне размене значајна и примена ефикасних дисциплинских пракси, чему је посвећена следећа радионица.

Десета радионица: Ефикасно дисциплиновање

Десета радионица се бави дефинисањем и ефикасним спровођењем породичних правила. Једно од првих налаза истраживања делинквентне омладине је да њихови родитељи не успевају да одреде и спроведу кућна правила, због чега губе контролу над понашањем своје деце (Хрнчић, 1999, 2009). Највећа разлика између деце која имају интернализоване проблеме (депресије, страхове, анксиозности, фобије) и деце која имају проблем понашања је управо у томе да у породицама прве групе постоје јасна правила која се доследно спроводе и која јасно забрањују антисоцијално понашање, док другу групу карактеришу породице у којима се правила не знају (Patterson и сар., 1992).

Циљеви десете радионице су: а) да учесници стекну вештине дефинисања примерених породичних правила, и б) да стекну вештине њиховог ефикасног спровођења. Учесници дискутују о месту и значају породичних правила за породичне односе и стичу увид у динамику која стоји иза непоштовања правила. Родитељима се дају смернице за дефинисање правила, награда и казни за њихово поштовање, тј. кршење, које затим примењују у вежбама да би овладали вештинама дефинисања примерених и јасних правила и њиховог ефикасног спровођења.

Једанаеста радионица: Сарадња са значајним другим

Једанаеста радионица обрађује тему сарадње породице са значајним другим из локалне заједнице. Породице деце и младих по правилу не користе довољно ресурсе социјалне средине. Њихове вештине успостављања формалне и неформалне сарадње са другим групама и институцијама су често смањене. Не сарађују ефикасно са школом, немају увид у кретање своје деце ван куће, не прате њихове вршњачке односе и не успостављају конструктивну комуникацију са друговима и

другарицама своје адолесцентне деце (Henggeler и сар., 1998) и слабије сарађују са службама помоћи (Хрнчић, 1999). Са друге стране, деца и млади са проблемима понашања имају проблеме и са школом и са вршњацима, и често се удуржују у девијантне вршњачке групе, чиме сужавају своје социјалне могућности и утиру пут девијантним изборима (Хрнчић, 2009). Повезивање родитеља са социјалним системима којима припада или може да припадне млада особа, у циљу омогућавања бољег социјалног повезивања своје деце, јесте круцијално за постизање боље интеграције која ће бити одржива и по престанку програма. Показује се да је пракса породице да тражи екстерну помоћ фактор заштите од антисоцијалног понашања деце (Хрнчић, 1999; 2009). Посвећеност и успех детета у школи, као и искуства у школовању која подстичу одговорно понашање су такође фактор заштите. Планирање и коришћење ресурса школе и заједнице штити младе од даљег антисоцијалног понашања (Хрнчић, 2009).

Циљеви радионице су: а) да учесници стекну увид у релације које имају са својом социјалном околином, б) да прошире репертоар интервенција за унапређење вршњачких односа свог детета, в) да прошире репертоар могућих извора и начина добијања социјалне, формалне и неформалне, подршке од других, и г) да унапреде вештине сарадње са школом. Кроз вежбе и дискусије учесници овладавају вештинама сарадње са значајним особама и институцијама.

Дванаеста радионица: Одржавање постојећих и планови за даље

О значају генерализације искустава постигнутих током третмана (Henggeler и сар, 1998), као и о значају планирања позитивне будућности (Rutter и сар., 1998) већ је било речи у завршној радионици за младе програма ОПТИМУС. Дванаеста радионица је посвећена одрживости и генерализацији постигнуте промене.

Циљеви радионице су: а) да се подстакне генерализација стечених знања и вештина на друге ситуације и особе; и б) да се подстакне дефинисање позитивних циљева родитељства као основе за ефикасно планирање.. Радионица почиње дискусијом о позитивним ефекатима учешћа у радионицама на породични живот и родитељство. Нагалашавају се снаге и капацитети родитеља и чланова породице. Разматрају се начини примене стеченог знања у пракси, изазови који у томе могу да се покажу и начини њиховог превазилажења. Учесници кроз вођену фантазију дефинишу позитивне циљеве родитељства и дискутују о начинима њиховог постизања, употребљавајући вештине и знања стечена у радионицама. На крају евалуирају програм и опраштају се од радионица и њихових учесника.

ЛИТЕРАТУРА

- Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987), Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 6:1146-1158.
- Ellis, A. (1994), *Reason and Emotion in Psychotherapy*. A Birch Lane Press Book, Published by Carol Publishing Group.
- Patterson, G. R., Reid, J. R., Dishion, T. J. (1992), *A Social Interactional Approach. Vol. 4. Antisocial Boys*. Eugene, Castalia Publishing Company.
- Попадић, Д., Мрше, С., Коваћ-Церовић, Т., Печујлић-Мастиловић, С., Кијевчанин, С., Петровић, Д., Богдановић, М. (1998), *Памейнији не йойуишиа: водич кроз сукобе до сйоразума*. Београд, Група МОСТ – Центар за антиратну акцију.
- Rutter, M. (1989), Pathways from childhood to adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30, 1:23-51.
- Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998), *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Трикић, З., Коруга, Д., Врањешевећ, Ј., Дејановић, В., Видовић, С. (2003). *Врињачка медијација: од свађе слађе. Приручник за водийеље радионица из обласйи образовања за веишйине медијације*. Београд, Немачка организација за међународну сарадњу (GTZ).
- Farrington, D. P. (1996), The development of offending and antisocial behavior from childhood to adulthood. У: Cordella, P., Siegel, L. (уп.), *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston, Northeastern University Press, 107-120.
- Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., Cunningham, P. B. (1998), *Multisystemic Treatment of Antisocial Behaviour in Children and Adolescents*. New York, The Guilford Press.
- Хрнчић, Ј. (1999), *Делинквенйи или йацијенйи. Сйудуија йородичној неусйеха*. Београд, Задужбина Андрејевић.
- Хрнчић, Ј. (2009), *Пресйуйнишийво младих: ризици, йокови и исходи*. Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

ДОГОВОР – КАКО ТО ДОБРО ЗВУЧИ

Душица Јовановић, Виолета Блајковић

КОНТЕКСТ

Програм „Договор, како то добро звучи“ је развијен у граду Нишу, у сложенем контексту савременог друштва. Са чиме се данас суочавамо кад говоримо о друштвеним приликама, односно друштвеним условима и ризицима са којима живи наше становништво?

После читавог низа година исцрпљујућег живота на нашим просторима није нас мимоишла ни економска криза. Нишлије живе у кризи и са кризом годинама, али ова последња представља само кап у препуној чаши многих Нишлија. Лоше економске прилике и време када егзистенција никоме није загарантована довеле су становништво у изузетно тежак положај.

Економска криза највише погађа категорију најсиромашнијих грађана, а потом наше суграђане старосне доби од 45 до 50 година. Они спадају у такозвану категорију „тешко запошљивих“, или у категорију што би неки рекли „ни тамо ... ни овамо...“. То су углавном људи који су из једног прилично мирног периода у коме су одрастали и живели запали у стање кад се боре за опстанак. Они и чланови њихових породица су у претходним периодима обично материјално функционисали без тешкоћа, а сад су доведени у фазу друштвене искључености, јер су гурнути на ивицу друштва и спречени да учествују у друштву, због свог сиромаштва. Услед учесталих неуспешних приватизација фирми у којима су радили остајали су без посла преко ноћи, а додатно су дискриминисани својим годинама, тако да углавном не могу да дођу до новог посла. Одприлике 20% незапослених чини ову категорију, како на ниову земље, тако и на основу података Нишке филијале Националне службе за запошљавање.

Криза нам је донела беспарицу, гашење радних места, раднике на улицама. Град је суочен са највећим бројем лоше спроведених приватизација.

На југу Србије су плате најниже, а незапослених има далеко више од оних који раде. Ниш спада у један од најнезапосленијих градова у Србији уз Лесковац, Бор, Зајечар, Врање. У односу на већину градова у Србији наше становништво је

било у скоро дупло тежем положају од већине становника у Србији, где је у просеку стопа незапослености износила 14%. За разлику од нас Београд и Војводина имају највеће просечне зараде и највећи број запослених.

„ДЕЦА КРИЗЕ“

Дуготрајне кризе погађају све сегменте друштвене стварности, друштвених структура и институција. Економске кризе посредно или непосредно погађају већину породица, тако што долази до ремећења породичних функција.

Истраживања друштвених криза указују на вишедимензионалност и међусобну испреплетеност економских, политичких, социјалних и криза вредности и морала. Вредносна и морална криза се обично јављају касније, али се најтеже разрешавају. У оваквим временима одрастају „деца кризе“. Време у коме живимо не одговара ни младима ни старима, али неоспорно је тачно да су млади прошли најгоре и постали су највеће жртве протеклих дешавања и догађања. Данашњи адолесценти, „деца кризе“, по неким и „генерације катастрофе“ су будући родитељи...

Као професионалци свакодневно смо сведоци разних тешкоћа кроз које породица пролази и ескалације породичног насиља, чије последице негативно утичу на развој и понашање деце.

На основу података Полицијске управе Ниш¹, у периоду од 2006. до 2008. године расте број регистрованих пријава од 82, колико их је било 2006., до 164, дакле дупло више, колико је пријављено 2008. године. У 2007. години је изречено 70 пресуда, од тога 28 затворских, а 22 новчане казне, а у 2008. години изречено је 37 затворских и 21 новчана казна.

Истраживање спроведено у 54 основних школа у Србији, које је реализовао Институт за психологију Филозофског факултета у Београду (Извештај за управни одбор програма „Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“, 2009.), показало је да се код нас насиље драматично раширило. Према изјавама ученика, вршњачко насилно понашање је присутно у школама, склони су му и старији и млађи ученици, и дечаци и девојчице. Најчешће се ради о вређању, давању погрдних имена, ширењу лажи, затим социјалном и психолошком насиљу. Физичко насиље је на трећем месту по учесталости. Оба пола су подједнако склона насилном понашању. Разлика је у томе што дечаци испољавају више физичко, а девојчице социјално насиље.

---

1 Службени допис Полицијске управе Ниша.

Све учесталије се срећемо са децом која су извршила неко кривично дело, бележимо и пораст тежих облика малолетничког криминала. Најчешћа дела су још увек крађе и тешке крађе, а у порасту су разбојништва, препродаја и коришћење наркотика, наношење лаких и тешких телесних повреда, насилничко понашање, сукоби навијача на спортским теренима, покушаји убиства и убиства. Подаци изношени у медијима кажу да је све више ученика који у школу доносе пиштољ, нож или неко друго оружје, да је мање туча један на један, тзв. „ферки“, а све је више масовних туча у школи и организованих обрачуна између супарничких школа.

Различити индикатори указују на то да је најмање једна четвртина деце у основним школама изложена насилном понашању вршњака, а да је између 5% и 10% деце веома угрожено.

МОГУЋИ ОДГОВОРИ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Како у овом времену омогућити свим категоријама грађана да квалитетније живе или реалније омогућити им да бар задрже исти ниво квалитета живљења? Ми видимо одговор у децентрализацији надлежности и средстава и кроз смањење доминантне улоге државе. Развојем приватног и невладиног сектора ће бити створени услови за развој ефикаснијег и економичнијег система социјалне заштите који ће бити заснован на услугама, тако што ће систем услуга у први план стављати потребе корисника и развијати услуге чије врсте и садржај могу одговорити потребама више различитих циљних група. Нишавски округ се бори економским проблемима који смањују ресурсе за развој социјалног система. Већа количина пренетих са централног на локални ниво послова значиће више пара за обављање тих послова, већу могућност запошљавања људи, ефикасније остваривање права и бољу социјалну заштиту на овој територији.

Са средствима које Град може да издвоји из свог буџета, шта би то могло да допринесе бољем, квалитетнијем животу наших суграђана, а да не буде већег материјалног издавајања, јер за то тренутно Град нема могућности? Могуће је реализовати услуге и третмане у оквиру дневног боравка како за децу и младе са проблемима у понашању, тако и за децу и младе ометене у развоју. Такође, може се организовати помоћ у кући за децу и младе, која се код нас остварује углавном за остарела лица. Могу се основати и клубови за децу на хранитељству, клубови за младе и клубови за старе. Први корак у том правцу је развој програма рада за децу и младе који ће им помагати у одрастању у овом захтевном времену.

ПРОГРАМ РАДИОНИЦА ЗА ДЕЦУ

Програм радионица за децу „Договор – како то добро звучи“ је настао у оквиру пројекта „Диверзионе шеме“, подржаног од стране Фонда за социјалне иновације Министарства рада и социјалне политике и београдске кацеларије УНИЦЕФ-а од 2002. до 2006. године.

ТЕОРИЈСКА ЗАСНОВАНOST

Програм је заснован на концептима породичне системске терапије и ресторативне правде, као и на теоријским и емпиријским сазнањима развојне и хуманистичке психологије. Системски приступ представља отворени модел који је погодан не само за унапређење квалитета породичног живота, него и односа са другима изван породичног система и са системом уопште (...). Ослања се на концепте комуникације, система, структуре, динамике, граница и циркуларности. Програм је заснован на хуманистичким принципима развоја индивидуалности и заштите и остваривања права пре свега детета, али и развијања свести о поштовању права других и примену ресторативни принципа у случају њиховог нарушавања².

ЦИЉЕВИ И КОРИСНИЦИ ПРОГАМА

Општи циљ програма је да деца и млади усвоје знања и ставове којима се поспешује усвајање ненасилних начина решавања конфликта, као и развој личних снага и потенцијала и здравих стилова живота. Тиме се унапређује квалитет живота деце и њихова социјална интеграција.

Специфични циљеви програма су:

1. препознавање сопственог искуствапоштовања права других
2. толеранција на различитост
3. усвајање начина ненасилног разрешавања конфликта
4. разумевање основних принципа ресторативног права
5. разумевање значаја преговарања
6. разумевање значаја посредовања

---

² Литература коришћена у припреми програма је дата на крају овог текста.

Корисници програма су деца, деца у институцијама, деца са проблемима понашања, деца без родитељског старања у хранитељским породицама, деца из породица у ризику и деца према којима су изречене васпитне мере појачан надзор родитеља или појачан надзор органа старатељства.

САДРЖАЈ ПРОГРАМА

Програм обухвата 16 радионица за децу. Реализује се два пута недељно у трајању од 1,5 сата. Радионице су јасно конципиране и добро организоване. Активирају младе кроз вежбе, дискусione блокове, едукативне блокове као и играње улога

Радионица 1: Уводна радионица

Циљеви радионице: а) упознавање; б) правила; в) почетна очекивања; г) почетне оцене; д) подстицање размене; ђ) почетак развијања групне кохезије.

Радионица 2: Моја породица – моја група

Циљеви радионице: а) доживљај, препознавање и разумевање породице, њене организације и породичних снага; б) препознавање групне динамике и правила групе вршњака; в) препознавање сличности и разлика између породице и вршњачке групе.

Радионица 3: Чувајући себе чувам и друге

Циљеви радионице: а) усвајање правила здравог живота; б) освешћивање ризичних понашања и изазова; в) развијање одговорности о себи и другима; г) усвајање правила понашања и развијање свести о важности придржавања правила.

Радионица 4: Ја, ми и други

Циљеви радионице: а) разумевање конфликта и њихових узрока; б) „мозгање“ и трагање за решењем; в) кораци у разрешавању конфликта; в) разумевање комуникације као начина разрешавања конфликта.

Радионица 5: Право на право

Циљеви радионице: а) разумевање специфичности права детета; б) остваривање, заштита, место и улога деце у причи о правима; в) место и улога одраслих у причи о правима деце; г) дечја права; д) институције и инструменти за остваривање права деце.

Радионица 6: Равно-правно

Циљеви радионице: а) развијање свести о равноправности; б) развијање свести о разликама и толеранцији на различитост; в) свест о националној, верској, културној и полној припадности.

Радионица 7: Родна равноправност

Циљеви радионице: а) развијање свести о пореклу и узроцима родних улога и родне неравноправности; б) развијање свести о могућим путевима превазилажења родне неравноправности.

Радионица 8: Породично насиље

Циљеви радионице: а) развијање свести о насиљу у породици као друштвено неприхватљивом феномену а не породичној тајни; б) развијање свести о узроцима и последицама појаве породичног насиља; в) развијање свести о путевима и начинима изласка из породичног насиља.

Радионица 9: Школа без насиља

Циљеви радионице: а) развијање свести о школи као окружењу, у коме сви треба да се осећају сигурно прихваћено и цењено; б) развијање нетолерантности на насиље; в) препознавање потенцијалних и стварних жртава насиља, г) развијање брзог и ефикасног реаговања на насилничко понашање.

Радионица 10: Вршњачко насиље

Циљеви радионице: а) развијање свести о путевима за савладавање беса; б) развијање техника ненасилног супротстављања насиљу; в) развијање свести о другарству.

Радионица 11: Социјална и антисоцијална понашања

Циљеви радионице: а) развијање свести о пожељним облицима понашања; б) развијање свести о последицама антисоцијалног и асоцијалног понашања; в) развијање свести о могућим излазима и ослонцима за превазилажење симптоматских понашања.

Радионица 12: Основни принципи ресторативног права

Циљеви радионице: а) Развијање свести о предностима ресторативног правосуђа; в) Развијање свести о начинима рехабилитације жртве и преступника.

Радионица 13: Ресторативни модели

Циљеви радионице: а) Упознавање са основним моделима ресторативног права; б) Развијање свести о одговорности за сопствене поступке.

Радионица 14: Главни актери ресторативног процеса

Циљеви радионице: а) Развијање свести о улогама у ресторативном процесу; б) Развијање свести о одговорности свих учесника; в) Развијање свести о предностима ресторативног процеса.

Радионица 15: Преговарање и посредовање

Циљеви радионице: а) усвајање правила ненасилне комуникације; б) упознавање са правилима преговарања; в) развијање свести о предностима посредовања.

Радионица 16: Завршна радионица

Циљеви радионице: а) провера испуњености очекивања; б) завршне оцене, предлози и сугестије.

ПРИМЕНА ПРОГРАМА

Програм је до сада завршило осам група деце и младих који бораве у Нишу, ученика две основне школе и штићеника Дома за децу и омладину и Завода за васпитање деце и омладине. Укупно је обуку завршило 116 деце и младих. Примена програма је показала да учесници одлично прихватају радионичарски рад, да су спремни да отворено износе своје ставове и мишљење, да воле да се друже и да се боље упознају кроз организовану активност.

Евалуација од стране учесника је показала да је програм применљив на различитим групама деце и младих, било да се ради о деци и младима који живе у својим биолошким породицама или су заштићени у институцији социјалне заштите, било да су деца и млади са проблемима у понашању, изреченом васпитном мером или без поремећаја понашања. Деца и млади из све три групе су на листи испуњености очекивања на прво место ставили стицање нових сазнања, затим преиспитивање властитих ставова и размена ставова и мишљења. Деца из институција су врло високо вредновала и осмишљено коришћење слободног времена. Ово може бити добра смерница запосленима у институцијама, али и локалној заједници да је младима више него потребно осмишљено коришћење слободног времена кроз различите садржаје.

Поређење почетних и завршних оцена тема радионица су показале њихов значај за учеснике. Почетне оцене су у свим групама ниже од завршних за све теме. Ово можемо тумачити стицањем нових сазнања, али и променама ставова код учесника након активног учешћа у радионицама. Интересантне су разлике између група у оцењивању важности тема појединих радионица пре и након реализације Програма. И почетне и завршне оцене су највише код чланова групе основних школа, нешто су ниже код деце и младих у дому за децу и омладину, а најниже код младих из завода за васпитање деце и омладине. Запажене су и ниске почетне оцене

код деце и младих у институцијама на теме о породици, равноправности, породичном насиљу, вршњачком насиљу и насиљу у школи. Добијене резултате тумачимо у светлу негативних искустава деце и младих у њиховој биолошкој породици, икључујући и насиље и занемаривање, као и у светлу трансгенерацијских преношења негативних модела понашања у породици, због чега су многи учесници и издвојени из својих породица. Охрабрујућа је чињеница да су завршне оцене ових тема више код обе групе деце у институцијама.

ШТА ДАЉЕ?

На основу евалуација програма евидентно је да деци и младима веома одговара радионичарски рад, јер овај начин максимално активира све њихове потенцијале. Осећају се уваженим, слободним да изнесу свој став без страха од етикета рања чиме јачају своје самопоштовање.

Да ли се деци и младима данас у породици, у школи и граду пружају могућности да науче како да боље живе са другима? Како им се може указати на животне вредности и њихову важност? На који начин деца и млади могу да схвате сав значај суштинских вредности – попут једнакости, поштовања личности, поштовања различитости, потребе да се са другима живи у добрим односима – у свету у којем се свакодневно показује да се те вредности не поштују увек? Родитељи данас имају све мање времена које посвећују својој деци, обично због двојаког радног ангажовања или због рада код приватних послодаваца са нерегулисаним радним временом.

Дневни боравци и клубови за децу и младе са јасно дефинисаним активностима и реализацијом акредитованих програма усмерених на јачање самопоштовања и самопоуздања, усвајање моралних вредности, развијање животних вештина омогућавају угроженој деци и младима да остану у заједници и тако избегну смештај у институције.

ЛИТЕРАТУРА

- Бин, А. (2004), *Учионица без насилништва*. Београд, Креативни центар.
- Видовић, С., Радовановић, М., (2004), *Сиремно у сукобе, рецетији за боље бављење собом, друћима, међу-собним односима и конфликтима*. Београд, Немачка организација за међународну сарадњу (GTZ).
- Група аутора (2000), *Сачувајмо здравље*. Београд, Институт за здравствену заштиту мајке и детета Србије.
- Група аутора (2004), *Албум дећјих йрава*. Београд, УНИЦЕФ – Центар за права детета.
- Група аутора (2001), *Од йрује до йшима*. Београд, Центар за породицу, ИП „Жарко Албуљ“.
- Група аутора (2002), *За живој без сйраха*. Београд, Аутономни женски центар.
- Група аутора (2002), *О законима из женској ујла*. Београд, Фонд за отворено друштво.
- Група аутора (2003), *Родна равнойравносй*. Министарство за државну управу и локалну самоуправу Републике Србије.
- Игњатовић Савић, Н. (1996), *Узајамно васййшйање: језик жирафе у вйшйићу и школи – йројрам радионица за децу*. Београд, УНИЦЕФ.
- Константиновић Вилић, С, Петрушић Н, Мр. Жунић Н, Ђорић Г. (2004), *Аудска йрава за жене*. Ниш, Одбор за грађанску иницијативу.
- Константиновић Вилић С, Петрушић Н. (2004), *Кривично дело насиља у йородици – йравна йракса у Рейублици Србији*. Ниш, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију.
- Константиновић Вилић С, Петрушић Н. (2002), *Правом йројшйв насиља у йородици*, Ниш, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију.
- Медић С, Матејић-Дјуричић З, Влаовић-Васиљевић Д. (1997), *Школа за родийеље*. Београд, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског Факултета.
- Медић С, Матејић-Дјуричић З, Влаовић-Васиљевић Д, (2001), *Школа за васййшйаче*, Београд, Институт за педагогију и андрагогију Филозофског Факултета.
- Мршевић, З., Вагнер, М. (2001), *Женска йрава: йравна водичица за злосйављану жену*, Београд, Аутономни женски центар.
- Петрушић, Н., Константиновић Вилић С. (2005), *Кривично дело насиље у йородици, йравна йракса у Рейублици Србији*. Београд, Лавалу.
- Плут, Д., Маринковић, Љ. (1994), *Конфликтйи и шйа са њима*. Београд, Креативни центар.
- Поповић, Н., (2004), *Аудска йрава*. Ниш, Одбор за грађанску иницијативу.
- Розенберг, М. (1998), *Један модел ненасилне комуникације*, ДАК. Београд, Лелић.

III ДЕО | ДНЕВНИ БОРАВАК

ДНЕВНИ БОРАВАК КАО ОДГОВОР НА ПОТРЕБЕ СИСТЕМА

Нада Шарац, Лидија Милановић,
Светлана Живанић, Живорад Гајић

ТРЕТМАНСКИ ПРОГРАМИ

Лидија Милановић, Нада Шарац,
Живорад Гајић, Светлана Живанић

ДНЕВНИ БОРАВАК КАО ОДГОВОР НА ПОТРЕБЕ СИСТЕМА

*Нада Шарац, Лидија Милановић,
Светлана Живанић, Живорад Гајић*

ЕФЕКТИ УСПОСТАВЉАЊА УСЛУГЕ

У складу са Законом о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, дневни боравак је регулисан као право. У оквиру Стратегије развоја система социјалне заштите (Жегарац и сар., 2005), која уводи појам услуга у социјалну заштиту, дневни боравак је једна од дневних услуга у заједници које омогућавају живот у заједници и које се развијају на локалном нивоу. Побољшање квалитета живота корисника је одређено као позитивна промена, која се може односити на промену самог корисника или промену у његовом окружењу.

Дневни боравак као структурирана услуга има вишеструке позитивне ефекте на заједницу и дете са проблемима понашања и његову породицу (Стакић, 2009.)

ДОБИТИ ЗА ДЕЦУ И ПОРОДИЦЕ

Могу се сагледати са више аспеката:

- **Очување емотивних и социјалних веза** – коришћењем услуге дневног боравка не долази до кидања емотивних и социјалних веза детета. Тиме се превенира развој осећања напуштености, отварање простора за јак утицај маргинализованих вршњачких група и удаљавање детета из његове породице, и чини непотребним рад на обнављању прекинутих емоционалних веза. Дете је и даље у својој породици и у могућности да без кидања емотивних веза реинтегрише своје место и улогу у њој.
- **Смањење потребе за „генерализацијом добити“** – измештање детета из природне средине захтева рад са дететом на припреми за повратак у природну средину и интеграцију стечених нових образаца понашања. Дневни боравак, чињеницом да се „ре-едукација“ остварује у истом социјалном амбијенту

у коме се „научено“ примењује, да није дошло до кидања емоционалних и социјалних веза детета, чини непотребним рад на „генерализацији добити“, односно инкорпорирању наученог из једне социјалне средине у другу.

- **Партиципација детета у његовој природној средини, директно учешће у животу средине и вршњачкој групи** – дете директно учествује у матичним токовима живота локалне заједнице, у редовном животу друштва коме припада. Дете иде у исту школу, креће се у групи својих вршњака. Ово „директно“ учешће у свакодневним активностима заједнице има двоструку улогу. Партиципација детета чува и даље развија везе у природном социјалном окружењу детета што унапређује напредовање третмана и омогућава трајност евентуално остварених промена. Исто тако, партиципација има несумњив „терапеутски“ смисао и значај. Отуда се „партиципативне активности“ вреднују много више него „формална терапија“ те се, кад год је то могуће, ове активности охрабрују, фацилитирају, подстичу или чак налажу. Учесће у животу заједнице доприноси неговању социјалних веза чиме се оснажује место детета у заједници и промовише његово психолошко благостање, социјални интерес, социјална компетенција. Једна од смерница развоја дневних боравака је да дневни боравак не развија оне програме који већ постоје у локалној заједници, већ да их осмишљено и координисано користи, настојећи да промовише пуну социјалну инклузију деце у локалну заједницу.
- **Структуриран и контролисан дневни амбијет у ДБ и заједници** – Структура и контрола понашања неопходни су фактори успешности третмана деце са проблемима понашања. Дневни боравак је организован тако да дете у њему проводи одређен број сати у току дана у структурираним програмским активностима. Границе дневног боравака нису ригидне, већ полупропустљиве, тако да омогућавају да дете које је званично у програму не мора неизоставно да буде затворено у простору дневног боравака, већ да део времена проводи на сасвим другој локацији али према програму рада у дневном боравку и под контролом ангажованог особља или обучених волонтера. Степен структуре и контроле се прилагођава индивидуалним потребама детета.
- **Интензивни индивидуализовани третман који је комбинација компатибилних програма дневног боравака и програма у локалној заједници** – третман детета у дневном боравку је одређен његовим узрастом,

дотадашњим животним искуствима и целокупном личношћу детета у моменту његовог укључивања у дневни боравак. Особеност дневног боравка је да он не нарушава реципроцитетну размену у свакодневном „троуглу“ де-те-породица-заједница, већ ову размену чини богатијом, хармоничнијом и продуктивнијом на сва три „крака“ наведеног „троугла“, као и у односима између њих. Како су деца међусобно различита, различито реагују на исте/сличне догађаје и односе, потенцијали су им различити, проблеми које имају доживљавају на различите начине и имају различите тешкоће, њихове породице су различите, вршњаци са којима се друже, однос и успех у школи..., то је јасно да је неопходно развијати различите програме, који ће се за свако дете примењивати крајње индивидуализовано. Заснованост дневног боравка на наведеним принципима реформе система омогућава инкорпорирање услуга у заједници са програмима третмана у самом боравку, чиме се остварују максимални ефекти третмана.

ДОБИТИ ЗА ЗАЈЕДНИЦУ

Могле би се сумирати на следећи начин:

- доприноси успостављању организационог модела свеобухватног, интегралног модела социјалне заштите и развоју интегративног третмана деце и младих са проблемима у понашању у локалној заједници;
- доприноси индивидуализацији приступа детету и младој особи са проблемима понашања у складу са потребама
- омогућава смањење уласка деце и младих са проблемима понашања у институције система социјалне заштите и формални систем кривичног правосуђа;
- омогућава интеграцију механизма за партиципацију деце и младих у третману;
- омогућава спровођење основних принципа услуга у социјалној заштити
- омогућава координацију различитих субјекта локалне заједнице, тужилаштва, судова, органа старатељства, образовања, институција културе и спорта, невладиних организација, пружалаца услуга и приватног сектора, родитеља, током третмана детета или младе особе са проблемима понашања – доприноси развоју мреже услуга у локалној заједници и природној средини детета;
- ствара услове за реализацију васпитних мера, посебних обавеза и васпитних налога у складу са Законом;

- омогућава третман деце и младих у сукобу са законом у складу са међународним инструментима;
- захтева континуирано стручно усавршавање ради јачања професионалних компетенција запослених

НАДЛЕЖНОСТ ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД И ДНЕВНОГ БОРАВКА

За ефикасну примену услуге дневног боравка за децу и младе са проблемима понашања неопходно је успоставити јасно разграничење улога и надлежности центра за социјални рад и дневног боравка, засновано на закону и стручнометодолошким захтевима. Према важећем Закону о социјалној заштити и обезбеђивању материјалне сигурности грађана, а такође и према важећем „Правилнику о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад у вршењу јавних овлашћења и садржају и начину вођења евиденције и документације о стручном раду“ (2005, 2007), центар за социјални рад је непосредни пружалац услуга и организатор заједнице ради задовољавања социјалних потреба угрожених група грађана. Пажљиво и осмишљено усаглашавање улога и одговорности центра за социјални рад и дневног боравка омогућиће ефикасно и ефективно коришћење ресурса центра за социјални рад и дневног боравка, а тиме и подизање квалитета услуга које се обезбеђују деци са проблемима понашања у заједници.

Улоге и надлежности центра за социјални рад и дневног боравка одређене су Законом о малолетним починиоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетника (2005), и Правилником о извршењу васпитних мера посебних обавеза (2006), када су корисници дневног боравка деца у сукобу са законом.

Улоге и надлежности се могу донекле разликовати када су у питању деца која услуге дневног боравка користе по налогу суда или тужилаштва и када ове услуге користи дете које је на дневни боравак упућено од стране надлежног центра за социјални рад.

Центар за социјални рад је примарни пружалац услуга деци са проблемима понашања, одговоран за организацију и спровођење услуге за дете и породицу у локалној заједници. У оквиру својих овлашћења, а у склопу методологије вођења случаја,¹

---

¹ Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад у вршењу јавних овлашћења и садржају и начину вођења евиденције и документације о стручном раду, Службени гласник РС бр. 55/05 и 71/05-исправка и 101/07.

водителј случаја је задужени стручњак органа старатељства за спровођење бриге о сваком кориснику, па и детету са проблемима понашања (Жегарац, Џамоња Игњатовић, Бркић, 2008). Може се очекивати да ће орган старатељства водити рачуна да приликом одређивања водитеља случаја који ће радити са дететом са проблемима понашања узме у обзир чињеницу да је потребно да тај стручњак има потребна посебна знања и вештине за рад са децом са проблемима понашања. Ова знања и вештине помоћи ће водитељу случаја у самосталном раду са малолетником, али и у организовању сарадње са другим могућим пружаоцима услуге, онда када је малолетнику потребна специфична услуга коју орган старатељства не може самостално да обезбеди. Због комплексности поремећаја понашања не може се очекивати да један систем и један стручњак може да пружи све потребне услуге. Водитељ случаја има улогу примарног носиоца организовања услуге за конкретног корисника и обавезу да квалитет услуге обезбеди укључивањем потребних стручњака тамо где природа проблема излази из оквира стручних знања стручњака органа старатељства или превазилази надлежности органа старатељства. Он такође има и улогу непосредног пружаоца одређене услуге, односно услуге вођења случаја, где су одређене границе његове улоге. Уколико има посебна стручна знања и вештине водитељ случаја може део активности да реализује самостално, водећи рачуна да остави довољно времена за рад са малолетником и другим корисницима, како не би појачаним ангажовањем у раду са малолетником ускратио другим корисницима потребне услуге. С тога се сараднички однос са дневним боравком и водитељем третмана у боравку чини као добро решење.

Питања која треба разрешити у сарадничком односу тичу се јасног разграничења одговорности центра за социјални рад и дневног боравка и конкретног садржаја активности које ће се реализовати у центру за социјални рад и у дневном боравку.

Разрешење ових питања већ има добру основу у концептима Репорте, где се наглашава партнерство у локалној заједници и потреба сачињавања протокола о сарадњи између центра за социјални рад и других пружалаца услуге у заједници, као и у концепту методологије вођења случаја који садржи план услуга за породицу са планом сталности за дете, односно у обавези водитеља случаја да приликом планирања услуге за дете укључи све релевантне актере из локалне заједнице. На тај начин омогућила би се доступност квалитетних услуга и програма малолетнику, специјализованих за проблеме поремећаја понашања у природној средини детета, а у складу са деинституционализацијом у систему социјалне заштите, принципима и најбољим интересом корисника. Истовремено би се омогућило да се орган старатељства јавља

као примарни носилац организовања услуга у заједници за корисника у степену и интензитету предвиђеним прописима у социјалној заштити и у складу са принципима реформе система. Планирање, као процес уговарања, у развоју сарадничког односа може имати неколико праваца даљег развоја који су у функцији операционализације активности и укључивања свих актера на јасан, на конкретним циљевима заснован начин. Сараднички процес би се огледао у три значајна нивоа обезбеђивања услуге – ниво планирања, ниво организације и ниво евалуације.

На нивоу њланирања, разграничење улога и одговорности најбоље се реализује у сваком конкретном случају кроз развој плана услуга за породицу са планом сталности за дете, у чијем сачињавању обавезно учествује и представник дневног боравка, уколико је водитељ случаја предвидео могућност упућивања детета у дневни боравак у склопу планираних активности.

На нивоу организације, у дневном боравку се доносе различите врсте планова – индивидуални план третмана, дневни план рада у боравку, месечни план рада и др.

На нивоу евалуације, евалуација напретка коју врши водитељ третмана је у функцији укупне евалуације успешности рада са дететом коју врши центар за социјални рад.

Због значаја улоге дневног боравка у третману детета са изреченим васпитним налозима, васпитним мерама и мерама посебних обавеза, посебна пажња посвећена је разграничењу улога и одговорности центра за социјални рад и дневног боравка у овим случајевима. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетника и Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза јасно дефинишу случајеве у којима центар за социјални рад самостално извршава изречену посебну обавезу, а када може овластити друго лице да спроводи одређене активности.

За васпитне мере посебних обавеза као што су редовно похађање школе или посла, оспособљавање за одређена занимања која одговарају способностима детета, укључивање, без накнаде у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја; укључивање у спортске активности; похађање курсева за стручно оспособљавање или припрема за полагање испита којима се проверава одређено знање, наведени Правилник одређује: „Решење о изреченој посебној обавези доставља се надлежном органу старатељства који самостално или преко одређеног лица прати њено извршење и најмање једном месечно о томе извештава судију за малолетнике.“ (чл.16). Орган старатељства и здравствена установа су надлежни за спровођење васпитних мера посебних обавеза подвргавања одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом

алкохолних пића или опојних дрога, као и укључивања у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту (Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза, 2006).

КОНЦЕПТ ДНЕВНОГ БОРАВКА

Већ је наглашено да се под услугом подразумевају активности и добра доступна корисницима, која побољшавају квалитет живота кроз задовољавање потреба и отклањање и/или ублажавање ризика. Побољшање квалитета живота корисника је одређено као позитивна промена, која се може односити на промену самог корисника или промену у његовом окружењу. Као услуга, дневни боравак мора да има одређену структуру активности и организацију спровођења, која ће омогућити остваривање циљева услуге.

Активности које доводе до позитивних промена у понашању детета по својој суштини јесу третманске активности и оне могу бити усмерене на дете и на његову средину. Третман представља скуп одређених поступака и активности које се примењују у раду са корисницима са циљем постизања позитивне промене у односу на одређену тешкоћу у понашању и функционисању корисника. За постизање ових промена потребно је применити један или више различитих третмана.

Успешно разрешење концепције рада дневног боравка треба да омогући његово препознавање као услуге у систему социјалне заштите која применом различитих програма третмана остварује циљеве заштите деце са проблемима понашања.

У том смислу, у савременој стручној пракси јасно су постављене најмање **три димензије третмана** које омогућавају остваривање циља:

- **поставка** („setting“) – амбијент, услови унутар којих се третман одвија. Амбијент дневног боравка је између заводских услова који обезбеђују комплетну бригу о детету (боравак, спавање, школовање, исхрана...) и боравак детета у родитељској породици. Дете има обавезу да одређен део дана проведе у амбијенту дневног боравка.
- **структура** – степен контроле амбијента и надзора над дететом. На једном крају овог континуума је „строга контрола и надзор“, а на другом самодисциплина, лична одговорност, самосталност детета.
- **програм** – начин на који се детету пружа подршка и помоћ. „Подршка“ означава активности усмерене на унапређење развоја детета, док је „помоћ“ активност усмерена на савладавање развојних тешкоћа.

Управо захтеви програма чине да дневни боравак има пре свега третманско дејство. Правац деловања у дневном боравку је оријентисан на „васпитање“ и „терапију“, односно, нуди такав васпитно-терапеутски амбијент који обезбеђује „управљање“ проблематичним понашањем младих, без потребе да се дете и породица излажу трауми раздвајања и без потребе да се дете прилагођава новом социјалном амбијенту. При том се настоји да се социјална средина детета активира и да се њени ресурси ставе на располагање детету и породици на начин који не угрожава безбедност заједнице и не омета даљи развој детета (Стакић, 2009).

Дневни боравак има интенцију да промени однос снага у породици детета и заједници тако да омогући да дете трајно (п)остане интегрални део породице и локалне заједнице. Сходно овом разумевању, дневни боравак је форма третмана која се може одредити као средина континуума „институционални – ванинституционални“ третман. Дневни боравак представља скуп програма различитог степена специјализације и интензитета који су више структурирани него типичан „ванинституционални третман“ и који су истовремено мање рестриктивни него што су то типичне форме заводског-институционалног третмана. Истовремено, програми и третмани који се развијају у дневном боравку имају различите циљеве који се у савременој пракси крећу између подстицања развоја, компензације пропуштеног у развоју детета и корективно-терапијских приступа. Етиологија и природа поремећаја понашања и развојне карактеристике детета постављају високе захтеве за креирањем различитих, одговарајућих третмана или програма у дневном боравку који ће одговорити на потребе детета са проблемима понашања у зависности од степена присутности поремећаја понашања и у складу са његовим индивидуалним карактеристикама и потребама.

Концепт организације и рада дневног боравка за који смо се определили је такозвани концепт „интегрисаног распореда“ („integrated curriculum“). Он обједињује различите третмане и програме кроз индивидуализован приступ сваком детету који укључује саветовање, образовање, рад са породицом и рад у локалној заједници, односно социјалној мрежи, уз одмерен и дискретан степен надзора и контроле. Теоријско-методолошки приступи у оквиру овог концепта се крећу од хуманистички оријентисаних до бихејвиоралних, нарочито когнитивно бихејвиоралних приступа и системских и породичних приступа.

Идеја која лежи у основи дневног боравка јесте „ограничена друштвена реакција“ или „дискретна друштвена интервенција“ („you can do it – we can help“, Стакић, 2009), којом се у приватност и природне односе у породици и личној социјалној

мрежи задире тек онолико колико је то стварно неопходно и онолико дуго колико је то потребно. Друга димензија те „дискретне друштвене“ интервенције је у томе да дневни боравак сам, сопственим снагама, у својим просторијама, коришћењем својих стручњака, прогресивно ради све мање, а да што пре и што је то год више могуће и кад год је то могућно, дете и породицу упућује било на неформални („личну социјалну мрежу“) или формални (ресурси, организације и службе), социјални систем подршке и помоћи. „Издавање“ (ексклузија) није само упућивање у установу (неке од њих могу бити веома отворене), већ може бити карактеристично и за програме у заједници кад год се они затварају у себе саме и отуђују од заједнице. Што мање „ексклузије“ то ће мање бити протребно радити на „инклузији.“ Стручни радник који води случај дакле треба да хармонично развија два комплементарна приступа: директан рад и индиректан рад. Што се више ослања на индиректан рад то ће мање бити протребне за директним интервенцијама. Ритам и обим преласка са директних на индиректне интервенције зависиће пре свега од склопа потреба и потенцијала детета и породице и ритма којим се тај однос снага може мењати, као и капацитета/ресурса заједнице. Дакле, важно је подвући да је **базична оријентација дневног боравка на њихово** *оснаживање, осјособљавање, осамостаљивање дејства да се само брине о себи, породице да самостално брине о свом дејству, личне социјалне мреже да самостално подржава породицу, локалне заједнице да обезбеди све неопходне услуге породици и дејству.*

Сходно овој подели „подручја“ рада дневног боравка можемо рећи да дневни боравак своје активности реализује тако што „пружа“ директне услуге и „обезбеђује – аранжира“ индиректне услуге преко других пружаоца услуга.

На крају, можемо закључити да је дневни боравак услуга у систему социјалне заштите чији је **циљ** *стварање организационих и програмских могућности у локалној заједници за преузимање деце са проблемима понашања у природној средини дејства, у складу са савременим теоријско-методолошким концепцијима рада са децом са проблемима понашања, међународним инструментима и основним принципима и циљевима система социјалне заштите.*

АКТЕРИ ТРЕТМАНА И ЊИХОВЕ УЛОГЕ

У обезбеђивању третмана детета у дневном боравку, као **кључни актери** успешности третмана јављају се дете, породица детета, водитељ третмана, водитељ случаја, чланови личне социјалне мреже детета и ресурси заједнице (центар за социјални рад, правосудје и други ресурси).

Породица и чланови личне социјалне мреже могу имати током третмана детета различите улоге (Стакић, 2009).

Прималац услуга

Дете и породица могу бити мање или више пасивни примаоци услуга. Они примају услуге пре свега од стране дневног боравка, али преко стручног радника, као и од сплета (владиних, невладиних или приватних) организација, сервиса и даваоца услуга формалног система. У овом сценарију стручни радник дневног боравка се јавља и као давалац услуга („direct service provider“) и као посредник („broker“) који уочава потребе, познаје ресурсе и остварује одговарајуће везе између две стране, координирајући различите сервисе, обично преко ad hoc формираног „интерагенцијског“ мултидисциплинарног тима стручњака.

Паршнер, сарадник у шрејшману

Стручни радник из дневног боравка, нарочито у првим фазама рада може свој рад усмерити на оспособљавање породице, чланова проширене породице, значајних особа из околине детета и других особа из „личне средине детета“ да постану прави сарадници, партнери у третману детета. Стручни радник овде има или улогу директног пружаоца услуга које су пре свега терапеутске или едукативне, када су усмерене ка детету и породици или су једноставно мотивационо-усмеравајућег карактера искључиво фокусираног да „оснажи“ и оспособи личну социјалну средину да не омета, не интерферира са постојећим третманом, да тај третман подржи и ако је то могуће да се „придружи“ третманском напору помажући детету да се успешније носи са својим развојним изазовима и проблемима. Родитељи, пре свега, а понекад и значајне особе из личне социјалне средине постају тако прави ко-терапеути.

Транзиционо осамостаљујућа улога

У овом контексту, стручни радник дневног боравка настоји да се, између осталог и према концептима ресторативне/балансиране правде, „извуче“ као део формалног система који интервенише у животу детета и породице и да поново успостави претходни баланс детета-породице-средине (ако је икада стварно постојао) тако што ће улогу агенса промене са формалног система постепено пренети на неформални (природни) систем – личну социјалну мрежу детета и породице. Стручни радник дневног боравка постепено, а све више и више, у рад „увлачи“ расположиве сегменте личне социјалне средине и на њих преноси одговорност за надзор, контролу, подршку и

помоћ детету и породици. Стручни радник активира, едукује и користи, односно осамостаљује личну социјалну мрежу да се брине о детету и породици. Оваква оријентација се ослања на једну од премиса ресторативно/балансираног правосуђа – принципа природности. Полази се од тога да је прво постојало неко природно стање, а да је затим дошло до одређених дисбаланса-поремећаја, а онда се укључио формални систем (суд, центар за социјални рад) настојећи да преко формалног програма (дневни боравак) спречи дубље и трајније поремећаје. Дневни боравак сада користи формалне ресурсе у локалној заједници и потенцијале породице, а у намери да постигне рестаурацију претходног стања тако што ће привремену интервенцију формалног система (суд, центар за социјални рад, дневни боравак, друге службе и организације локалне заједнице, пружаоце услуга) постепено (и колико је то реално могућно) заменити активностима личне (неформалне-природне) средине детета и породице.

КОРИСНИЦИ ТРЕТМАНА

Корисници програма дневног боровка су, пре свега, деца и млади са проблемима у понашању. Концепција дневног боровка примерена је њиховим потребама и специфичним начинима рада који те потребе захтевају. Због већ наведеног значаја породице и њених разноврсних позиција у третману деце, породица се такође јавља као корисник услуга дневног боровка.

Имајући у виду развојне специфичности деце и младих и њихов утицај на проблем у понашању, нужно је програме третмана примерити развојним карактеристикама корисника. Узраст деце и природа проблема у понашању су полазне основе разликовања одређених група корисника у оквиру примарне групе деце и младих са проблемима у понашању:

1. деца и млади узраста од 10 до 18 година са проблемима у понашању који их доводе у ризик за развој поремећаја понашања, а на основу иницијативе родитеља, школе или самог детета.
2. деца и млади узраста од 10 до 18 година који манифестују поремећај понашања, по упуту органа старатељства;
3. кривично одговорни млади од 14 до 18/21 године у сукобу са законом и са изреченим одговарајућим васпитним налогом, васпитном мером и мером посебних обавеза ;
4. деца у сукобу са законом – кривично неодговорни, по упуту тужилаштва или МУП-а;

5. деца и млади до 20 година који излазе из институција
6. родитељи детета са проблемима у понашању

ОБЛАСТИ ТРЕТМАНА

Већ смо истакли да стручни радник у дневном боравку може организовати услуге у два правца – директни рад са корисником и индиректни рад, односно рад са заједницом. Овде ћемо приказати могућу организацију рада према областима пружања директних услуга, док је раду у заједници посвећена посебна пажња у засебном поглављу програма.

Имајући у виду сложеност поремећаја понашања (Хрнчић, 2009), сваки покушај дефинисања области рада током третмана поремећаја понашања представља својеврсни изазов. Издавање области рада чинило нам се сврсисходним ради омогућавања јасноће планирања и организовања разноврсних метода и техника рада. Постојање неколико кључних области усмерава мисаони процес приликом дефинисања циљева третмана и омогућава њихову операционализацију кроз специфичне циљеве третмана према областима рада. Свака област полази од одређених конкретних тешкоћа које се јављају код деце са проблемима понашања, а које се могу подвести под неколико општих, генеричких појмова значајних за ефекте третмана поремећаја понашања. За потребе овог програма, издвојили смо, по нашем мишљењу, пет кључних области рада.

Лични развој

Са обзиром на наше настојање да концепт дневног боравка буде што конкретнији и јаснији, покушали смо да у широком спектру фактора који одређују лични развој издвојимо оне факторе који имају кључну улогу у развоју и одржавању поремећаја понашања. С тога је ова област одређена развојним тешкоћама деце, које се огледају у емоционалним тешкоћама, тешкоћама у решавању животних проблема, тешкоћама у одлагању задовољења потреба и тешкоћама у усвајању нових знања. Све ове тешкоће умањују општи развој личности и отежавају развојни процес детета. Циљеви рада у овој области најопштије дефинисани, могу бити: а) превазилажење развојних тешкоћа и ризико фактора, као што су на пример карактеристике темперамента, које су генетски одређене и третманом се не могу мењати, али се може радити на бољем уклапању ових карактеристика са захтевом средине (на пример, избором занимања или спорта где ће неке карактеристике бити

боље уклопљене), прихватање одговорности, одлагање задовољења потреба; и б) унапређење животних вештина – вештина решавања проблема, развој емоција и контрола понашања. Када говоримо о превазилажењу развојних тешкоћа, мислимо и на превазилажење различитих узрока који доводе до тешкоћа у развоју – одвајање и прихватање губитака, тешкоће у изградњи личности, усвајању друштвених и моралних вредности, комуникацији, изложеност стресу, социјалне некомпетентности, родитељске и породичне некомпетентности и други ризични догађаји, застоји у личном развоју, тешкоће у образовању.

Социјализација

Процес социјализације је неодојиви део личног развоја. С обзиром да се ради о трематну деце са проблемима понашања, област социјализације сузили смо на тешкоће које се односе на прихватање друштвених норми, тешкоће у успостављању и реуспостављању вршњачких релација, тешкоће у успостављању просоцијалног понашања и у овладавању комуникацијским вештинама неопходним за успостављање адекватних социјалних релација. Третман у овој области има за циљ развој просоцијалних облика понашања, као што су стицање и развој социјалних вештина, усвајање позиција у вршњачкој групи и успостављање адекватних вршњачких релација, као и обесхрабривање антисоцијалног понашања.

Радно и хуманитарно ангажовање и запошљавање

Једна од изражених тешкоћа деце и младих са проблемима понашања јесте одсуство адекватног вредновања рада, тежња ка конформизму и лагодном проласку кроз живот, одсуство мотивације за рад и непрепознавање рада као једне од највећих вредности човека. Оваквом односу према раду доприноси и културолошки моменат, где су деца и млади презаштићени и не нуди им се, нити они усвајају, адекватан вредносни однос према раду. Код младих са проблемима понашања често наилазимо на недовољно развијен осећај за хумано деловање и помоћ другим људима кроз радно ангажовање. Запошљавање младих из групе младих са проблемима понашања је отежано. Имајући у виду значај рада и запошљавања за лични развој и развој идентитета младих, циљеви рада у овој области се најглобалније могу одредити као развој и одржавање радних навика, стицање вештина за успешно обављање послова (планирање времена, располагање новцем...), унапређење хуманитарног ангажовања (ангажовање на различитим хуманитарним активностима, разумевање концепта и значаја добровољног рада, усвајање

принципа хуманитарног рада), развој мотивације за рад код детета са проблемима понашања, унапређење ставова родитеља према радном ангажовању и запошљавању детета, припрема привредних субјеката и хуманитарних организација за радно ангажовање деце са проблемима понашања, унапређивање услова за запошљавање младих са проблемима понашања.

Област радног ангажовања је нова област рада у дневном боравку која до сада није постојола као организована област рада са децом и младима са проблемима понашања. Она захтева паралелни рад на неколико нивоа – стварање мреже потенцијалних актера код којих ће млади бити радно ангажовани, припрему и мотивисање родитеља за радно ангажовање деце и прибављање њихове сагласности, информисање и мотивисање заједнице, организовање мониторинга и евалуације процеса радног ангажовања. С тога је у сегменту припреме привредних субјеката и свих других актера који могу радно ангажовати дете/младу особу са проблемима понашања (друштвена и приватна производна предузећа, пољопривредници, занатлије, ванпривредне институције и организације, особа која је жртва извршеног кривичног дела ...) важно прецизирати задатке и обавезе који морају бити испуњени да би се млада особа са проблемима понашања могла радно ангажовати. Неопходно је дефинисати критеријуме које мора испуњавати организација или појединац који радно ангажује младу особу, критеријуме успешности радног ангажовања, опис послова које млада особа треба да извршава. Сачињавање протокола о сарадњи је такође нужно како би се обезбедила јасна диференцијација обавеза и одговорности свих укључених актера.

Радно ангажовање је значајна област подршке деци и младима у сукобу са законом. Увођење ове области посебно је значајно за извршење васпитних налога и васпитних мера посебних обавеза. Међутим, радно ангажовање је изузетно значајна област рада и у третману друге деце и младих са проблемима у понашању, а који нису у судском поступку.

Родитељство

Када су у питању проблеми понашања, многа истраживања показала су да је породица један од најзначајнијих агенса постизања позитивне промене и остваривања циљева третмана детета (Хрнчић, 2009). Квалитет и мера у којој је породица партиципирала током третмана детета директно су повезани са исходима третмана у дневном боравку. Концепт дневног боравка препознаје значај и „благотворност“ породице за успешност третмана и на различите начине покушава

да унапреди и развије сарадњу са породицом Истовремени рад са дететом и рад са родитељима на унапређењу васпитних компетенција је предуслов успешног третмана детета. У овој области посебна пажња посвећује се оним аспектима родитељске улоге који су препознати као посебно значајни за развој, а самим тим и могућност корекције поремећаја понашања – тешкоће у препознавању асоцијалног и делинквентног понашања; тешкоће у праћењу и контроли понашања детета, како успоставити вођство и контролу над дететом, како подстицати просоцијално понашање детета и понашања која су инкопатибилна делинквентном понашању, како применити награду и казну код детета са проблемима понашања, како обезбедити родитељску подршку развоју аутономије и како развити осећај породичне припадности и солидарности код детета са проблемима понашања. Циљеви ове области односе се на унапређење родитељских компетенција и успостављање и развој партнерског родитељства.

С обзиром на значај родитеља за успешност третмана, веома је важно током третмана детета у дневном боравку мотивисати родитеље за сарадњу, а потом и радити на развијању и одржавању сарадничких партнерских односа са родитељима детета. Овај задатак није једноставно остварити, с обзиром на емпиријски потврђену чињеницу да родитељи деце са проблемима понашања често не прихватају сарадњу са стручњацима, или је прихватају на пасиван, нефункционалан начин. Нивои ангажовања родитеља током третмана детета могу бити такви да: родитељи пасивно примају информације; родитељи примају и дају информације; родитељи „раде на себи“; унапређују родитељске компетенције; родитељи помажу другима примењујући научно и родитељи унапређују и промовишу рад дневног боравка.

Извршење васпитних налога и васпитних мера

Ова област рада у дневном боравку која је непосредно под утицајем тужилаштва и суда, у овако постављеном концепту дневног боравка постаје значајна новина у омогућавању реалног спровођења законских решења.

За васпитну меру појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника, која је постојала и пре доношења Закона о малолетним починиоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, сада постоје и структурне могућности за извршење.

Извршење васпитних налога и васпитних мера посебних обавеза је потпуно нова област рада у дневном **боравку**. Извршење посебних обавеза реализује се на основу Правилника о извршењу васпитних мера посебних обавеза,

који јасно дефинише активности рада са дететом у дневном боравку и у центру за социјални рад. Поштовање улога и одговорности свих актера – тужилаштва, суда, центра за социјални рад, дневног боравка – у пракси се остварује кроз заједничко планирање услуга.

Рад на извршењу васпитних налога и васпитних мера посебних обавеза не разликује се суштински од третмана деце са проблемима понашања. Оно што је различито је сам процес рада који је под директним упливом суда и тужилаштва који одређују основни садржај третмана. Циљеви рада у овој области у једном сегменту су знатно ужи, дефинисани изреченом васпитном мером или налогом, и усмерени на рестаурацију односа са жртвом. У остваривању ових циљева, у свим другим садржајима рада могуће је примењивати активности из напред наведених области, како би се постигла корекција понашања и остварили циљеви изречене мере/налога. Рад на овој области директан је одговор на потребе Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, јер се први пут стварају организационе могућности за извршење одредби Закона. Васпитне мере посебних обавеза и васпитни налози који се могу извршавати у дневном боравку су хуманитарно ангажовање, укључивање у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја без накнаде; похађање курсева за стручно оспособљавање или припрема и учење за побољшање успеха у школи или полагање испита; укључивање у одређене спортске и креативне активности. Све ове активности, као и многе друге, а поготову активности усмерене на рад са родитељима деце без обзира на то да ли је изречен васпитни налог, мера или посебна обавеза или не су део корпуса услуга у дневном боравку које чине третманске програме дневног боравка и само заједничким остваривањем могу довести до жељених промена.

ЛИТЕРАТУРА

- Жегарац, Н., Џамоња Игњатовић, Т., Бркић, М. (2008), *Приручник за ТОТ за Пројам обуке „Знања и вештине за вођење случаја у социјалној заштити“*. Интерни документ.
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005), *Службени гласник РС*, 85/05.
- Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза (2006), *Службени гласник РС*, 94/06.
- Правилнику о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад у вршењу јавних овлашћења и садржају и начину вођења евиденције и документације о стручном раду. *Службени гласник РС*, 55/05 и 71/05 и 101/07)

Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад у вршењу јавних овлашћења и садржају и начину вођења евиденције и документације о стручном раду. Службени гласник РС, 55/05 и 71/05-исправка и 101/07.

Стакић, Ђ. (2009), Необјављени текстови.

Хрнчић, Ј. (2009), *Преступничтво младих: ризици, фактори и исходи*. Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

ТРЕТМАНСКИ ПРОГРАМИ

*Лидија Милановић, Нада Шарац,
Живорад Гајић, Свејлана Живанић*

УВОД

Свеобухватност и слојевитост третмана дневног боравака јасно је видљива већ када се говори о областима третмана, а до пуног изражаја долази када се фокусирамо на третманске програме.

Као комплексна структура која треба да омогући што ефикаснији третмански приступ сваком детету, дневни боравак мора да успостави суптилан однос општих приступа и поставки, довољно свеобухватних да на професионалан начин покрију област поремећаја понашања и довољно специфичних да изађу у сусрет потребама конкретног детета. Ово имплицира организацију дневног боравака као флексибилне структуре која је променљива, прилагодљива и отворена за укључивање различитих модела и садржаја рада. Можемо рећи да је дневни боравак „третман који се састоји из низа мањих третмана“. Ми смо се определили да под третманом подразумевамо активност која доводи до жељене позитивне промене у понашању корисника. Та жељена позитивна промена је крајњи циљ третмана и она увек представља суштинску промену. До ње се стиже изазивањем више мањих, разнородних промена, које су примерене могућности-ма корисника и добро увремене у структуру трајања третмана. У том смислу дневни боравак схватамо као слојевити свеобухватни третмански програм који представља скуп више појединачних, разнородних, конкретизованих, мање или више краткорочних или дугорочних интервенција/третмана обједињених заједничким циљем. У оквиру ширих, али довољно специфично одређених програма, нужна је отвореност за различите садржаје рада које могу обезбеђивати различите особе или други пружаоци услуга, а које су све фокусиране на напредак сваког појединачног корисника. Важно је подвући да се третмански програми организују како би се остваривали жељени ефекти третмана одређени као постепено оснаживање, оспособљавање, осамостаљивање детета да се само брине о себи, породице да самостално брине о свом детету, личне социјалне мреже да самостално подржава породицу и локалне заједнице да обезбеди све неопходне услуге породици и детету.

Не можемо да не споменемо да овако постављен дневни боравак захтева не само континуирано стручно усавршавање особља већ и пажљив избор особа која ће радити у дневном боравку и које имају развијену толеранцију на различитости, капацитет за промену и потребну личну и професионалну компетентност.

Разуме се да овако сложена програмска структура дневног боравка захтева разраду критеријума за „улазак“ детета у одређени програм или интервенцију. Такође је битно брижљиво планирати састав група када се примењује методологија групног рада у односу на њихов садржај рада.

Преглед врста и модалитета третмана који се могу примењивати у дневном боравку који следи, дат је са циљем да на релативно јасан и логичан начин представи организацију услуге дневног боравка и основне процесе који чине окосницу третмана у дневном боравку. Они дају структуру раду са конкретним дететом/младом особом и омогућавају коришћење различитих програма и третмана примерених његовим специфичностима, уз поштовање основних процеса остваривања услуге.

ВРСТЕ ТРЕТМАНА У ДНЕВНОМ БОРАВКУ

Третмански програми и интервенције у дневном боравку креирају се полазећи од емпиријски утврђених врста и карактеристика активности које говоре о томе какве треба да буду активности које ће у раду са децом са проблемима понашања на најповољнији начин утицати на изазивање позитивне промене. Већ смо о томе говорили, али чини нам се значајним да споменемо да до ових промена најефикасније доводе искуства која укључују нове активности и имају значајан позитиван ефекат на самопоштовање и самоефикасност или на очекивања и однос других у односу на дете са проблемима понашања (Хрнчић, 2009). Ове активности истовремено треба да дају реално најбољи могући одговор на потребе детета/младе особе и да што је могуће више предупреду или санирају ефекте фактора ризика за развој поремећаја понашања, посебно узимајући у обзир различитост узраста на којима се ови фактори јављају.

Програми третмана састоје се од активности различитог типа, интензитета и трајања, који ће се међусобно комбиновати у зависности од присуства кључних критеријума: потреба детета/младе особе; извршења васпитних мера посебних обавеза и васпитних налога по налогу суда; природе поремећаја понашања; узраста детета и кључних ризико фактора.

Важно је нагласити да је за сваки дневни боравак важно да има разрађене програме тремана које може примењивати у конкретним случајевима и који представљају „понуду“ услуге потенцијалним корисницима. Постојање ових програма чији су циљеви и начин примене јасни свим стручњацима у дневном боравку, обезбеђује успешност каснијих процеса у реализацији третмана, посебно планирања третмана за конкретно дете, остваривања адекватне информисаности и процеса преговарања са дететом и породицом.

Преглед врста могућих програма и садржаја третмана дат је оквирно, са циљем да информише, подстакне и усмери на изналажење нових могућности, а свака средина ће развијати третманске програме у складу са потребама својих корисника и ресурсима којима располаже.

САВЕТОВАЊЕ

Изазивање позитивних промена у понашању детета каналише се кроз процес васпитања. Васпитавање детета са проблемима понашања је изазов професионалцима, јер захтева доследност, познавање детета и природе поремећаја понашања, као и капацитет да се у дужем трајању трпе неуспеси и сусреће са отпором детета и учорењеношћу поремећаја понашања. Саветовање у васпитном процесу је фокусирано на конкретне тешкоће детета, посебно на превазилажење губитака и прихватања себе као вредне особе, управљање стресом, контролу беса и развој стратегија превазилажења проблема, успостављање позитивних емотивних релација и конструктивних вршњачких и других социјалних релација. Технике саветовања су различите, проистичу из различитих теоријских праваца и осим што су одређене природом тешкоће на којој се ради, добрим делом су одређене личним афинитетима запослених.

ТРЕНИНЗИ, ЕДУКАЦИЈЕ, ОБУКЕ, ИНСТРУКТАЖЕ

Неопходни су за остваривање промене у понашању детета/младе особе. У дневном боравку фокусирани су на превазилажење тешкоћа у решавању проблема, развој интерперсоналних вештина просоцијалног понашања и самоконтроле, развој одговорног понашања и моралног резонувања, асертивни тренинг, стицање општих и специфичних знања, задовољавање различитих сазнајних потреба корисника и слично. Кроз процесе учења не само да се стичу нова знања, већ се она интегришу и постају мотивишући фактори личног развоја и напретка.

ОБРАЗОВАЊЕ И ПРОФЕСИОНАЛНО ОСПОСОБЉАВАЊЕ

Издвојени су у засебне програме због њихове фокусираности на стицање знања и вештина које су у функцији подршке професионалном оспособљавању деце и младих са проблемима у понашању, тј. њиховој припреми за радно ангажовање, што укључује сарадњу са школама/просветним и другим едукативним институцијама и Националном службом за запошљавање. Реч је о укључивању на програме професионалне оријентације, стручног образовања и оспособљавања, програме преквалификације и доквалификације без обзира да ли је реч о редовном школовању или се спроводе кроз систем неформалног образовања. Под образовањем у контексту овог програма подразумевамо и широк спектар активности усмерених на стицање општих компетенција везаних за превазилажење застоја у учењу, развој информатичке писмености, учење страних језика, садржаје из области опште културе и сл., које такође доприносе повећању шанси за њихово запошљавање.

СПОРТСКЕ, РЕКРЕАТИВНЕ И КРЕАТИВНЕ АКТИВНОСТИ

Обухватају читав низ различитих и разноврсних активности које својим ефектима подстичу лични развој, ментално и физичко здравље, самоактуализацију и социјализацију а базиране су на способностима које деца/млади поседују. Могућност дневног боравка да осмисли и у склопу своје „понуде“ корисницима пружи велики избор ових активности, омогућава ону потребну разноврсност активности која је деци и младима са проблемима понашања потребна. Ове активности, поготову спортске, које садрже одређену дозу изазова и захтевају међусобну подршку за остваривање позитивних резултата, спадају у групу пожељних активности које су примерене потребама деце са проблемима понашања. Такође, ове активности су идеална могућност за укључивање деце у активности у локалној заједници ван дневног боравка, што смањује „ексклузивност“ третмана у дневном боравку.

РАД СА ПОРОДИЦОМ ДЕТЕТА

Третмани у оквиру дневног боравка који су усмерени на унапређење родитељских компетенција, фокусирани су на рад са родитељима у одређеним областима које су значајне за успешност родитељства код деце код којих је проблем у понашању различитог интензитета. Унапређење општих родитељских компетенција може се за

родитеље деце која су корисници дневног боравка остваривати и у другим услугама, рецимо у различитим саветовалиштима, путем превентивних едукативних програма и слично. Третмани у дневном боравку креирају се с намером да директно утичу на конкретне тешкоће родитеља деце са проблемима у понашању о којима смо говорили у одређивању области третмана, које су уско повезане са настанком и одржавањем проблема/поремећаја понашања. Унапређење родитељских компетенција у овим областима изузетно је значајно за постизање и одржавање позитивних промена код детета. Ове активности могу се организовати, на пример, кроз индивидуални рад, групни рад са родитељима, радионице искуствено-едукативног типа.

МОДАЛИТЕТИ ТРЕТМАНА У ДНЕВНОМ БОРАВКУ

Већ смо рекли да активности у дневном боравку треба организовати тако да се у приватност и природне односе у породици и личној социјалној мрежи детета задира тек онолико колико је то стварно неопходно и онолико дуго колико је то потребно. Такође смо нагласили да стручни радник који води случај треба да хармонично развија два комплементарна приступа: директан рад и индиректан рад. У складу са овим принципима, програме третмана у дневном боравку можемо структурирати у форми директног и индиректног третмана.

Директни третман чине сви они програми третмана који су усмерени на директно пружање услуга детету са проблемима/поремећајем понашања и његовој породици (Стакић, 1991). Ту спадају сви они третмани у којима особље дневног боравка самостално, својим снагама, реализује одређене активности у непосредном раду са конкретним дететом и његовом породицом, које доводе до жељене промене код детета и/или његових родитеља. Такав васпитно-терапеутски амбијент обезбеђује „управљање“ процесом превазилажења проблематичног понашања младих, без потребе да се дете и породица излажу трауми раздвајања и без потребе да се дете прилагођава новом социјалном амбијенту.

Индиректни третман подразумева све оне активности и интервенције које предузима стручњак у дневном боравку, а које су усмерене на јачање и укључивање формалних организација, служби и услуга у заједници и неформалних (лична социјална мрежа детета и породице) ресурса заједнице (Стакић, Миловановић, 1991.). Што се више у заједници развијају могућности индиректног рада, то ће бити мања потреба за директним третманом детета у самом дневном боравку. Ритам и обим преласка са директних на индиректне интервенције зависиће пре

свега од склопа потреба и потенцијала детета и породице и ритма којим се тај однос снага може мењати, као и капацитета/ресурса заједнице. Можемо рећи да дневни боравак аранжира, обезбеђује потребне услуге за једно конкретно дете/породицу детета и/или настоји да својим ангажовањем анимира заједницу за обезбеђивање адекватних услуга групи деце са проблемима понашања. За успешност индиректног третмана, осим капацитета дневног боравка за реализацију ових активности, од изузетног је значаја добра сарадња са центром за социјални рад и сврсисходно разграничење улога и одговорности, посебно када је у питању конкретно дете, корисник услуге дневног боравка, о чему је већ било речи.

ДИРЕКТНИ ТРЕТМАН У ДНЕВНОМ БОРАВКУ

Обезбеђивање директних услуга у дневном боравку је динамички процес који обухвата низ активности и интеракција ради остваривања циљева директног третмана. Постоје различите могућности структурирања овог процеса, како би се остварила јасноћа у раду и обезбедила конзистентност услуге у различитим срединама. За потребе програма, ми смо издвојили два кључна процеса током обезбеђивања директних услуга – фазно одвијање третмана и процес уговарања и планирања услуге. Ови процеси интегришу основне принципе услуге и конкретне методе и технике које се примењују у раду са конкретним дететом.

Фазе шрејмана у дневном боравку

Приликом опредељивања за структуру фаза у развоју третмана (Стакић, Стакић, 2006), определили смо се за модел који је, по нашој процени, најпримеренији остваривању сврхе дневног боравка и на најбољи могући начин омогућава упознавање детета и породице са начином рада у дневном боравку и онима шта се од њих и свих укључених актера очекује.

Фаза припреме и мотивисања дејетета

Циљ ове фазе је да се оствари узајамно разумевање детета, породице и особља дневног боравка о томе шта ће се радити у дневном боравку и да се обезбеди активно учешће детета у даљем раду. Ова фаза завршава се сачињавањем индивидуалног плана третмана за дете који заједнички усвајају дете, његови родитељи, водитељ случаја из ЦСР и стручњак у дневном боравку – водитељ третмана. Овај план је основ за реализацију следеће фазе.

У овој фази водитељ третмана има одговорну улогу да разуме дете/младу особу и проблем/поремећај понашања, сагледа како оно/а види проблем, да мотивише дете и породицу за сарадњу и да заједно са њима, кроз процес уговарања постави циљеве третмана и дефинише тешкоће/питања на којима ће се радити и начине на које ће се они превазилазити.

За успешност ове фазе јако је важно успостављање односа поверења и прихватања између детета и водитеља третмана. Овај однос је пре свега људски однос који се успоставља између детета и водитеља, и он не може функционисати без отвореног односа водитеља према детету, јасно исказаног прихватања детета, поштовања његових права и јасног успостављања граница дозвољеног понашања, награда и последица које ће се десити у зависности од успешности реализације планираних активности. Стога је важно да водитељ третмана буде особа са високим етичким вредностима и да, на детету и породици разумљив начин, константно презентује и заступа етички однос према другима.

Задаци за водитеља третмана у овој фази су по Стакићу (2009):

- да се припреми за рад са дететом пре доласка детета у дневни боравак кад год је то могуће. Припрема обухвата анализу доступних података о детету и породици из извештаја центара за социјални рад, на основу учешћа у процесу планирања у центру за социјални рад уколико је водитељ третмана био укључен, креирање окружења у коме ће остварити први контакт са дететом, припрему питања која ће поставити детету како би што боље разумео дететов проблем због кога долази и контекст у коме се он дешава. Ова питања су само смерница за први сусрет са дететом и нужно их је прилагођавати конкретном детету и самом процесу развоја сарадње и поверења;
- да припреми дете за коришћење услуге дневног боравка тако што ће на детету разумљив начин приказати циљеве и задатке дневног боравка, програме и третмане. Детету треба да буде јасно шта може да очекује да ће добити у дневном боравку и шта се од њега очекује
- да мотивише дете за активно учешће у третману у дневном боравку кроз успостављање односа поверења, што укључује отвореност у комуникацији, позитиван, не осуђујући став према детету, поверљивост информација и сл. Такође је значајно да размотри заједно са дететом потенцијалне добити, као и могуће бриге и страховања детета у односу на третман.
- да сагледа проблем из угла детета и да детету омогући да само сагледа проблем који има из другог угла;

- да успостави везу између личности детета, проблема у понашању и ситуација у којима се проблем понашања јавља, како би могао да креира најефикаснији приступ решавању тешкоћа детета;
- да заједно са дететом, његовим родитељима и водитељем случаја сачини индивидуални план третмана за дете, у коме ће: јасно дефинисати проблем, јасно поставити циљеве за одређени период, дефинисати тешкоће на којима ће радити и како ће се оне превазилазити, као и обавезе и одговорности свих који су укључени у третман.

Фаза непосредне реализације индивидуалног плана третмана

У овој фази сви актери третмана реализују преузете обавезе настојећи да остваре планиране циљеве, односно позитивне промене у развоју и понашању детета. Нагласак у овој фази је на постизању позитивне промене, која представља начин разрешења одређене тешкоће или проблема. Позитивна промена може бити, како смо већ нагласили – корекција неприлагођеног понашања и развој конструктивног понашања, преуоквиравање искуства и учвршћивање постигнутих резултата. У овој фази важни задаци за водитеља третмана су да, осим предузимања планираних активности и вођења рачуна о њиховом оптималном одвијању, пажљиво прати реакције детета, прати како се дете осећа и понаша и континуирано даје детету јасне поруке о оствареном напретку ка жељеном циљу.

Фаза евалуације

У фази евалуације водитељ третмана, дете, родитељ и водитељ случаја, као и сви остали укључени у третман сагледавају његове ефекте: колико су остварили од планираних промена и шта су постигли третманом (Жунић-Павловић, 2004). У овој фази они такође планирају шта ће радити даље, хоће ли се третман у дневном боравку наставити или ће се дати предлог за престанак коришћења услуге. Уколико се третман наставља, сачињавају нови индивидуални план третмана по претходно приказаном поступку. У сваком случају, ова фаза се завршава извештајем о реализацији индивидуалног плана третмана и, по потреби, дефинисањем плана третмана за наредни период.

Основни процеси остваривања третмана

Из напред наведених фаза третмана, очигледно је да се као изузетно значајна издвајају два процеса – процес уговарања третмана и процес индивидуалног

планирања третмана, при чему индивидуални план третмана сагледавамо као једну од значајних форми процеса уговарања.

Процес уговарања

Уговарање је комплексан процес кроз који се идентификују проблеми на којима ће се радити са корисником и праве заједнички планови за њихово превазилажење и постизање позитивних промена (Стакић, 2009). Да би овај сегмент рада био успешан стручни радници ангажовани у дневном боравку морају да се упознају са сврхом и циљевима уговарања, његовим основним принципима, фазама израде уговора, а пре свега фазама израде индивидуалног плана третмана и да овладају сетом вештина које ће процес уговарања учинити успешним.

Основни принципи реформе система социјалне заштите наглашавају принцип партиципације, учешћа корисника у свим поступцима који се њега тичу и ослањања на снаге корисника, као и принцип законитости и транспарентности. Концепт дејих права ставља дете у позицију носиоца права. Носиоц права има одређене обавезе и одговорности у остваривању својих права и није само пасивни прималац одређене услуге или заштите.

Уговор као структурирана форма којом се дефинишу узајамне обавезе страна које заједнички, партиципативно учествују у одвијању одређене активности један је од документа који у раду са децом и младима са проблемима понашања омогућава остваривање и заштиту права корисника и истовремено поштовање законитости у поступку у социјалним службама. Појам „уговор“ преузет је из правне праксе и мада није увек у процесу у дневном боравку у формалном смислу правни акт, има његово симболичко значење обавезујућег договора. Сачињен уговор је основа за реализацију активности у дневном боравку. Уговором су дефинисани и предуслови који морају бити испуњени за рад у дневном боравку и питања поверљивости и ограничења поверљивости информација које се добијају током третмана детета.

Уговор увек потписују они који су учествовали у његовом сачињавању: службено лице, дете/млада особа и родитељ/старатељ детета/младе особе. Без обзира на законом ограничену пословну способност детета/младе особе за закључивање пословних уговора, од значаја је да дете/млада особа након учествовања у сачињавању уговора, исти и потпише. Потпис детета/младе особе верификује његову/њену сагласност, даје на важности детету/младој особи и делегира јој део одговорности за испуњење одредби уговора. Уговор увек потписује, осим службеног лица и родитељ/старатељ детета/младе особе.

Кључни моменти у уговору односе се на дефинисање исхода процеса, прецизиране обавезе, одговорности, награде и услове под којима уговор престаје да важи, а које су резултат прихваћених и остварених обавеза и одговорности. Треба да буде написан језиком који је разумљив и јасан детету/младој особи и његовим родитељима/старатељу. Његова јасноћа и чињеница да су сви учесници добровољно прихватили учешће у процесу утичу на развој узајамног односа свих учесника. Квалитетан, прихватајући и недискриминишући однос између учесника један је од предуслова успешног третмана детета. Сваки људски однос, па и однос који настаје током реализације услуге дневног брзавка успоставља се, задржава и завршава на свесном и несвесном нивоу, а процес уговарања омогућава позитиван ток оба процеса. У психосоцијалном раду, поготову у контексту који смо горе споменули, склапање уговора у писаној форми је пожељан, у а нашем приступу обавезан сегмент успостављања односа са корисником и његовим родитељима.

Основне функције/циљеви уговора у раду са децом и младима са проблемима/поремећајем понашања у дневном боравку огледају се у омогућавању:

- остваривања права деце/младих са проблемима понашања;
- заштите законитости поступка / третмана;
- партиципације детета/ младе особе у целом поступку/ третману у дневном боравку, као и његових родитеља/старатеља
- остваривања најбољег интереса детета/младе особе са проблемима понашања;
- дефинисања жељеног понашања, односно понашања које треба изменити и система награда током мењања понашања у форми писаног документа.

Специфичност настанка уговора у раду са децом и младима са проблемима понашања одређена је чињеницом да је процес израде детерминисан основним принципима услуга у социјалној заштити и самом природом односа који се гради током израде уговора, а који услед тога има обележја потенцијалне интервенције. Наиме, за успешност третмана отворен, јасан, поверљив, подржавајући и прихватајући однос водитеља третмана и детета током процеса уговарања има подједнаку, ако не и већу, важност од самог писаног уговора. Сам процес сачињавања и примене уговора има третмански ефекат јер захтева одређену позитивну промену у понашању детета. Увођење уговора омогућава вишеструке добити:

- делегира одговорност детету/младој особи и његовој породици за увођење промене;
- наглашава јединственост и индивидуалност детета/младе особе;
- демонстрира отворен однос без окривљавања детета/младе особе и породице;

- уважава напоре свих чланова породице;
- јасно дефинише обавезе и одговорности свих учесника;
- дефинише методе и активности рада;
- дефинише критеријуме и услове под којима се третман може реализовати, односно прекинути;
- одређује време трајања услуге;
- успоставља јасну везу између проблема, активности и очекиване крајње позитивне промене;
- омогућава усвајање реалних очекивања од услуге;
- додатно мотивише дете/младу особу и породицу за сарадњу;
- развија комуникацију међу члановима породице и усмерава их једне на друге;
- доприноси развоју осећања самопотврђивања и самоцењења на самом почетку коришћења услуге;
- развија однос поверења.

У дневном боравку користе се различите форме уговора. Различите врсте планова који се доносе током рада у дневном боравку имају значење уговора, што даје нову димензију самом процесу њиховог сачињавања и реализације. Најчешће **форме уговора** које се примењују у дневном боравку су:

1. **план за породицу са планом сталности за дете** је уговор на основу кога се започиње третман детета у дневном боравку, који доноси центар за социјални рад и који је основ даљег рада, а који одређује основне правце деловања дневног боравка у раду са дететом;
2. **индивидуални план третмана** дефинише процес обезбеђивања услуге за конкретно дете, младу особу и породицу у дневном боравку, у складу са правцима из претходног уговора. Њиме се одређује природа третмана, дужина трајања, начин и време евалуације остварености циљева, улоге и одговорности (ко, када, зашто, како) и завршетак третмана¹;
3. **уговор о реализацији третмана са терапијским ефектом** има пре свега стимулативни карактер, базиран на односу „ако – онда“. Уговор о понашању спада у ову групу уговора. **Уговор о понашању** је интервенција из опуса бихејвиоралних метода коју одликује широко подручје примене, значајан корективни ефекат и заснованост на позитивном поткрепљењу. Уговор о понашању је споразум/договор између две или више особа у

---

1 О индивидуалном плану третмана биће више речи у посебном поглављу.

којем се наводе одређена понашања којих ће се „уговорне“ стране држати и консеквенце које ће та понашања произвести. Последица уговорног понашања је у основи нека договорена награда. Уговори о понашању одређују ко треба да обави одређено понашање, како и које консеквенце следе. Сврха уговора је да помогне да се наше мишљење уреди тако да понашање које желимо да изменимо буде дефинисано, а награде за такво понашање буду прописане за свакога ко је њиме обухваћен;

4. **протоколи о сарадњи и уговори о обављању одређених послова у оквиру третманских програма дневног боравка** су врста уговора која се примењује пре свега у индиректном раду и омогућава олакшану доступност ресурса заједнице корисницима дневног боравка, као и јасно дефинисање обавеза послодаваца и других укључених особа, када је то потребно (нпр. у случају радног ангажовања корисника).

Приликом сачињавања уговора, долазе до изражаја и одређене вештине стручњака који води процес, а које се пре свега огледају у вештини комуникације (вербална и невербална), јасном постављању циљева и успостављању сарадничког односа кроз преговарање.

Индивидуално планирање третмана

Рад са децом и младима у дневном боравку треба да буде заснован на пажљивој изради, прецизном и партиципаторном утврђивању, стриктној примени и потребним ревизијама, изменама и допунама индивидуалног плана третмана (ИПТ). План се развија за сваког корисника дневног боравка и његова улога је да усмерава, обједињује и координира све појединачне програме, приступе, напоре и доприносе у једну кохерентну стратегију – оперативни план рада, који јасно води разрешавању постојећих проблема.

Планирање у дневном боравку се заснива на резултатима процене стања и проблема, односно потреба корисника.

Процес планирања и израде индивидуалног плана третмана је вишефазан, цикличан процес који се одвија преко неколико међусобно повезаних **фаза и сегмената**.

1. Прва фаза је **идентификација и приоритизација проблема** представља кључно важан корак у процесу планирања, јер ће у зависности од тога како је виђен и дефинисан централни проблем бити одређени и циљеви и задаци третмана у дневном боравку. Ако се направи грешка у идентификовању проблема, тј. потреба, то ће условити низ ланчаних грешака и погрешно

одмерених интервенција. Како је у већини ситуација реч о младима са којима ће морати да се ради на разрешењу већег броја проблема или незадовољних потреба, важно је имати у виду како су ти проблеми међусобно повезани и како условљавају једни друге и који су од њих најургентнији за решавање, односно какав је редослед приоритета. Дакле, у овој фази планирања је нужно поставити „акценте“ третмана тако што ће се направити одабир кључних проблема који ће се третирати у оквиру дневног боравка.

Процес дефинисања и приоризације проблема дефинише се кроз одређење питања и проблема идентификованих од стране корисника, питања и проблеме дефинисане од стране стручног радника и заједнички дефинисаних и утврђена питања и проблема где смо посебно нагласили приоритет решавања проблема.

Увек треба имати у виду могућност појаве кризних стања која захтевају хитну интервенцију и померање фокуса рада са идентификованих проблема и области на „инцидентне“ ситуације.

2. **Дефиниција проблема (опис понашања)** је следећа фаза припреме индивидуалног плана третмана. Постоји више разлога који усмеравају на додатне напоре да се ближе дефинише идентификовани проблем. Пре свега, то доприноси правилном и усаглашеном разумевању проблема од стране свих актера у процесу (дете, чланови породице, стручни радници). Затим, може се догодити да се стручњаци међусобно разликују по питању ближег одређења једног те истог проблема и, што је најважније, исти проблем се на различите начине компонује у лични профил и динамику сваког детета/младе особе. Дефинисање проблема кроз прецизан опис понашања усмерава бољи избор интервенција као и јасније и мерљивије формулисање циљева третмана/ интервенција.
3. **Дефинисање општег циља третмана** у следећем кораку подразумева одређивање дугорочног, општег циља третмана има мотивишући и усмеравајући утицај и представља путоказ ка достизању крајњих исхода, односно жељених промена. Међутим, како се општи циљ дефинише у уопштеној форми и представља стање/исход које/и је најчешће потпуно различит од актуелне ситуације, он не обезбеђује заштиту од скретања са жељеног курса. Ипак, од пресудног је значаја да између свих актера у процесу постоји висок степен сагласности око општег циља у смислу његове важности и потребе досезања.

4. **Формулација посебних циљева третмана** подразумева разраду општег циља кроз формулисање посебних циљева који дају јасније и прецизније смернице за рад. Препоручује се да се дефинишу у форми временски одређених, конзистентних промена у понашању.
5. Следећи корак је **постављање задатака**, који подразумевају активности и кораке које треба предузети да би се остварили постављени циљеви. Задатак би требало да буде конкретан, јасан, концизно дефинисан, временски одређен и мерљив. Полазећи од задатака доноси се конкретан план рада, тј. план активности и интервенција које треба предузети у непосредном раду са конкретним дететом.
6. На крају се креира **план праћења, евалуације и ревизије ИПТ**, који подразумева дефинисање рокова, метода и техника праћења и евалуације ИПТ. Једном донет ИПТ није „затворен“ документ, напротив, измене и допуне чине природан процес даље индивидуализације програма третмана и усмеравају кретање ка постављеним циљевима и жељеним исходима. Да би ИПТ имао ту динамичку компоненту, нужно је планирати периодичне ревизије (поновни преглед) ИПТ-а. Предлог минималних стандарда квалитета за ову услугу (Републички завод за социјалну заштиту, 2009) дефинише обавезне рокове вршења ревизије, што не искључује ревизију ИПТ-а кад год је то, према актуелном стању корисника дневног боравка, потребно.

Акћери у процесу планирања. У процесу планирања, поред стручних радника дневног боравка, активно учествују дете/млада особа, родитељи/старатељи, вођитељ случаја надлежног ЦСР, представници других релевантних служби и организација у заједници и друге важне особе из окружења детета (кључне особе). Учешће ових актера је значајно како у процесу идентификације проблема и потенцијала/снага, тако и у формулисању циљева, задатака и стратегија третмана. Са сачињеним ИПТ се упознају све стране у процесу, а обезбеђује се и писмена сагласност и пристанак свих који учествују у његовој реализацији. Са посебном пажњом и сензитивношћу његове основне одредбе се објашњавају детету и породици.

Формат индивидуалног плана третмана. Не постоји прописан формат ИПТ који је обавезујући за пружаоце услуге дневног боравка. Како у пракси постоји потреба за јаснијим смерницама шта све треба да садржи ИПТ, у прилогу дајемо један *модел* ИПТ, који управо тако треба и схватити и прилагођавати га конкретном детету и организацији рада конкретног пружаоца услуге дневног боравка.

Могли бисмо **закључити** да индивидуални план третмана у дневном боравку:

- представља обавезни вид „уговора“ у дневном боравку;
- има улогу да усмерава, обједињује и координира све појединачне програме, приступе, напоре и доприносе у кохерентну стратегију – оперативни план рада;
- има стабилну структуру и високо индивидуализиран садржај рада;
- развија се за/са сваког/им корисника/ом;
- настаје кроз процес партиципативног планирања, односно уговарања услуге;
- заснива се на резултатима процене стања и проблема.

ИНДИРЕКТНИ ТРЕТМАН У ДНЕВНОМ БОРАВКУ

Индиректни третман, како смо рекли, обухвата све активности у дневном боравку које су усмерене на јачање и укључивање капацитета формалних и неформалних система у заједници, који својим деловањем могу подржати остваривање циљева третмана. У овом програму посебно се бавимо укључивањем неформалног система заједнице, односно личне социјалне мреже детета/младе особе у његов третман у дневном боравку. Значај утицаја особа из личне социјалне мреже за успешност третмана детета потврђен је како у емпиријским истраживањима, тако и у практичним искуствима дневних борака широм света.

Значај заједнице за развој и интеграцију деце и младих са проблемима понашања већ је истакнут у теоријском делу Програма. Еколошко- системска оријентација у социјалном раду, концепт индивидуалних и породичних потреба и системски приступ породици чине основ за разумевање значаја заједнице и социјалне мреже у концепту дневног борака за децу са проблемима понашања.

У основи успостављања друштвене организације лежи концепт потреба појединца и породице. Могућност задовољавања тих потреба чини језгро друштвене организације једне заједнице. Друштво се састоји од различитих система, група, које су основане ради задовољења људских потреба. Друштво/заједницу чине људи (појединци); породице; фамилија; комшилук; институције система – здравство, образовање, социјална заштита; привредне и друге организације, удружења грађана, групе грађана. Широко је спектар начина организације заједнице како би изашла у сусрет потребама својих чланова.

Разноврсност и интензитет људских потреба и њихова међусобна повезаност условљавају успостављање сложене друштвене организације. Друштвену заједницу у овом контексту можемо сагледати као социјални систем чија је основна

функција задовољавање разноврсних људских потреба – социјалних, здравствених, образовних, васпитних, културних и сл. Њихово свеобухватно задовољавање захтева истовремено учешће различитих друштвених система. Сви системи су континуирано присутни у животу једне особе и задовољавању њених потреба, са различитим интензитетом и учесталошћу учешћа.

Друштвени системи чине такозвану општу средину, која врши заједничке утицаје на све грађане једне земље. Свака особа је део и своје личне социјалне средине која обухвата непосредну животну околину једне особе која на њу остварује посебне и најчешће одлучујуће утицаје.

Значај социјалне мреже за реализацију индиректне ширења

Средина сама по себи, као географска област или организациона структура заједнице, не може да врши утицај без особа које је чине. Заједнички рад и функционисање друштвених система и група одвија се преко људи, појединаца који их представљају. Управо због тога, говоримо о систему односа између особа које представљају или себе саме или одређене групе и институције. – односно говоримо о социјалној мрежи (Стакић, Миловановић, 1991.) Свака особа и група коју представља има своју комплексност, па можемо рећи да је наша реалност у ствари мрежа односа који се стварају између сложених елемената заједнице. Кључне тачке у мрежи односа су управо поједине особе, а потом групе и институције које оне представљају. Ове кључне тачке чине ресурсе, снаге једне заједнице.

Социјална мрежа је социјално окружење једне особе, које могу чинити породица, проширена породица, суседи, пријатељи и све друге особе које могу имати улогу у подржавању или помагању одређеној особи или групи. Социјална мрежа је омотач који окружује особу и егзистира између ње, групе и шире заједнице.

Социјална мрежа може бити примарна, секундарна и терцијарна.

Примарна социјална мрежа или лична социјална мрежа се односи се на укљученост социјалних односа појединаца у његовом животу, у његовој личној средини коју чине породица, пријатељи, познаници, колеге с посла. Примарне социјалне мреже одређује степен утицаја који њени чланови имају једни на друге. Утицај чланова у примарној социјалној мрежи може бити базиран на степену блискости чланова, али и на реалној моћи једног члана да утиче на задовољавање потреба особе. Примарна социјална мрежа има одлучујући утицај на формирање особе у њеном окружењу. Лична социјална мрежа је динамична, развојна категорија и мења се у зависности од развојних карактеристика особе и приоритета њених потреба. Утицај

чланова мреже на особу зависи од зависности детета/особе од родитеља, чланова породице, значајних других; капацитета особе/детета да препозна и ангажује се на задовољавању сопствених потреба; капацитета чланова мреже да изађу у сусрет потребама детета/особе; начина на који чланови личне социјалне мреже утичу на развој детета/особе; структуре и доступности секундарних и терцијалних мрежа и капацитета особе/ да користи секундарне и терцијалне мреже.

Секундарне социјалне мреже су *глобалне друштвене мреже социјалних институција* које представљају шире друштвене системе у животу човека, као на пример школа, вртић, суд, предузеће, дом здравља, позориште, центар за социјални рад, спортско удружење....

Терцијалне или интермедијалне социјалне мреже стварају мост између света примарних и секундарних мрежа. Ту спадају, на пример, групе за самопомоћ или невладине организације.

За концепт рада у дневном боравку за нас је значајан *утицај који социјална мрежа има на поједину особу/деце са проблемима понашања и улоге коју социјалне мреже имају у локалној заједници*, посебно са аспекта једног од циљева дневног боравка – останка детета у његовој природној средини и омогућавање одржања припадности вршњачкој групи. Социјалне мреже утичу и на настанак и развој поремећаја понашања, а исто тако на ресоцијализацију и смањење поремећаја понашања.

Значај социјалне мреже за децу/младе са проблемима понашања, према Хиршијевој теорији социјалног везивања лежи у њеном утицају на процес социјализације детета. Деца се социјализују захваљујући елементима који обухватају: *осећајно везивање* (attachment), *уверења* (моралне и друге вредности), *допринос* (посвећеност, улагање труда и напора да се направи нешто од живота, амбиција, жеља за успехом) и *укљученост* (активно учешће у конвенционалним активностима заједнице). Социјализација је развојни процес, који зависи од квалитета и правца утицаја који долазе пре свега из личне социјалне мреже, а потом и из осталих мрежа. Ови утицаји могу бити протективни или представљати факторе ризика. Од успостављеног баланса позитивних и негативних утицаја зависи успешност развоја личности и социјалних потреба и вештина особе. Што је „социјална повезаност“ са друштвом снажнија и усмеренија ка остваривању позитивних људских вредности, то је вероватноћа делинквентног понашања мања. Ту социјалну повезаност Хирши назива социјални капитал (Стакић, 2009.). Коришћење социјалног капитала једне заједнице омогућава се кроз **систем социјалне подршке**, који деци са проблемима понашања омогућава задовољавање многих потреба током социјализације и сазревања, укључујући:

- *осећајно везивање (attachment)* – присност, повезаност, блискост што даје жив осећај сигурности и припадања;
- *социјалну интeграцију* – укљученост, прихватање нарочито обезбеђено преко чланства у групама и учешћа у активностима са заједничким интересовањима, интересима и вредностима;
- *могућности невоња* – пружања помоћи другима што помаже да се преживи и чак напредује и поред присутних тешкоћа и изазова;
- *валидацију* – потврду сопствене вредности, што унапређује самопоуздање, а долази од чланова породице, вршњака и колега;
- *осећање њоузданој заједништва и конјиниуијеи*, нарочито преко родбинских веза;
- *њомоћ и вођење*, која се обезбеђује преко неформалних саветника-ментора, нарочито ради суочавања и разрешавања текућих и развојних изазова и тешкоћа

Социјалне мреже имају изузетан значај за развој појединца и развој саме заједнице. Значај личне и других социјалних мрежа огледа се и у њиховом утицају на адаптабилне капацитете особе/детета и побољшању животне средине у којој особа живи. Социјална мрежа делује у непрекидној интеракцији појединца и његове средине, у еволутивном циклусу који кроз узајамно мењање и прилагођавање води друштвеном напретку и унапређењу квалитета живота. **Улоге социјалне мреже** обухватају:

- превенцију у области високог социјалног ризика код вулнерабилних група;
- подршку угроженим и маргинализованим групама;
- самопомоћ у заједници, као што су групе волонтера, групе за самопомоћ;
- подизање нивоа знања о одређеним савременим питањима;
- рад на повећању партиципације у различитим добровољним и професионалним телима (грађанска удружења, радне групе);
- организацију координације између установа и различитих служби у заједници;
- реализацију социјалних акција;
- стварање друштвених акционих група с циљем проналажења нових могућности или борбе за остваривање права;
- оснивање друштвених група, као што су друштвени клубови, удружења уметника, спортских клубова и друштава;
- стварање политичких механизма за директну партиципацију локалних група у животу заједнице.

Интервенције у социјалној мрежи

Оснаживање и укључивање социјалне мреже у третман детета у дневном боравку врши се преко интервенција у социјалној мрежи. Активности интервенција у социјалној мрежи захтевају добро познавање капацитета социјалне мреже и владање техникама интервенција у социјалној мрежи

Циљеви интервенција у социјалној мрежи²

Обезбеђивање позитивних утицаја личне и глобалних друштвених мрежа у сврхе третмана детета са проблемима понашања остварује се преко интервенција у социјалној мрежи. Интервенције у социјалној мрежи имају за циљ како унапређење друштвених услова за одређену групу, решавање проблема у социјалном окружењу, тако и унапређење капацитета појединаца за квалитетан живот у заједници у складу са моралним и друштвеним системима вредности. Оне су засноване на мобилизацији ресурса социјалне мреже, односно свих врста друштвених производа и људских ресурса ради постизања постављеног циља. За предузимање интервенција неопходна је претходна процена социјалне мреже. Интервенције у социјалној мрежи су најразуђенији модалитети реаговања на унапређењу развоја деце/младих са проблемима понашања, најмање систематизовани и заокружени као сет интервенција. У основи приступа коришћења интервенција у социјалној мрежи лежи хипотеза да су алтруизам и емпатија битне потребе и карактеристике људске природе и да оне омогућавају мобилисање ресурса појединаца за помоћ и подршку другоме. Разумевање да су наша расположења и емоције мотиватори понашања, а да друге особе могу да утичу на наше емоције, па самим тим и на наше понашање, такође је још један фактор који омогућава утицај интервенција у социјалној мрежи.

Примарни циљ социјалних интервенција је (само)ангажовање социјалне средине ради превазилажења проблема појединца. Суштинска промена која настаје услед интервенција у социјалној мрежи је на нивоу веза – било да се ради о успостављању нових веза или обнављању већ постојећих, усмерених на напредак и добробит појединца и средине. Кључна реч успешности социјалних интервенција је адаптација – особе средини и средине особи. Социјалне интервенције највећу успешност показују у западним друштвима где је дошло

---

2 Према Стакић, 2009.

до кидања природних, традиционалних социјалних веза, поготову блиских породичних и социјалних веза. Можемо рећи да *интервенцијама у социјалној мрежи поново успостављамо природну повезаност особе и њене породице, заједнице, јачамо осећај припадности и заједничкива* – суштински, унапређујемо капацитет појединаца и друштва да задовоље основне, базичне потребе човека за припадношћу, сигурношћу и благостањем под којим подразумевамо оствареност свеукупности људске природе.

Стакић (2009) класификује **циљеве интервенција у социјалној мрежи** на:

- превенцију детериорације понашања и општег развојног статуса детета и породице уз настојање да се стање унапреди;
- унапређење и промоцију позитивног понашања – просоцијалног понашања и родитељских компетенција;
- унапређење капацитета природног социјалног окружења да се брине о својим члановима (садашњим и будућим) сопственим снагама;
- компензацију пропуштеног, подстицање просоцијалног и кориговање погрешно наученог понашања;
- успостављање односа тамо где постоје ресурси и потребе за њима, а раније нису постојале везе између породице и ресурса; или се јачају оне везе које већ постоје, али су сувише слабе или спорадичне;
- кориговање и унапређење односа тамо где постоје потребе и ресурси, постоје везе између породице и ресурса, али су те везе фрустративне, конфликтне, ривализирајуће и сл.;
- настојање да се обезбеди отварање сервиса и услуга који још увек не постоје а за њима постоје снажне потребе.

Значај и предности интервенција у социјалној мрежи су вишеструке:

- останак детета/младе особе у оквиру његове природне средине, што обезбеђује континуитет живљења детета;
- очување осећаја припадности детета/младе особе;
- очување постојећих емотивних веза детета/младе особе;
- коришћење ресурса дететових постојећих мрежа;
- поступност интервенција на развоју постојеће и увођењу нових протективних социјалних мрежа и кључних особа;
- дифузија одговорности и равномерна оптерећеност релевантних социјалних мрежа и друштвених структура;

- временска неограниченост (могуће једна од главних предности интервенција у социјалној мрежи);
- културолошка релевантност, т. ј. сензитивност пружаоца подршке који дели исте стандарде, систем вредности, животни стил као онај коме он/а пружају подршку и помоћ;
- приступачност, односно могућност да се подршка понуди и пружи чак и онима који би тешко ту подршку тражили или прихватили од стручњака или некога „споља“.

Социјалне интервенције су суштински јако различите, јер их одређују циљеви интервенција, механизми и технике којима се интервенише и агенси промене – једна особа из породице, више чланова личне социјалне мреже, људи и организације изван личне социјалне мреже и др.

Кључне сипраиџије интџервенција у социјалној мрежи

Постоје различите класификације интервенција у социјалној мрежи и стратегија њиховог деловања. За потребе овог програма ми смо се определили за класификацију која обједињује сипраиџије у две основне групе.

Сипраиџија усјосјављања нових социјалних веза обухвата правац деловања којим се у личну социјалну мрежу детета уводе нове особе и успостављају нове релације. Ова стратегија почива на претпоставци да ће нове особе, својим утицајем поспешити позитивну промену у понашању детета. Индикована је у ситуацијама када:

- постојећа социјална мрежа јесте сиромашна, истрошена, конфликтна или контрапродуктивна;
- постојећа социјална мрежа, или њени делови, подстиче нежељена понашања и омета или преусмерава развој (просоцијалног) идентитета;
- постојећој социјалној мрежи недостаје искуство у овладавању проблемима које дете испољава, као и/или знање и умешност да на њега пренесу сопствене успешне механизме превазилажења таквих ситуација и проблема;
- проблеми су такве природе или интензитета да захтевају интервенцију „изван неформалног система“ – интервенцију стручњака;
- постојећа социјална мрежа захтева помоћ и оснаживање да би могла да оствари дугорочне циљеве – дугорочно пружање подршке;
- је постојећи проблем или спољашња интервенција високо стигматизујућа;
- постоји оштра културолошка разлика између даваоца и примаоца услуга
- социјална мрежа не нуди експериментално учење

Ситуација унапређења постојећих социјалних веза почива на претпоставци да ће постојеће значајне особе, уз адекватну подршку и помоћ, моћи да на најбољи начин за дете остваре позитивне утицаје. Ова стратегија примењује се у ситуацијама:

- када остваривање развојно-реедукативних задатака добрим делом зависи од ангажовања, умешности и понашања једне или више кључних особа „личне средине“ (неформалног система, мреже);
- када је неопходно оснажити (унапредити) постојећу социјалну мрежу за пружање дугорочне подршке и помоћи детету или малолетнику;
- када је природа проблема таква или је уобичајена (правосудна) интервенција таква да могу довести до стигматизације, обележавања и других негативних последица „жигосања“;
- када постоји културолошки конфликт или неразумевање између пружаоца услуга и детета и породице.

У третману детета са проблемима понашања примена ових стратегија и на њима заснованих карактеристичних интервенција, зависи од процене капацитета дететове личне социјалне мреже. Обе стратегије се могу комбиновати у приступу једном детету.

Због јаснијег усмеравања на који начин стратегије деловања у социјалној мрежи могу подржати позитивне промене код детета, дајемо још једну класификацију стратегија, која је оперативнија и која ће бити од конкретне помоћи стручњацима у дневном боравку за организовање активности

Стратегије интервенција у социјалној мрежи су:

- *одржавање мреже* – стратегија која је усмерена на одржавање позитивних односа постојеће социјалне мреже;
- *проширење мреже* – стратегија која, ослањајући се на постојеће мреже и развојем нових социјалних контаката настоји да прошири постојећу мрежу особама/групама које имају позитиван утицај. Тиме се на неки начин ствара нова социјална мрежа;
- *редефинисање мреже њеним продубљивањем* – стратегија која настоји да социјалне односе унутар мреже унапреди, редефинише у позитивном правцу, на пример, ранији површни и једнострано односи се редефинишу у дубље и вишестраније. Овом стратегијом се унутар већ постојеће мреже постижу квалитативне промене;
- *санирање социјалних мрежа* – стратегија која радикално мења постојећу социјалну мрежу, на пример на начин да корисник више не учествује у активностима мреже или да прекине контакте са члановима мреже;

- *јачање шире социјалне мреже* – стратегија која у животно окружење корисника уводи нове системе подршке у заједници с циљем јачања заједничких потенцијала. То може бити нпр. изградња суседства или неког другог система подршке у заједници с циљем јачања заједничких потенцијала, веза професионалних и непрофесионалних система подршке и сл.

Без обзира на класификацију, за успешност интервенција у социјалној мрежи изузетно је значајно добро проценити потребне правце интервенције у социјалној мрежи детета и сходно томе одабрати интервенције које ће довести до жељеног циља.

Методe и технике интервенција у социјалној мрежи

Варијетети интервенција у личној социјалној мрежи су многобројни. На крају, избор одговарајуће методе, технике, интервенције, активности зависиће не само од карактеристика личне социјалне мреже (карактеристика кључних особа личне социјалне мреже, њихове заинтересованости, знања и спремности да се активно укључи у подршку и помоћ детету/младој особи), већ и од карактеристика и потреба конкретног корисника, али и од знања и вештина, способности којима располаже водитељ третмана. С тога је континуирано стручно усавршавање водитеља третмана нужност и неопходност за унапређење заштите деце и младих са проблемима понашања.

За потребе дневног боравка у овом програму издвојили смо оне технике интервенција које сматрамо корисним у овој фази развоја дневних боравка.

Јавно заступање

Међународни термин који највише одговара „јавном заступању“ је „advocacy“. Иако значење ових појмова није у потпуности истоветно, у нашој средини се термин „јавно заступање“ користи као синоним за „advocacy“.

Заступати нечије интересе, у нашем случају интересе групе деце и младих са проблемима понашања, значи „говорити уместо“, али и „јачати да сами говоре“ о проблемима и потребама које имају.

Јавно заступање је процес скретања пажње јавности на одређено важно питање/проблем и усмеравање доносиоца одлука ка пожељном решењу. Циљ заступања је увек промена на нивоу друштвених односа и политика у локалној заједници и представља систематизовану активност у правцу друштвених промена и доношења одлука о промени. Резултат овог сегмента рада у дневном боравку

може бити доношење одлука на нивоу заједнице о увођењу нових услуга за децу/младе са проблемима понашања, измена постојећих одлука о обезбеђивању социјалне сигурности грађана и сл.

Заступање има за циљ отклањање препрека, односно омогућавање несметаног приступа постојећим ресурсима заједнице и стварање нових, до тада непостојећих неопходних ресурса за одређену групу корисника, који сами немају довољно моћи да заступају сопствене интересе. У нашем случају, заступање има за циљ отварање сервиса и услуга за младе са проблемима понашања и уопште младе, за креирање различитих програма и различитих могућности за подршку и помоћ њиховој природној средини. За заступање је важно бити свестан динамике развоја поремећаја понашања, свих особености средина у којима се поремећај понашања јавља, постојећих ресурса, односно, познавати особености поремећаја понашања и ресурсе заједнице. Предлози за које се залажемо кроз заступање могу ићи у два правца – задовољавање специфичних, специјализованих потреба за које „општа места“ не дају довољно ефекта или проширивање понуде креирањем програма и услуга које одговарају на потпуно нове потребе, проблеме и питања. У раду водитеља третмана у дневном боравку, заступање може бити усмерено у два правца – ка развоју интегрисане сарадње у заједници која почива на склапању протокола о сарадњи и ка раду са конкретним дететом са проблемима понашања који се остварује преко заједничког плана са центром за социјални рад и индивидуалног плана третмана.

Сйрајшешка комуникација

То је техника покретања заједнице на акцију која наглашава процесну природу овог поступка. Да би се заједница покренула потребно је активности организовати на следећим нивоима деловања: информисање заједнице, мотивисање представника заједнице, њихово убеђивање и покретање на акцију.

При том је веома важно разумети значај мотивације потенцијалних сарадника за учешће у третману. Сарадник може бити добро информисан о проблему, може препознати све предности промењеног понашања, али уколико није мотивисан да се укључи, његова сарадња ће изостати, а шансе за ефикасно и успешно разрешење проблема биће смањене. Због тога је сегмент мотивисања у овом процесу изузетно значајан. Исто тако, нечија мотивисаност не мора обавезно да значи да ће се он покренути на акцију. Морамо га убедити да је његово ангажовање, сада када је мотивисан за остваривање неког циља или решење проблема, неопходно. И на крају, морамо га покренути, навести на конкретну акцију.

За успешност у мотивисању и убеђивању заједнице важно је добро влада-ти не само знањима која се односе на особености поремећаја понашања, већ и техникама преговарања у заједници. Интеграцијом ових знања и вештина на начин особен за сваког стручњака, остварује се разноврсност приступа и констан-тан развој вештина и техника. У случају проблема којим се у овом програму бавимо, за успешно преговарање важно је у процес преговарања укључити кључне карактеристике поремећаја понашања које се могу довести у везу за одређеним потребама и интересима друге стране.

Протоколи о сарадњи

Протокол о сарадњи је један од механизма за развијање и успостављање координисане, усаглашене сарадње на решавању проблема поремећаја понашања (као и у другим областима система социјалне заштите и шире). Протокол означава „правила понашања“ или прецизније, споразум о правилима понашања између различитих социјалних мрежа, поготову формалних сегмената средине који су обухваћени социјалном мрежом. Протоколом се регулишу циљеви, облици и начини сарадње током процеса задовољавања потреба грађана, који су базирани на одговорности и јасним улогама свих система и мрежа.

Сачињавање протокола је процес који обухвата неколико фаза: окупљање, фаза утврђивања циља, фаза преговарања и договарања, фаза усаглашавања протокола, потписивање и примена протокола.

Процена социјалне мреже

Да би се предузела адекватна интервенција у социјалној мрежи, неопходна је добра процена социјалне мреже детета. Процена нам је неопходна како би смо организовали адекватан систем подршке и интервенција, примерен потребама сваког конкретног детета и карактеристикама његове личне социјалне мреже, где се кроз процену одређују критична питања подршке и интервенције у социјалној мрежи. Кроз поступак процене ми процењујемо и потребу за подршком у мрежи, коју може имати појединац или сама социјална мрежа. Процена обухвата процену целе заједнице у следећим сегментима (Стакић, 2009):

- *процену њешкоћа и снага заједнице* – стварање слике о ресурсима којима заједница располаже у односу на одређени лични или социјални проблем;
- *процену утицаја/моћи у заједници* – која особа, група или институција може утицати на решење проблема који желимо да решимо, где леже

извори његове моћи и који је интензитет могуће подршке или опозиције (фактори ризика);

- *процену проблема* – где лежи проблем? разматрање проблема појединца у контексту његовог уклапања у непосредну и ширу социјалну средину;
- *процену личне социјалне мреже дејетца и породице*.

Када процењујемо личну социјалну мрежу детета, важно је да проценимо њене следеће аспекте:

- идентификовање и процену особа које су „најближе“ детету („неизбежна“ и „изабрана“ средина);
- ниво до ког те особе обезбеђују подршку детету неопходну за надокнаду пропуштеног, превазилажење постојећих развојних застоја и проблема и унапређење-стимулацију његовог даљег социјалног и другог развоја;
- квалитет интеракција између детета и тог референтног круга најближих особа, односно меру у којој су ти односи оптерећени конфликтима, нетрпељивошћу, амбиваленцијом или напетостју;
- потребе и могућности да се из постојећег круга најближих особа издвоји једна (или више) особа чији ће утицај бити ослабљен, односно на коју ће се програм подршке превасходно ослонити, особа која ће бити у стању да послужи као носилац подршке или потребу „увођења“ нових особа у тај најужи круг блиских особа. Процена подршке коју дете реално прима, али и субјективна процена детета о присутности и квалитету подршке којом је окружено. За разумевање ове процене може послужити метафора са дететом које учи да хода. У тренутку када је већ проходило, родитељи могу да му дају марамицу коју оно чврсто држи у руци уместо да се држи за руку родитеља. Та марамица у руци је у ствари „субјективно опажена подршка“, односно осећање сигурности да је помоћ ту ако за то буде било потребе.

За потребе овог програма, одабрали смо две технике процене, које својим резултатима дају добар оквир за планирање интервенција у социјалној мрежи у дневном боравку.

Еко мапа

Еко мапа је инструмент процене односа породице и њене средине, који су развили Хартман и Леирд (А. Hartman and J. Laird, по Жегарац, Џамоња, 2009). Базирана је на концепту потреба појединца и породице и могућности њиховог задовољавања у социјалној средини. Централни део поступка усмерен је на

сагледавање, приказивање и процену релација које поједини чланови породице или породица у целини негује и развија са својом околином. ЕКО мапа је графички приказ ове процене, сачињен по принципима израде генограма као технике процене у системској породичној терапији.

ЕКО мапа се у нашем случају може користити за процену релација детета и његове породице са средином, али исто тако и за почетну процену односа између ресурса заједнице у породичном окружењу.

Усмереност ЕКО мапе на процену односа, релација детета са значајним особама у његовој социјалној мрежи омогућава нам да проценимо личну социјалну мрежу детета обухватајући све значајне аспекте процене личне социјалне мреже које смо навели. Примена ЕКО мапе додатно мотивише дете и породицу, чини их активним учесницима и партнерима у процесу и на сликовит и јасан начин свима омогућава нове увиде у узроке, утицаје и односе који су значајни за присутни поремећај понашања.

Техника майирања моћи

Користи се као помоћ при процени ко има моћ да на нивоу заједнице доноси одлуке поводом промене коју желимо да изазовемо (појединци, групе, институције) и ко су појединци и институције који имају моћ да утичу на доносиоца одлуке (Мандић, 2007). На тај начин одређујемо *примарну* циљну групу нашег деловања – ко је директно надлежан за доношење одлука и *секундарну* циљну групу – ко све може да утиче на примарну циљну групу.

Ова техника корисна је за проналажење како извора подршке на нивоу целе циљне групе деце/младих са проблемима понашања, тако и у раду на мобилисању заједнице за конкретног корисника. Примена ове технике омогућава да у процени заједнице „изађемо“ из уобичајеног начина сагледавања заједнице и у њој откријемо потенцијалне изворе подршке које раније нисмо уочавали. Такође нам омогућава да препознамо интерес и карактеристике актера кога желимо да укључимо у процес третмана, тако да на основу њих можемо да планирамо стратегије и методе интервенције за његово/њихово укључивање у подршку младима са проблемима понашања.

Корисност ове технике почива на дефинисању извора моћи у заједници, чијим се препознавањем отварају нове могућности интервенција. Природа извори моћи у заједници је различита. Могући извори моћи у заједници су: моћ на основу формалних овлашћења; моћ стручњака, знања и информација; моћ веза/ референце; моћ извора (контрола над изворима вредности – новац, сировине, рад, услуге.), процедурална моћ (моћ да се утиче на доношење процедура и процеса који

утичу на доношење одлука); моћ репресије; моћ навике (почива на претпоставци да је лакше одржавати тренутно стање но уводити промене); морална снага (результат притиска универзално поштованих вредности која је у блиској вези са моћи конвенција које говоре шта је добро, а шта не) и лична моћ – лични квалитети једне сообе као што су самоувереност, артикулисање идеја других, разумевање.

Техника мапирања моћи даје корисне информације за мотивисање и укључивање других актера у третман деце у дневном боравку или увођење нових услуга потребних деци са проблемима понашања.

Продубљена сазнања о заједници, добијена применом поменутих техника, значајна су за делокруг рада у дневном боравку, будући да је он усмерен и на активности проналажења могућности за добијање веће подршке од стране заједнице. Другим речима, овладавањем применом ових техника, стручни радници развијају компетенције усмерене ка унапређењу положаја деце и младих са проблемима понашања и развоју услуга у заједници намењених задовољавању њихових потреба.

ЛИТЕРАТУРА

- Жегарац, Н., Џамоња Игњатовић, Т. (2009), *Инструменти процене у социјалној заштити*, Београд, Центар за примењену психологију.
- Жунић-Павловић, В. (2004), *Евалуација у ресоцијализацији*. Београд, Партенон.
- Мандић, С. (2007), *Приручник за тренере, SHARE SEE тренинг програм*. Интерни документ.
- Републички завод за социјалну заштиту (2009), *Предлог минималних стандарда квалитета за услугу Дневни боравак за децу и младе са проблемима у понашању*. Београд, интерни документ.
- Стакић, Ђ. (1991), *Методика рада са малолетним делинквентима*, Горњи Милановац, Дечје новине.
- Стакић, Ђ., Миловановић, М. (1991), *Метод социјалног рада*, Београд, Савез социјалних радника Србије.
- Стакић Ђ., Стакић, М. (2006), *Планирање и програмирање васпитно-терапеутичког рада са децом и омладином са поремећајима у понашању, емоционалном и социјалном развоју*, Министарство рада и социјалне политике.
- Стакић, Ђ. (2009), необјављени текстови
- Хрнчић, Ј. (2009), *Преступничтво младих: ризици, фактори и исходи*. Београд Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

IV ДЕО | АКТИВНОСТИ ДНЕВНИХ БОРАВАКА У СРБИЈИ

АКТИВНОСТИ И ИСКУСТВА ДНЕВНОГ БОРАВКА У НОВОМ САДУ

Стана Тодорић, Мирјана Сремачки,
Јелена Зорић, Александра Бирта

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВАКА У КРАГУЈЕВЦУ

Ивана Ракић, Жаклина Илић,
Александар Јанићијевић

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВКА У КЊАЖЕВЦУ

Снежана Николић, Слободанка Милкић,
Емина Црепајац

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВКА У ПОЖАРЕВЦУ

Татјана Рајић, Слободан Јовановић,
Биљана Игњатовић

АКТИВНОСТИ И ИСКУСТВА ДНЕВНОГ БОРАВКА У НОВОМ САДУ

*Сшана Тодорић, Мирјана Сремачки,
Јелена Зорић, Александра Бирша*

УВОД

У оквиру догугодишњег искуства и рада Центра за социјални рад у Новом Саду (у даљем тексту: ЦСР) и Тима за заштиту деце и омладине са поремећајима у понашању (у даљем тексту: Тим), у последњих неколико година уочена је тенденција раста броја кривичних и прекршајних предмета. Сложеност кривичних дела је све већа, и све је више младих са озбиљним и дуготрајним сметњама у понашању и емоционалном и социјалном развоју, те је, самим тим, све већа резистентност малолетника на до сада примењиване облике третмана. Одговор на питање зашто је то тако у одређеној мери крије се у чињеници да стручном раднику Тима поред разговора усмерених на процену породице и малолетника са циљем одговора на захтеве Суда и обавезног присуства на суђењу, остаје веома мало времена за саветодавни рад. Ако овоме додамо чињеницу да у нашем ЦСР један стручни радник прати у просеку 30 изречених васпитних мера, евидентно је да је практично немогуће организовати континуиран рад са корисницима, којима је такав рад потребан. Поред овога, непостојање операционализације васпитних мера *појачан надзор родитеља* и *појачан надзор органа социјалне заштите* указује на чињеницу да начин реализације ових мера у највећој мери зависи од мотивације и креативности самог стручног радника. Имајући у виду и често непостојање техничких услова, као и неретко врло слабу мотивацију малолетника и његових родитеља за сарадњу са стручним радником, реализација васпитних мера се најчешће своди на једно до два виђења током трајања изречене мере, посебно ако се проблеми у понашању не манифестују кроз вршење нових кривичних дела.

Наведене констатације указују да је време за увођење новина у рад. Конкурс Фонда за социјалне иновације, на ком је један од приоритета био заштита деце са поремећајима у понашању, указао нам је на могућност да кроз организовање рада Дневног боравка не само да можемо омогућити боље спровођење Закона о

малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица (кроз давање могућности Суду да према члану 18 изриче васпитну меру *појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника*), већ можемо и унапредити наш рад. Дневни боравак може да обезбеди континуитет рада са малолетницима који остају у својој породици, што води већој успешност резултата примене изречених васпитних мера и евентуалном смањењу рецидива вршења кривичних дела.

Назив пројекта Центра за социјални рад у Новом Саду којим је конкурисао за подршку Фонда за социјалне иновације је „**КЛУБ 08 – Дневни боравак за интензиван рад са малолетним учиниоцима кривичних дела**“. Ово име изабрали смо у нади да ћемо самим називом „клуб“ бити приступачнији корисницима.

Циљеви које смо желели да постигнемо јесу побољшање услуга Тима, као и умрежавање Центра за социјални рад и осталих институција и организација које раде са децом и малолетним лицима са проблемима у понашању.

КАКО СМО ОСМИСЛИЛИ РАД „КЛУБА 08“

Начин рада са корисницима засновали смо на **клијентоцентричном приступу**, који нам је омогућио да се за сваког корисника креира програм рада у складу са личним потребама и уоченим проблемима. Корисници су малолетни учиниоци кривичних дела којима је изречена васпитна мера *Појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника*, или васпитна мера *Појачан надзор одређеног старатељства*, или се *по процени водитеља случаја* препоручује укључивање у активности Дневног боравка. У изради плана третмана равноправно учествују малолетник, један или оба родитеља и водитељ случаја. На самом почетку рада на третману, потписује се Уговор у коме су прецизно дефинисане права и обавезе свих учесника израде третмана. Оваквим начином рада желели смо да, кроз јасно дефинисане циљеве, сви учесници третмана активно раде на остваривању истих.

Центар за социјални рад Града Новог Сада је у оквиру постојеће зграде успео да за потребе пројекта обезбеди једну просторију за Дневни боравак величине око 20м², и једну канцеларију за послеподневни саветодавни рад са корисницима. Тај простор смо адаптирали за боравак и активности корисника, опремили га потребним намештајем и техничким средствима и набавили потрошни материјал потребан за реализацију пројектних активности.

Лекције које смо научили:

Учили смо да нам је, како би омогућили дужи и учесталији боравак корисника, потребан већи простор. Такође је пожељно да просторија за едукативни рад буде одвојена.

Како би олакшали процес рада Дневног боравка, операционално смо дефинисали структуру рада, и то на дневном, недељном и месечном нивоу. Правила рада свих учесника смо детаљно формулисали и прецизно поделили улоге. Такође смо у оквиру осмишљавања садржаја рада креирали више интерних образаца, који су нам у значајној мери олакшавали рад (материјал са смерницама за рад за стручне раднике, лични лист корисника услуга Дневног боравка, индивидуални план активности, дневник рада, Уговор).

Лекције које смо научили:

Дефинисање структуре рада на дневном, недељном и месечном нивоу показало се као врло корисно и практично, јер нам је омогућило лакше планирање и реализовање предвиђених активности са корисницима. Током рада показало се да су неки од креираних образаца превише опширни и да је на њихово попуњавање одлазило много времена.

Такође смо припремили презентације за потребе промоције пројекта, као и за потребе едукације волонтера и сарадника на пројекту. На промоције пројекта позвали смо представнике свих оних институција и организација које раде са децом, или на директан или индиректан начин утичу на тај рад. Поред тога, прикупили смо око 100 (power point) презентација едукативних, еколошких, креативних, здравствених и сл. садржаја за потребе свакодневног рада са корисницима. Такође, израдили смо упитник за испитивање потреба корисника услуга Дневног боравка, са циљем да сазнамо теме и врсте активности у којима би они желели да учествују.

Лекције које смо научили:

С обзиром да смо одрживост пројекта видели кроз подршку локалних власти, велику пажњу посветили смо промоцији пројекта и пројектних активности. Рад на пројекту отпочели смо презентацијом на коју смо позвали све сараднике и учеснике на пројекту, као и представнике локалних власти. Након припремне фазе пројекта уследила је друга презентација пројекта приликом свечаног отварања „Клуба 08“. Промоцији су присуствовали представници Вишег суда у Новом Саду (Судије за малолетнике),

Заменик Вишег јавног тужилаштва за малолетнике са својим помоћницима, начелник Одељења за малолетничку делинквенцију МУП-а Нови Сад, представници Покрајинског завода за социјалну заштиту и Градске управе за социјалну политику и демографију, као и представници невладиних организација и свих тимова Центра за социјални рад Града Новог Сада. Промоција је и медијски пропраћена (позиву су се одазвали готово сви позвани локални тв, радио и писани медији). Такође смо све време трајања пројекта активно промовисали пројекат путем локалних медија (кроз различита гостовања као и прилоге о раду и резултатима *Клуба 08*). Овакав став показао се као веома користан. Успели смо да укажемо на присуство велике потребе за постојањем овакве услуге, па је на нашу радост Дневни боравак укључен у редовну делатност Центра за социјални рад Града Новог Сада, што је регулисано Одлуком о остваривању права у области социјалне заштите и објављено у Службеном листу града Новог Сада (број 46 од 03.11.2009. године). Пред нама је сада велики и одговоран задатак, а то је да осмислимо рад и организујемо активности Дневног боравка унутар рада Центра за социјални рад Града Новог Сада.

РЕАЛИЗОВАНЕ АКТИВНОСТИ

Прве реализоване активности су имале за циљ едукацију сарадника на пројекту за рад у Дневном боравку, као и за специфичности рада са младима са проблемима у понашању. Прва таква активност била је едукација за стручне раднике (педагоге, психологе и социјалне раднике) са циљем обуке за рад у Дневном боравку. Потом смо одржали едукацију за волонтере и водитеље радионица. Тема одржане едукације била је „Рад са децом и омладином са проблемима у понашању“. Основни циљ ове едукације био је да се сарадници на пројекту упознају са основним карактеристикама личности и понашања корисника Дневног боравка са којима ће радити, као и са примерима добре праксе. У евалуацији ових активности учесници су навели да им је тренинг био од великог значаја за даљи рад и да им је помогао да на даље боље разумеју младе са проблемима у понашању, као и да реорганизују свој програм како би више изашли у сусрет потребама наведене популације.

Корисници су долазили у Клуб и укључивали се у активности по унапред испланираном месечном плану који се сачињава на почетку сваког месеца, за сваког корисника посебно. У планирању учествују малолетник и стручни радника, а по потреби укључује се и родитељ. Корисници имају обавезу да долазе у заказаним терминима, али и дозволу да у складу са својим потребама долазе и чешће.

Континуирано и често виђање са малолетником подразумева и редован контакт са родитељима, а уговор који се потписује на почетку рада обавезује их на њихово активније учешће у реализацији третмана.

Реализовали смо неколико типова активности.

ПСИХОЛОШКЕ РАДИОНИЦЕ

У психолошким радионицама корисници су имали прилике да уз стручну помоћ раде на проблемима карактеристичним за њихов развојни период.

Организовали смо пре свега једнодневне радионице за кориснике, које су водили стручни радници или волонтери. Неке од тема одржаних радионица су:

- Психоактивне супстанце
- Предрасуде
- Насиље и навијање
- Доношење добре одлуке
- Моја породица – моја група
- Блиски односи
- „In/out“ вредности
- Проблеми деце и младих и како их решавати (радионица за родитеље)

Поред једнодневних радионица, организовали смо и **програме радионица**, које су за циљ имале да едукују полазнике неким основним вештинама комуникације и решавања конкретних проблема. Сваки програм подразумевао је 4-6 радионица, а оне су се одвијале једном недељно. Теме реализованих програма радионица биле су следеће:

- Ненасилна комуникација
- Асертивни тренинг
- Радионице за развој личности (изградња позитивне слике о себи и позитивних очекивања)
- Креативно писање (искаживање и размена ставова, размишљања и приказивање сопствених креативних могућности на нов начин, кроз креативно писање)
- Здраве алтернативе (едукација на тему ХИВa и полно преносивих болести)

Водитељи радионица били су психолози и педагози, који су одабрани на основу њиховог искуства у оквиру одабраних тема.

Док се група за једнодневне радионице често формирала ad hoc, групе за програме радионица формирали смо по унапред утврђеном критеријуму. На пример, за радионице из ненасилне комуникације учесници групе су били малолетници

који су извршили кривична дела са елементима насиља. Оваквом организацијом рада учесници су се лакше отварао и размењивали искуства јер су били у окружењу вршњака са сличним проблемима.

Лекције које смо научили:

Циљеви радионица требају бити лако оствариви, конкретни и прилагођени корисницима.

Како резултати радионичарског рада не би деловали демотивишуће на водитеље, корисно је да водитељи своја очекивања прилагоде специфичностима ове корисничке групе, за коју може бити успех и само освешћивање постојања проблема и препознавање позитивних алтернатива начина решавања проблема. Ово посебно долази до изражаја у програмима радионица.

Због слабе мотивације и концентracије корисника, корисно је правити чешће и краће паузе.

Како би се одржала адекватна радна атмосфера и дисциплина, препоручљиво је да број учесника у групи не буде већи од осам.

Велика заинтересованост и активно учешће родитеља у раду указала нам је на велику потребу за већим бројем активности које ће се односити на родитеље.

Организовањем једнодневних радионица пружа се могућност реаговања на актуелне потребе и проблеме групе.

КРЕАТИВНЕ РАДИОНИЦЕ

У оквиру ових радионица учесници су имали прилику да развијају своје креативне потенцијале, а неретко да тиме и направе нешто корисно за сам Клуб 08. Тако су из неколико сусрета саставили химну клуба 08, као и неколико грбова Клуба. Уочи самог отварања клуба, један корисник је на зиду Дневног боравка нацртао графит *Клуб 8*.

У два наврата је једна од корисница Дневног боравка (иначе, студент Академије уметности) са осталим корисницима правила накит и украсе од глине и додатних материјала.

Лекције које смо научили:

На почетку програма учили смо постојање отпора учесника према креативним радионицама. Како би их мотивисали за те активности, садржаје смо прилагодили њиховим интересовањима (на пример, да напишу химну Клуба 08 у виду „реп“ песме,

да нацртају грбове Клуба по узору на грбове фудбалских клубова, и сл.). То се показало као веома корисно, чему сведочи брзо превазилажење почетног отпора, добра продуктивност у раду и исказано задовољство крајњим резултатима.

ПРЕДАВАЊА И ТРИБИНЕ

Замишљена су као групни рад у оквиру кога би одређена тема могла да се представи већем броју корисника. Теме одржаних предавања су:

- Адоlescенција
- Слободно време и организацијске способности
- Исповест леченог зависника
- Дијалог са Судијом за малолетнике
- Родитељство и проблеми у понашању (за родитеље)

Лекције које смо научили:

Прво предавање „Адоlescенција“ било је организовано и за родитеље и за децу, и тада смо уочили да је интеракција корисника и предавача била мање продуктивна због присуства родитеља, односно постојала је извесна резервисаност корисника да слободно искажу своје ставове и размишљања. Из тог разлога смо наредна два предавања организовали само за малолетнике, и као што смо претпоставили, њихово учешће у предавању тада је било много веће. С обзиром да ова група младих људи генерално има ослабљену пажњу и дисциплину, тај проблем смо решили тако што су се стручни радници распоредили да седе међу корисницима, како би боље могли да подстичу њихову конструктивну партиципацију. Последње предавање било је организовано само за родитеље. Одзив је би на завидном нивоу, а предавање је оцењено као изузетно корисно и неопходно, што поново указује на потребу за организовањем већег броја активности за родитеље.

САВЕТОДАВНИ РАД СА КОРИСНИЦИМА И ПОРОДИЦОМ

Ова активност је веома битна, јер пружа могућности постављања заједничких циљева третмана, праћења реализације истих, као и уочавање проблема и посебних потреба корисника, а све у складу са клијентоцентричним приступом од кога полазимо. У саветодавни рад смо укључивали саме кориснике, а по потреби или процени стручног радника и родитеље и друге чланове породице.

Лекције које смо научили:

Код младих са проблемима у понашању у великој мери постоји отпор према саветодавном раду, јер га многи схватају као „поповање“ или „држање лекција“. На заказаним сусретима за саветодавни рад они врло често говорили како немају проблем који би желели да решавају, иако је он у ствари постојао. Снашли смо се тако што смо користили прилике да им у неформалним активностима кроз причу поставимо питања или „провучемо“ неке савете. Понекад је и само њихово прихватање да имају проблем било велики успех!

ФАКУЛТАТИВНЕ АКТИВНОСТИ

Факултативне активности подразумевале су гледање филмова, играње друштвених игара, спортске активности, читање текстова и презентација на компјутеру.

Лекције које смо научили:

С обзиром да ове активности највише подсећају на активности у њиховом свакодневном животу, а које су повезане са њиховим интересовањима и не представљају „обавезу“ за њих, они су у њима највише уживали. Имајући то у виду, трудили смо се да у току реализације тих активности искористимо сваку погодну прилику да са њима продискутујемо о некој корисној теми или да заједно извучемо неке поуке.

ПОМОЋ У УЧЕЊУ

Помоћ у учењу смо реализовали по потреби, на основу опсервације и информације о потребама за помоћи у учењу код корисника (из којих предмета им је потребна додатна помоћ наставника). На основу тога смо укључивали наставнике из одређених предмета, као и волонтере, који су уз сарадњу стручних радника пружали помоћ у учењу и радили на усвајању правилних метода учења корисника.

Лекције које смо научили:

Иако сматрамо да је ова активност изузетно потребна и корисна, у њеној реализацији наишли смо на неколико тешкоћа: недостатак адекватног простора за мирно и неометано учење, недовољно материјалних средстава за организовање часова из конкретних предмета, као и веома ниску мотивацију корисника за учење.

ПРЕДНОСТИ ОВАКО ОРГАНИЗОВАНОГ РАДА

Реализација свакодневног рада са децом и младима са проблемима понашања у показала је неколико значајних предности.

Интензиван и континуиран рад у дневном боравку пружа могућност **већег утицаја на позитивне промене у развоју малолетника**. Чешћим контактима и бројнијом понудом различитих активности даје се могућност интензивнијег позитивног утицаја на личност и понашање малолетника, тачније на:

- откривање неких њихових капацитета и способности које нису до сада биле препознате и наглашене, „форсиране“ од стране њихових родитеља или околине;
- јачање личне одговорности корисника;
- развијање осећаја припадности везаности за групу;
- систематичан рад на изградњи радних навика и одговорнијег односа према обавезама.

Овакав рад омогућава **свеобухватни приступ појави делинквентног понашања**. Делинквентно понашање сигурно није резултат дејства само једног, већ низа фактора и сплета различитих околности. Дневни боравак нам је пружио већу могућност да негујемо овакав **мултифакторски** приступ појави делинквентног понашања, тј. да организујемо активности које ће обухватати све факторе које утичу на појаву проблематичног понашања код малолетника, на нивоу појединца, породице, вршњачке групе, школе и шире друштвена средина. Оваквом организацијом рада се поспешује умрежавање свих институција.

Оваквом организацијом рада се поспешује **умрежавање ЦСР са осталим институцијама** које имају утицаја на сузбијање делинквентног понашања. Умрежавање Центра за социјални рад и осталих институција и организација које раде са децом и малолетним лицима са проблемима у понашању (Суд, Тужилаштво, МУП, школе, здравствене установе, НВО, спортски клубови) сматрамо веома битним. Добра сарадња са наведеним институцијама у многоме олакшава наш рад. Истичемо да је за реализацију пројекта примарно битна сарадња са Судом и Вишим јавним тужилаштвом, јер сматрамо да је неопходно да наведене институције препознају пројекат као добар ресурс за примену Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у смислу изрицања мере *Појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и обр*азовање малолетника. Овакав став показао се као добар. Новосадски Суд и Тужилаштво показали су велику заинтересованост и пружили подршку пројекту, а судије за малолетнике су до сада изrekli 14 васпитних мера са обавезом боравака у дневном боравку.

Дневни боравак омогућава **континуитет у раду са младима који имају проблеме у понашању**. До сада је спровођење мере *Појачан надзор ордана сарадљива*, било ограничено недостатком времена и људских ресурса за честе, континуиране контакте са малолетником и његовом породицом. Начин рада у дневном боравку отклања ове недостатке јер омогућава континуирано и често виђање са малолетником, редован контакт са родитељима, а уговор који се потписује на почетку рада обавезује их на њихово активније учешће у реализацији третмана.

Пристапи и програми у оквиру дневног боравка су омогућили **иновативнији и садржајнији рад са младима**. У односу на дотадашњи рад који је подразумевао искључиво саветодавни рад са корисником и његовом породицом, сада смо били у могућности да уведемо нове методе индивидуалног и групног рада. Такође, дали смо широку понуду различитих тема које су актуелне и интригантне за младе. Највећу добит и најбољу оцену добиле су активности у којима су водитељи причали своју животну причу, као што су приче ратних ветерана из Центра за трауму у Новом Саду, које су од корисника оцењене као најинтересантније.

Дневни боравак је омогућио и утицање на позитивне промене у понашању **кроз факултативне активности и забаву**. Реализоване активности забавног садржаја су се показале као корисне, јер се на тај начин смањивао отпор и незаинтересованост корисника, придобила се њихова пажња и тиме су се им лакше приближиле неке основне вредности којима треба да теже.

На овај начин омогућено је и **реализовање судске мере** која је до сад „живела само у закону“, али не и у пракси. Према члану 18 који постоји у Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица, мера *Појачан надзор уз обавезу дневног боравка у одговарајућој установи за образовање и васпитање* није могла да се спроводи због недостатка одговарајућег дневног боравка.

Организовањем Дневног боравка направљен је **мост између мера из отворене и затворене заштите**. До сада је интензиван третман реализован само у оквиру институција затворене заштите, док се организовањем Дневног боравка пружа могућност континуираног рада са малолетником, а да се при томе он не издваја из своје породице и ширег социјалног окружења.

Редовном промоцијом резултата у раду Клуба 08 утицали смо на **смањење стигматизације наших корисника у друштву**. Неретко су наши корисници у друштву окарактерисани као „вечити делинквенти“, чиме им делинквентно понашање приписује као трајна карактеристика личности. Редовном промоцијом резултата активности у Клубу 08, као и укључивањем самих корисника у презентовање

личног напретка, трудили смо да утичемо на смањење предрасуда које о њима постоје у друштву, као и на подизање свести о одговорности коју сви имамо када је у питању појава делинквенција.

Дневни контакти и интензиван рад у дневном боравку развијају **однос блискости и поверења на релацији водитељ случаја-корисник**. На релацији између водитеља/васпитача и малолетника временом се формира блискост и поверење, тако да стручни радник постаје позитиван модел, битна фигура за утицај у даљем животу.

Овај начин је омогућио и **боље упознавање корисника кроз дуже и спонтаније провођење времена са њима**. Захваљујући односу поверења између нас и боље смо уочавали проблеме, као и разлоге њиховог настанка, а и снаге корисника и расположиве ресурсе релевантне за садовољење потреба и превазилажење изазова корисника.

Откривање и развој нових форми односа са другима је још једна важна добит корисника од клуба. Млади се кроз боравак у клубу провели друже време са другима који су били у сличној ситуацији и постепено стекли групну подршку да „апстинирају“ од неприхватајивог понашања. Док су се претходно идентификовали као деликвенти, у боравку су почели да стварају неке позитивне вршњачке идентификације као чланови клуба, што је деловало мотивишуће у настојањима да заједно истрају у промени понашања.

Клуб 08 је омогућио и **квалитетно и структурирано провођење слободног времена**. Важна предност Клуба је да се **млади склањају на овај начин са улице**, да имају мање времена за доколицу и „глуварење“, које их може довести до провокативних и ризичних ситуација. Осим што проводе време у простору и окружењу које врши позитиван утицај, они то време сада проводе корисно, структурирано.

НЕДОСТАЦИ И РИЗИЦИ

САГОРЕВАЊЕ СТРУЧНИХ РАДНИКА

У организацији рада, реализовању индивидуалних и групних активности, изуевши програме радионица и предавања, учествовало је девет стручних радника. Они су били носиоци готово свих улога током реализације пројекта. Овакав начин рада захтева доста енергије и у многостручности троши појединца, а временом може утицати и на квалитет пружених услуга. Због тога је неопходна реорганизација рада и ангажовање већег броја стручних радника.

НЕДОВОЉНО СПОРТСКИХ АКТИВНОСТИ

Анкетирањем корисника добили смо податке да их највише интересују спортске активности. Међутим, због недостатка одговарајућег простора у којем би се могле спроводити, а и недостатка материјалних могућности за укључивање у спортске клубове и одласке на спортске манифестације, ове активности нису довољно истакнуте у раду са корисницима.

НЕМОГУЋНОСТ УКЉУЧИВАЊА КОРИСНИКА У СПЕЦИЈАЛИЗОВАНЕ ПРОГРАМЕ

Услед ограничених финансијских могућности, у боравку недостају специјализовани програми, који би били део сталне понуде и у који би се млади укључивали након уочавања њихове потребе или конкретног проблема у понашању.

НЕДОСТАТАК АДЕКВАТНОГ ПРОСТОРА

Беличина простора у коме смо организовали рад нашег дневног боравка захтевала је да рад са корисницима често прилагођавамо простору, а не потребама корисника. Тако врло често нисмо били у могућности да организујемо формалне и неформалне активности, нити да реагујемо код акутне потребе за интервенцију.

ЈОШ НЕКИ ЗАКЉУЧЦИ...

1. Један од важнијих закључака који смо извели јесте тај да је пожељно испитати потребе корисника о врсти активности у које ће бити укључени (као и о темама у оквиру организованих активности). Понуду активности не треба састављати а priori, без консултација са корисницима, а на основу сопственог искуства у раду са њима. Предлог решења у овој ситуацији може бити састављање упитника којим би се писменим путем испитале њихове потребе и степен пожељности понуђених активности.
2. На предавању на ком су били присутни само малолетници (без родитеља) њихова интерактивност је била већа, али су њихова концентрација и дисциплина биле на ниском нивоу. Један од закључака је да предавање не треба да траје дуже од 30 минута, јер им након тог времена концентрација

нагло опада. Такође, акценат треба ставити на што више индивидуалних активности или групних активности са мањим бројем учесника, јер се у великој групи и најмирнији и најпослушнији корисници лако поведу за бунтовним правилима ситуационо издвојених вођа.

3. Уколико не постоје технички услови да се Дневни боравак организује у просторијама ЦСР, он се може организовати у локалној заједници, нпр. у просторијама месних заједница, чији капацитети често нису искоришћени.
4. Помоћ у финансирању може се тражити и од самих родитеља, уколико постоји процена да су у могућности да помогну реализацију васпитне мере њиховог детета¹.
5. Приликом организације рада потребно је јасно дефинисати да ли ће се радити на секундарној и терцијарној превенцији, или ће се организовати активности везане за примарну превенцију, тј. оне активности које ће се тичати младих код којих још увек нису уочени проблеми у понашању.
6. Обавезно организовати спортске активности, јер је за њих већина њих највише заинтересована, а у таквим активностима се развија и тимски дух и индиректно се задовољава њихова потреба за припадношћу и прихваћеношћу од стране вршњачке групе.
7. Потребно је констатно радити на одржавању јасних граница на релацији стручни радник – корисник, јер се интензивним радом ова релација неминовно мења. На релацији између водитељ/васпитача и малолетника временом се формира блискост и поверење, што повећава успешност саветодавног рада. Недостатак јасно дефинисаних правила понашања и нејасне границе између стручног радника и корисника носи са собом ризик да корисник развија погрешна очекивања и стручног радника доживљава као пријатеља који треба увек да га подржи и са којим може да се понаша неформално у свакој ситуацији.

Значајно је и мишљење и закључак *Саве Ђурђића, судије за малолетнике Вишег суда у Новом Саду*, о пријекту и његовим ефектима. Он је навео да је пројекат *Клуб 8* реализован у 2009. години, од када је веће за малолетнике овог суда изрекло 28 правноснажних мера појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за

---

1 Укључивање родитеља у финансирање извршења мере предвиђа Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник РС, 85/05, чл. 94.

васпитање и образовање малолетника. Наша прва искуства са реализацијом мера су веома позитивна, али је пројекат значајан и захтеван. Битно је да је у току праксе примене васпитне мере разјашњено да наведену меру сходно цитираним законским одредбама треба ипак кумулативно изрицати са неком другом васпитном мером појачаног надзора, да је овај облик мере погодан у недостатку других васпитних мера које би се могле реализовати у средини у којој малолетник живи и ради, али и да би требало појачати број запослених стручних лица у ЦСР на овој проблематици и сарадника-специјалиста за различите области да би се и аспект реализације одговарајућих образовних и васпитних садржаја повећао, па би у том случају овај облик рада са малолетним преступницима испуњавао све наведене законске захтеве, а и захтеве које поставе надлежна Министарства“.

РЕКЛИ СУ О КЛУБУ...

Они који га користе...

„Ово је место одакле никада не би желео да одем! М. К

„Драго ми је што сам вас све упознао, све вас волим и волео би да останем што дуже са вама!“ П. В.

Стручњаци...

„Веома сам поносна што смо међу првима у Србији успели да испоштујемо законску регулативу и добијемо Дневни боравак. Такође сам захвална мојим колегиницама које су радиле на пројекту, све време биле ангажоване у осмишљавању и реализацији активности. Све активности које су се спроводиле су од великог значаја и користи за малолетнике. У једном моменту сам имала утисак да их је било доста и често, што се и показало кроз нередовно долажење малолетника и њихову незаинтересованост. Долажење малолетника и рад са њима, како индивидуално тако и групно, даје и даваће позитивне резултате. Подржавам рад Дневног боравка у будуће, уз осмишљавање одговарајућег садржаја.“ *Радица Бирџа, Руководилац Тима за заштити деце са поремећајима у понашању, социјална радница*

„Пројекат Клуб 08 изузетно је користан и потребан, као допунски рад са малолетним учиниоцима кривичних дела. То је прилика да се интензивније ради са овим адолесцентима и да им се посвети мало више пажње која им је заиста

потребна. Предност оваквог начина рада јесте у томе што омогућава корисницима да прођу кроз радионице различитих тема и садржаја, које имају и едукативну функцију. Било би од изузетног значаја уколико би се пројекат наставио и постао стални део програма кроз који пролазе корисници.“ *Ивана Кором, дијломирани психолог, водитељ радионица „Креативно писање“*

„Сматрам да је контакт који водитељ случаја оствари са децом у оваквој ситуацији од непроцењиве важности, јер након више од пола године рада на пројекту могла бих рећи да сам стекла веома корисно и позитивно искуство. Разлог за оваква размишљања првенствено видим у чињеници да боравак редовно посећује завидан број чланова (око 30), те да велики број њих долази самоиницијативно, мимо заказаних термина, и простор клуба доживљава као свој. Поред тога, позитивне стране пројекта свакако су садржаји којима испуњавамо боравак малолетника у Клубу. То су пре свега индивидуални саветодавни рад, радионице са разним интересантним темама, а онда и слободне групне активности, које су по природи неформалне, а самим тим најприближније деци. Наиме, сматрам да је контакт који водитељ случаја оствари са децом у оваквим ситуацијама пристији и отворенији и он постаје особа којој се отварају, поверавају, питају за савет, а све то без бунта пред ауторитетом, са којим се углавном представљају у почетку. Наравно да је ред у оваквим условима лакши, да буди већу мотивацију и подстиче на веровање да су промене у понашању могуће и извесне.“ *Нађаша Илић, педагог*

Волонтери...

„У Клубу 08 волонтирамо од самог оснивања пројекта и моја улога на пројекту, са стране гледано, је била мала. Међутим, у протеклих девет месеци захваљујући волонтерском раду, а посебно љубазном особљу и радницима пуно се урадило на сузбијању малолетничке делинквенције, као и на помоћи и подршци малолетним лицима. Радионице, саветодавни рад као и свакодневно дружење и пријатељски однос са прекршиоцима закона, утицали су на обострани развој. Иако стално маргинализовани, малолетни делинквенти помогли су ми да развијем и стекнем одређене вештине и знања, и доста научим о самом раду са њима. Оснивање Клуба 08 је био само „мали корак“ који је учињен, а који је донео пуно позитивних промена не само појединцима, већ и широј заједници.“ *Јелена Вујосевић, студент педагогике*

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВАКА У КРАГУЈЕВЦУ

*Ивана Ракић, Жаклина Илић,
Александар Јанићијевић*

УВОД

Програми рада дневног боравка за децу и младе са проблемима понашања у Крагујевцу представљају сет активности планираних да достигну специфичне циљеве кроз одређени временски период. Временски оквир извођења сваког од програма је шест месеци.

Реализација програма је планирана у оквиру Дечјег дома „Младост“, у простору који је адаптиран за рад дневног боравка за децу и младе са поремећајима понашања. Простор који је коришћен за извођење програма је физички одвојен од осталих организационих јединица Установе.

Радно време дневног боравка је сваког радног дана, осим среде, у две смене, преподневну или поподневну, у дневном трајању од 3 сата. Долазак корисника је предвиђен два пута недељно, усклађен са њиховим професионалним и школским обавезама. Недељни и дневни план активности корисника се сачињава у договору са корисницима, у коме се спецификују конкретни програми у које ће корисник бити укључен.

ПРОГРАМИ АКТИВНОСТИ

Дневни боравак нуди корисницима неколико програма активности, чије циљеве, активности и исходе укратко приказујемо.

ШАНСЕ У НИЗУ ДА РЕШИМО КРИЗУ

Програм развијања комуникацијских, социјалних и животињских вештина

Циљеви: а) унапређивање комуникацијских и социјалних вештина; б) развијање позитвине слике о себи и својим могућностима; в) развијање осећања одговорности за своје поступке и понашање; г) унапређивање самосвести и

самопоуздања; д) превазилажење осећања друштвене стигме; ђ) развијање способности одупирања манипулацији и наговарању; е) способност формирања квалитетнијих интерперсоналних релација

Активности: радионице саветовање и васпитање на теме: Формирање идентитета; Ја и родитељи; Ја и вршњаци; Како користим слободно време; Слика сопствене будућности; Желим да сазнам више о превенцији болести зависности; Желим да сазнам више о превенцији полно преносивих болести.

Исходи: а) препознате сопствене потребе, проблеми и способности; б) повећана одговорност и успешност; в) развијене вештине комуникације; г) повећана могућност одупрања манипулацији; д) стечен критички увид у своје понашање; ђ) остварене квалитетније социјалне релације.

МАГИЈА ЈЕ У ПРИРОДИ

Пројам радној ангажовања

Циљеви: а) развој самосвести и корисног деловања у друштвеном еколошком окружењу; б) развијање одговорности као особине зреле личности

Активности: а) добровољно радно ангажовање у пластенику, воћњаку и башти; б) радно ангажовање на пословима бриге о животињама

Исходи: а) брига о очувању природе; б) освешћена важности бриге о природи; в) развијена одговорност према себи и другима; г) развијене радне навике.

УЧИМО ДА УЧИМО

Пројам подстицања формалној и неформалној образовања

Циљеви: а) побољшање школског успеха; б) олакшавање савладавања школског градива; в) развијање самосталности у учењу; г) развијање радних навика; д) подизање мотивације за учење и даље школовање; ђ) подизање мотивације за неформално образовање.

Активности: а) радионице развијања вештина успешног учења; б) помоћ у учењу и савладавању школског градива; в) представљање могућности за стицање знања у локалној заједници у односу на интересовања младих г) препоруке за читање и гледање филмова

Исходи: а) Постигнут је бољи школски успех; б) Лакше научимо ново градиво; в) Користимо ресурсе за неформално образовање.

НАШЕ РУКЕ СА ГЛИНОМ БЕЗ МУКЕ***Пројам анијазовања у керамичкој радионици.***

Циљеви: а) оснаживање самопоуздања кроз прављење различитих предмета од глине; б) изражавање емоција на друштвено прихватљив начин; в) подстицање стрпљења.

Активности: а) Радно ангажовање у керамичкој радионици; б) Приказивање поступка и начина израде предмета од глине; в) Прављење предмета по фазама – од почетне до финалног производа.

Исходи: а) креативно изражавање; б) контрола емоција и носишење са њима.

МИ НЕ СТРЕПИМО: ЦРТАМО, ПРАВИМО, ЛЕПИМО***Пројам креативних радионица***

Циљеви: а) оснаживање самопоуздања путем креативног изражавања; б) унапређивање позитивне слике о себи путем субјективне спознаје; в) подстицање креативности и аутономије путем ликовног стваралаштва

Активности: а) радионице за израду предмета и фигура; б) радно ангажовање у столарској радионици

Исходи: а) овладавање разним техникама креативног изражавања; б) израда предмета и украса; в) развој задовољства у мануелном раду.

СТРУКТУИРАЊЕ СЛОБОДНОГ ВРЕМЕНА***Пројам спортијских, рекреативних и културних активности***

Циљеви: а) релаксација и разонода на креативан начин; б) развој способности одабира активности према могућностима и интересовањима; в) афирмација здравих облика забаве; г) конструктивно коришћење слободног времена; д) изградња критичног става према забави без граница; ђ) одговорност за властито понашање.

Активности: а) рекреативне активности (излети, шетње, пецање, планинарење, „оријентиринг“), б) спортске активности (рукомет, фудбал, кошарку, стони тенис, јахање, пливање, трчање, клизање); б) културне активности (посета позоришту и другим културним манифестацијама).

Исходи: а) проширен репертоар спортских, рекреативних и културних активности; б) укљученост у просоцијалне активности по личном избору и афинитетима; в) изградња и јачање колективног духа.

КЉУЧ ЗА СВЕ БРАВЕ

Пројам радионица о ненасилној комуникацији

Циљеви: а) унапређивање комуникацијских способности; б) учење начина решавања проблема и сукоба; в) унапређивање сарадње и активног слушања; г) развијање вештине аргументовања личних ставова и прихватање туђих аргумената; д) развијање свести о друштвеним нормама понашања; ђ) увиђање позитивних и негативних последица сопственог понашања; е) промовисање толеранције према другима.

Активности: радионице на теме: однос конфликта и насиља; толеранција; оснаживање тимског духа и асертивност.

Исходи: а) смањени насилни обрасци у комуникацији; б) развијене вештине контруктивног превазилажења сукоба; в) Јасно изражавање својих осећања; г) Усвојена важност тимског деловања; д) Развијена толеранција према другима.

РЕАЛИЗАЦИЈА ПРОГРАМА ДНЕВНОГ БОРАВКА

Искуства у реализацији програма дневног боравка су показала да су методе и технике рада и начин организовања услуге изузетно добро прихваћени од стране деце и младих са проблемима у понашању и да омогућавају постизање и одржавање високог нивоа њихове мотивације за учешће и лични рад у програму.

Почетни период долазака корисника везан је за предрасуде о начину реализације третмана. Корисници су били мишљења да ће се њихово ангозавање базира-ти на физичким пословима. Мотивација и интересовање су значајо повећани представљањем могућности њиховог учешћа у креирању третмана.

Водитељи третмана су запазили да интерактиван приступ у реализацији програма и укључивање родитеља у рад са њима представљају основне факторе промене у раду са корисницима. Кључни за придобијање родитеља и обезбеђивање њихове сарадње су били развој родитељских вештина за превазилажење тешкоћа и проблема њихове деце, и наглашавање капацитета и снага којима располажу.

Наше искуство указује на значај доброг планирања састава група у погледу узраста и темперамента. У групама где није било адекватног баланса у односу на ове карактеристике јавиле су се тешкоће у одржавању и раду групе.

Остваривање услуга дневног боравка се показало веома корисним у остваривању позитивних промена у личном развоју и развоју просоцијалног понашања деце и младих са проблемима у понашању. У раду са вишеструким повратницима у вршењу кривичних дела програм се показао изузетно корисним за превенцију даљег развоја делинквентног понашања и допринео је смањењу рецидива, а самим тим за спречавање упућивања деце и младих у васпитне установе.

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВКА У КЊАЖЕВЦУ

*Снежана Николић, Слободанка Милкић,
Емина Црејајац*

УВОД

Развој нових услуга у локалној заједници подразумева нове организационе облике, специфичне методе рада и поштовање утврђених стандарда. Увођење и упостављање нове услуге дневног боравка за децу и младе са проблемима у понашању, као једног од облика ванинституционалне заштите тражи одређење праве мере заштите у односу на потребе групе којој је намењена.

Определили смо се да програм Дневног боравка за децу и младе са проблемима понашања у Књажевцу буде конципиран тако да подстиче и унапређује развој кохерентног програма третмана, прилагођеног потребама деце и младих. Били смо отворени да кроз праксу изнађемо најпримереније модалитета рада са децом и младима са проблемима понашања. Дневни боравак нуди развојно-едукативно-терапеутски амбијент који омогућава да се деца и млади са проблемима у понашању не издвајају из средине, већ да се средина реактивира, а њени ресурси ставе на располагање детету и породици.

Програмска концепција Дневног боравка је заснована на актуелној законској регулативи, како у области социјалне заштите, тако и систему, правосуђа, посебно Закону о малолетним починиоцима кривичних дела и кривично правној заштити малолетних лица. У постављању програма, пошло се од примене савремених приступа у раду са децом и младима са проблемима понашања код нас и у свету, као и од искустава непосредне праксе у нашој средини.

Општи принципи рада Дневног боравка за децу и младе са проблемима у понашању у Књажевцу обухватају: центрираност на дете / младу особу; индивидуализација; флексибилност; културолошка сензитивност; фокус на породици, базираност на ресурсима локалне заједнице и активирање социјалне мреже. Ови принципи су и основне теоријско методолошке смернице које дефинишу и одређују главне циљеве третмана и одсликавају идентитет Дневног боравка. **Вредности на којима се заснива програм Дневног боравка су:** безусловно прихватање детета;

оснаживање детета и породице; партиципативни приступ; холистички приступ; стручност; професионализам, и оријентација на исходе.

ЦИЉЕВИ И ЦИЉНЕ ГРУПЕ

Циљеви програма су:

- унапређење квалитета живота деце и младих у њиховој социјалној средини, развојем социјалних вештина и смањењем друштвено неприлагођеног понашања;
- задовољавање развојних потреба, развијање животних вештина, самосталности, социјалних и сазнајних функција, као и подстицање личне и друштвене одговорности деце и младих у организованом окружењу и уз потребан надзор;
- реализовање васпитних мера и васпитних налога суда у складу са Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.

Циљне групе програма су:

- млади од 14 до 21 године упућени по одлуци тужилаштва или суда на примену одговарајућег васпитног налога, васпитне мере или посебне обавезе;
- деца и млади од 7-18 година који манифестују проблеме у понашању и који се укључују у програм на иницијативу родитеља / старатеља, по процени органа старатељства или на иницијативу друге релевантне институције.
- деца и млади од 7-18 год. који су у ризику за развој проблема у понашању, а који се укључују у програм на иницијативу родитеља, старатеља или институције.

УСЛУГЕ

Услуга Дневни боравак за децу и младе са проблемима у понашању пружа се у трајању од минимум 6 месеци, највише до 2 године. Дужина трајања третмана у складу је са индивидуалним планом услуга.

Услуга се реализује кроз осмишљене програме у планираним и временски ограниченим роковима. Реализује се и праћење тј. продужена брига за дете и породицу након третмана, оквирно 6 – 24 месеци у складу са индивидуалним планом.

Главне активности услуге дневног боравка обухватају пријем и процену младе особе за коришћење услуге, планирање, као и праћење и вођење евиденције и документације.

ПРИЈЕМ И ПРОЦЕНА МЛАДЕ ОСОБЕ ЗА КОРИШЋЕЊЕ УСЛУГЕ

Младој особи се обезбеђују информације о расположивим програмима и активностима дневног боравка, као и информације о правима и обавезама пружаоца и корисника услуга о кућном реду, начинима процене, извештавањима другим институцијама, начину завршетка рада. Упознаје се са простором, особљем и другим корисницима. Утврђују се појединости око укључења у програм. Одређују се приоритетне потребе за подршком и активностима у оквиру Дневног боравка, уз максималну партиципацију корисника, родитеља/старатеља или других значајних особа, а у складу са могућностима и жељама. Процењује се мотивације младе особе за коришћење услуге, ефекти претходно реализованих активности и евентуалне културолошке специфичности.

ПЛАНИРАЊЕ

Дефинише се индивидуални план услуга (ИПУ) са појединостима о циљевима, начинима коришћења и очекиваним исходима услуге Дневног боравка. Уколико је корисник упућен из центра за социјални рад, ИПУ се дефинише у склопу ширег плана центра за социјални рад. Затим се одређују активности које ће се пружати у оквиру Дневног боравка, а које задовољавају препознате приоритетне потребе корисника. План наглашава практичне вештине свакодневног живота које су неопходне за изградњу позитивних односа са другима и живот у заједници. Може да укључи и оређивање посебних терапеутских или рехабилитационих планова који максимизирају способности функционисања корисника. Сваком кориснику се одређује стручни радник задужен за пружање одговарајуће подршке у осамостаљивању, одржавању и стицању животних вештина.

По дефинисању плана, следи редован поновни преглед плана и његова евентуална ревизија према потребама појединачног корисника, што је наглашено у индивидуалном плану услуге.

ПРАЋЕЊЕ И ВОЂЕЊЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ И ДОКУМЕНТАЦИЈЕ

Програм обухвата редовно извештавање о току реализације услуге (реализатори третмана). Задужени реализатор третмана води документацију о лицу са проблемима понашања. Такође, израђује се годишњи План програмских активности Дневног боравака у складу са потребама деце и младих у коме учествују координатор и реализатори третмана. Програм обухвата и континуирану супервизију стручних радника, у циљу пружања подршке, развоја и унапређења професионалних компетенција.

* * *

Области које третман обухвата су у складу са концептима програма обуке „Дневни боравак – могући одговор на потребе деце и младих са поремећајем понашања“¹ који је приказан у трећем поглављу ове публикације.

ПРОГРАМИ АКТИВНОСТИ

Програм Дневног боравака обухвата неколико активности, које су осмишљене као целовити и посебни програми рада.

ПРОГРАМИ ЗА МЛАДЕ

Психоедукативне радионице обухватају теме: а) конструктивно решавање конфликта (нпр. програм „Договор – како то добро звучи“²); б) разумевање мисли и осећања; в) емоционална подршка; г) развој самопоштовања; д) развијање здравих стилова живота.

Образовна подршка реализује се кроз: а) индивидуалну помоћ у учењу; б) програм помоћи у развоју вештина учења „Научи да учиш“; в) развој интересовања кроз увођење нових, занимљивих тема; г) употреба литературе, интернета; д) едукативни излети у природи.

---

1 Концепти програма обуке су приказани у поглављу „Дневни боравак – могући одговор на потребе деце и младих са поремећајем понашања“ ове публикације.

2 Програм је приказан у поглављу „Договор – како то добро звучи“ ове публикације

Научи да учиш је програм индивидуалног и групног рада у циљу подстицаја процеса образовања и учења. Реализује се два пута недељно у трајању од 1h. Групни рад укључује и вршњаке про-социјалног понашања и вршњаке са проблемима у понашању, чиме се смањује стигматизација и маргинализација деце и младих са проблемима у понашању и олакшава њихово усвајање просоцијалних форми понашања, ставова и вредности учењем по моделу од просоцијалних вршњака. Активности су усмерене на учење стратегија за добро коришћење времена. Време представља важан ресурс у организовању и постизању циљева у учењу. Активности укључују прављење листе обавеза, дневни/недељни планер и сл. Волонтери Омладинског клуба су ангажовани на пружању помоћи при савладавању градива и страног језика. **Циљеви програма су:** овладавање техникама учења; развој самодисциплине, развијање радних навика; мотивација за даље школовање и постизање резултата; помоћ у развоју концентрације; развој вештина планирања и организације дневних активности; и развој вештина постављања реалних задатака и циљева.

Развој социјалних вештина реализује се кроз учешће у групама усмереним на конкретне циљеве: а) контрола импулсивног понашања; б) овладавање школским вештинама; в) функционисање у заједници; г) функционисање у породици; д) хуманизација односа са супротним полом.

Радно-окупационе активности реализују се кроз: а) креативне радионице „Направи-покажи“; б) радно-волонтерско ангажовање у хуманитарним установама (Црвени крст, Геронтолошки центар); в) еколошке радионице; г) акције у локалној заједници.

Направи-покажи је структуриран програм креативних радионица који се реализује два пута недељно у трајању од два сата. Деца имају прилику да користе разне технике уметничког, креативног изражавања: цртање, сликање, рад са глином и пластелином, израда икебана, слика од сламе, сувог цвећа, израда макраме наруквица, дигитална фотографија, израда ликовних и литералних радова за учествовање на разним конкурсима, приредбама. Предвиђени су термини за госте радионица-пријатељи радионица (ликовни уметници, вајари, креативни родитељи...) који ће бити ангажовани на приказивању поступака израде

слика, техника израде наруквица, слика од сламе, фигура од глине... Циљеви радионица су: оснаживање и развијање самопоуздања; подстицање креативности, интересовања; развој моторике; развој креативног изражавања; изражавање емоција на друштвено прихватљив начин; развој стрпљења, упорности, доследности и контрола беса.

Едукативни програми у области здравствене заштите и менталне хигијене реализује се кроз: а) укључивање у Саветовалиште за младе при Медицинском центру; б) превентивно-едукативне радионице „Мој календар здравља“.

Мој календар здравља је структуриран програм који се реализује два пута недељно у трајању од 1,5 h кроз тематске целине: „Сагледавање основних принципа здравог начина живота“; „Репродуктивно и сексуално здравље“; „Превенција злоупотребе психоактивних супстанци“; „Превенција полно преносивих болести“; „Ментално здравље и вештине одупирања на притиске“. Циљеви програма су: усвајање здравих стилова живљења; развијање одговорног понашања према себи и другима; јачање вештина доношења битних одлука и критичког промишљања; јачање способности самоконтроле и одговорности и олакшан рад на осетљивим проблемима.

Спортско-рекреативне активности и културно-забавне активности реализује се кроз: а) укључивање у спортске клубове; б) учешће у летњим и зимским камповима; в) стони тенис у дневном боравку; г) укључивање деце и младих у организоване активности у Дневном боравку „Играјмо заједно“ и у локалној заједници (плес, фолклор, хор, драмска секција, фестивал младих...).

Културно-забавно-спортско-рекреативни програм *Играјмо заједно* обухвата дружење уз организоване активности као што су: игру, стони тенис, плес у задатом ритму, игре такмичарског карактера, на слово на слово, квиз занања и способности, посете културним манифестацијама. Циљеви програма су: структуисање слободног времена; релаксација и разонода; развој одговорности за властито понашање; и дружење.

Поддршка у структурирању слободног времена реализује кроз радионице са циљевима: а) препознавања и развијања интересовања, склоности, специфичних талената и способности; б) развијање вештина планирања времена и организације дневних активности.

ПРОГРАМИ ПОДРШКЕ ПОРОДИЦИ

Програми у области сарадње са породицом усмерени су пре свега на јачање родитељске компетенције и имају социо-едукативни, а повремено и терапијски карактер. По потреби се ангажује неуропсихијатар. Реализују се на различите начине, кроз: индивидуалне контакте, породичне састанке, организована предавања, радионице за родитеље; упућивање у Саветовалиште центра за социјални рад; подршку породици у остваривању различитих права из области социјалне заштите; помоћ и подршка у погледу информисања о могућностима и начинима остављања права из области социјалне заштите.

Подршка родитељима реализује се кроз: а) индивидуалне контакте, б) развојно-едукативни програм за породицу „Школа за родитеље“; в) породичне састанке; г) саветодавно-терапијски (индивидуални) рад са родитељима у саветовалишту за брак и породицу.

Социо-едукативни програм *Школа за родитеље* обезбеђује подршку породици у остваривању и унапређењу њене васпитне функције. Програм обухвата четири циклуса: Брак, Породица, Дете и Родитељство. Циљеви програма су: а) развој знања као интервенишуће снаге даљег развоја породице; б) образовање за живот у породици; в) пружање подршке породици у разумевању проблема детета; г) пружање помоћи породици да унапреди родитељске вештине и општу васпитну компетенцију, пружање основних информација и подстицање родитеља да их примене; д) анимирање породице на сарадњу; ђ) развој и унапређење личне/ родитељске компетенције; е) подизање квалитета породичног живота.

ПОСЕБНЕ АКТИВНОСТИ

Допуну редовних програмских активности у раду са децом чине додатни и периодични програми, који се реализују се кроз: а) квизу знања из различитих области (нпр. превенције болести зависности, прављење колача, израда украсних предмета); б) разговор уз чај; в) хуманитарне акције и међусобна вршњачка подршка и помоћ.

САРАДЊА СА ЛОКАЛНОМ ЗАЈЕДНИЦОМ И ШИРЕЊЕ СОЦИЈАЛНЕ МРЕЖЕ

Континуирана сарадња са локалном заједницом има за циљ ангажовање што већег броја потенцијалних сарадника Дневног боравка. Јачањем социјалне мреже стварају се предуслови који унапређују и одржавају квалитет живота детета у локалној заједници. Интензивним и разноврсним програмским активностима, подржава се социјална интеграција детета у активности и живот локалне заједнице.

Сарадња Дневног боравка са локалном заједницом довела је до конкретних резултата. Градска библиотека је обезбедила бесплатну чланарину за сву децу и младе из Дневног боравка у 2010. години. Дом културе је омогућио бесплатне карте за позоришне представе деци и младима из Дневног боравка. Ски центар „Бабин Зуб“ је поклонио седмодневни боравак на планини и бесплатну школу скијања четворо младих корисника Дневног боравка. Средња Техничка школа је реализовала у Дневном боравку бесплатни петомесечни семинар „Омладинско предузетништво“.

ПРОГРАМ РАДА ДНЕВНОГ БОРАВКА У ПОЖАРЕВЦУ

*Ташијана Рајић, Слободан Јовановић,
Биљана Ићњашовић*

УВОД

Социотерапијски сервис за децу и младе у сукобу са законом и у ризику у Пожаревцу је настао као одговор на потребе које је локална заједница препознала и у свом стратешком документу „Стратегија развоја социјалне заштите за подручје Града Пожаревца за период 2008-2012 година“ дефинисала као приоритетан начин заштите ове категорије деце и омладине.

Током 2009 године у Пожаревцу је функционисао Социотерапијски сервис „Клуб за младе“ којим је кроз различите активности било обухваћено укупно 385 директних и 25.177 индиректних корисника. Корисници програма су били млади на интезивном третману, њихови родитељи, млади обучени за вршњачке медијаторе, корисници услуга медијације између жртве и малолетних учинилаца кривичних дела/прекршаја, као и професионалци у контакту са децом и младима у сукобу са законом и у ризику.

Ове активности су „припремиле терен“ за тазвој програма Дневног боравка за децу и младе са проблемима у понашању у Пожаревцу који је развијан током 2009.-2010. године. Програм Дневног боравка спроводи Удружење грађана „Шанса“ са широком мрежом партнера у локалној заједници: Удружење за неговање и унапређење здравља „Здраво“, Центар за социјални рад Пожаревац, полиција, тужилаштво, суд, Омладина ЈАЗАС-а итд.

Циљеви Дневног боравка за децу и младе са проблемима у понашању у Пожаревцу је:

1. унапређење положаја деце у ризику и младих са проблемима у понашању,
2. унапређење професионалних капацитета стручњака у раду са овом популацијом и њиховим породицама,
3. подизање квалитета мултисекторске сарадње унутар сарадничке мреже институција и постојећих услуга

4. боље информисање и сензибилизација најшире јавност и заинтересованих институција за организованију сарадњу у сагледавању, разумевању и задовољавању потреба деце и младих у ризику.

Примена програма у пракси је показала бројне позитивна ефекте, а нарочито у развијању друштвено и развојно прихватљивих облика понашања, способности ношења са кризним ситуацијама и просоцијалних вештина. Значајан показатељ успешности примењених услуга у дневном боравку је и податак да, од укључивања у дневни боравак, ни једно дете /млада особа у сукобу са законом није имало рецидив у вршењу кривичних дела. Подршка деци у форми организације рада у дневном боравку је модел који препоручујемо за примену и у другим областима.

АКТИВНОСТИ У ДНЕВНОМ БОРАВКУ

Редовне активности Дневног борака за децу и младе са поремећајима у понашању у Пожаревцу се реализују понедељком и средом у периоду од 17 до 21, и суботом од 10 до 14 часова. Оне се привремено реализују у просторијама Центра за социјални рад Пожаревац и Дневног борака ОШ „Вук Караџић“, до преласка у наменски простор добијен одлуком локалне самоуправе.

Активности у дневном боравку у Пожаревцу сврстане су у три главне групе.

Прва главна група активности усмерена је на **индивидуални рад са децом и младима**. За сваког полазника је спецификован индивидуални план услуга. Напредак у третману у складу са постављеним циљевима, као и задовољство корисника, редовно се прате заједно са дететом/младом особом и о томе извештавају родитељи и орган/институција која је упутила корисника у дневни боравак. Индивидуални рад се концептира и организује у складу са потребама сваког детета и у зависности од особених карактеристика, могућности, мотивације и осталих личних ресурса детета. Усмерен је на јачање унутрашњих потенцијала детета, подстицање и подршку његовом личном развоју, проширивање свесности, подстицање самоприхватања, самопоуздања и самопоштовања, и развој одговорности, толеранције на фрустрацију и сл. Који ће конкретни стручњак радити на реализацији планираног индивидуалног третмана са одређеним дететом зависи од две врсте околности. Са једне стране то зависи од карактеристика детета и врсте проблема са којим је дете суочено. Са друге стране, оређено је стручним профилем, професионалним преференцијама и компетенцијама расположивих стручних радника.

Друга група активности се односи на **групни рад** на усвајању просоцијалних облика понашања и нових друштвено прихватљивих вредности и минимализацији рецидива, а организује се са две групе младих. Прву групу чине млади у сукобу са законом којима је изречена нека од васпитних мера или су у припремном кривичном поступку, а другу групу чине деца и млади са испољеним проблемима понашања који су тиме у ризику за сукоб са законом.

Трећу групу чине активности у **локалној заједници**, у којој корисници Дневног боравка иучествују у ширим превентивним програмима као што су трибине, дебате, омладинске представе, обележавања различитих значајних датума, и едукације из вршњачке медијације и медијације између жртве/ оштећеног и прескупника/ учиниоца кривичног дела или прекршаја, професионалне оријентације и каријерног вођења.

Посебно издавамо и препоручујемо активности, које смо спроводили са партнерима, а које се односе на интеграцију деце и младих са проблемима у понашању са групом просоцијалних вршњака. Тако су корисници Дневног боравка су у периоду јануар-мај 2010. учествовали у врло интезивном програму Професионалне оријентације и каријерног вођења заједно са својим просоцијалним вршњацима, са којима су се врло лако уклопили и од којих су имали могућност да усвоје социјалне вештине и позитивне моделе понашања.

ПРОГРАМИ АКТИВНОСТИ И ТРЕТМАНА

Програм рада Дневног боравка обухвата сет програма, који се примењују у складу са индивидуалним планом третмана, тако да у датом тренутку и околностима на најбољи могући начин излазе у сусрет потребама укључене деце и младих.

Методе рада обухватају индивидуални саветодавни рад, групне разговоре – причаонице, групне дискусије, радионице, дебате и полемике, предавања, презентације, вежбе демонстрације и симулације.

УВОДНЕ АКТИВНОСТИ

Циљеви: а) међусобно упознавање; б) формирање позитивног односа према Дневном боравку; в) упознавање са Дневним боравком и укључивање у одговарајуће активности; г) мотивисање детета за активно учешће.

Активности

- **Индивидуални рад:** а) Улазни мотивациони интервју са дететом и његовим родитељима, б) Упознавање детета са амбијентом, активностима и обавезама.
- **Групни рад:** а) Упознавање са групом, представљање; однос према свом имену, израда беца; б) Правила понашања у Дневном боравку
- **Развијање социјалне мреже:** контакти и разговори са свим осталим релевантним појединцима, установама и институцијама (школа, центар за социјални рад, полиција, суд...)

Исходи: а) створен позитиван односа према Дневном боравку; б) корисници међусобно упознати; в) формулисана и прихваћена правила понашања у Боравку; г) деца и млади мотивисани за активности у Боравку.

ЛИЧНИ РАСТ И РАЗВОЈ

Циљеви: а) подстицање и подршка личног развоја на психолошком и социјалном плану; б) прихватање себе и процеса у себи; в) проширење свесности о себи и свом функционисању; г) јачање унутрашње подршке-самопоуздања и самопоштовања; д) јачање толеранције на фрустрацију; ђ) јачање одговорности за сопствену будућност.

Активности

- **Индивидуални рад:** а) периодични индивидуални разговори и саветодавни рад са сваком дететом најмање једном у месец дана; б) континуирано праћење функционисања сваког детета у школи, у породици, у односима са вршњацима и у ширем социјалним окружењу; в) индивидуални саветодавни рад са децом у свим ситуацијама када је дете суочено са тешкоћама у функционисању; г) индивидуална подршка детету и његовој породици у ситуацијама када они покажу такву потребу или кад проценимо да је то од користи
- **Групни рад:** радионице: „Растем и развијам се“, „Спремност за промене“, „Пубертет и адолесценција“, „Моји неуспеси, падови и порази“, „Моји успеси“, „Линија мог живота“, „Моја будућност је у мојим рукама – одговоран сам за себе“.
- **Развијање социјалне мреже:** континуирани контакти и размена са родитељима, или стартатељима, са разредним старешинама, наставницима, директорима школа и осталим институцијама са којима дете има контакте.

Исходи: а) освешћене и прихваћене развојне промене учесника; б) појачана толеранција на неуспехе и фрустрације; в) појачано осећање самопоуздања и сигурности код учесника; г) повећана одговорност за сопствени живот.

КОМУНИКАЦИЈА СА ОКОЛИНОМ И СОЦИЈАЛНИМ ОКРУЖЕЊЕМ

Циљеви: а) унапређење способности за добру комуникацију са окружењем; б) прихватање ненасилних модела понашања; в) јачање разумевања за друге људе; г) формирање позитивног односа према различитостима; д) подстицање на прихватање манира цивилизованог и културног понашања.

Активности

- **Индивидуални рад:** а) индивидуални разговори и саветодавни рад са децом, у складу са њиховим потребама и проценом реализатора програма; б) индивидуални рад са родитељима и старатељима ради добијања потребних информација, као и подршке за промене које желимо постићи.
- **Групни рад:** радионице „Поштујем друге да би мене поштовали“, „Сарадња“, „Поверење“, „Неспоразуми“, „Конфликти“, „Социјално и анти-социјално понашање“, „О мојим сукобима са другима“, „Различитост је богатство – како реагујемо на различитост и како је прихватамо“, „Лепо понашање (Бон тон) – шта је то и чему служи“.

Исходи: а) унапређена комуникација и сарадња са другима; б) смањена фреквенција и интензитет конфликта; в) унапређено превазилажење сукоба са другима; г) унапређено прихватање различитости.

УЧИМО И УЧИМО ДА УЧИМО

Циљеви: а) помоћ у учењу и олакшавање извршавања школских обавеза; б) побољшање школског успеха; в) развијање самосталности у учењу; г) развијање радних навика; д) подизање мотивације за учењем и даљим школовањем; ђ) унапређивање информатичке писмености; е) развијање свести о правилној и корисној употреби рачунара у разним областима; ж) развијање свести о могућим злоупотребама информатичких знања; з) мотивисање деце за неформално образовање.

Активности

- **Индивидуални рад:** а) Идентификација деце која озбиљније заостају у савладавању школских обавеза; б) Индивидуална помоћ у учењу и савладавању

школског градива; в) Учитељица ради најмање једном недељно са децом која нису довољно описмењена; г) индивидуална употреба копјутера на располагању учесницима.

- **Групни рад:** а) радионице „Вештине успешног учења“, „Критеријуми писмености у савременим условима – појам функционалне писмености“, „Радне навике – колико су важне и како их стећи“, „Основе Windows-а“, „Кориснички програми“, „Употреба и злоупотреба глобалне мреже“, „Како правилно користити рачунар и глобалну мрежу у свом раду и забави“; б) курсеви језика
- **Развијање социјалне мреже:** сарадња са организацијама, институцијама, удружењима које могу да помогну у учењу (школе, организатори курсева, наставници, итд.).

Исходи: а) описмењени ученици која су недовољно писмени; б) побољшање школског успеха; в) боље савладано школско градиво; в) успешна употреба рачунара у учењу и забави; г) оспособљеност за заштиту од могућих злоупотреба на глобалној мрежи; д) коришћење локалних ресурса за неформално образовање

Напомена: а) Критеријуми за избор, увођење и реализацију наведених активности су: карактеристике, потребе и интересовања деце, као и процена реализатора програма. б) На основу конкретних потреба конкретне деце ангажујемо наставнике и професоре за поједине области.

СУОЧАВАЊЕ СА СОБОМ И ДОЖИВЉАЈ СЕБЕ

Циљеви: а) стицање објективног увида у сопствено функционисање; б) јачање самопоуздања и самопоштовања; в) стицање осећања сигурности; г) развијање позитивне слике о себи и о својим могућностима; д) оспособљавање за самостално доношење одлука; ђ) развијање личне одговорности.

Активности

- **Индивидуални рад:** саветодавни рад са појединцима, у зависности од исказане или регистроване потребе, који може бити много више заступљен, у зависности од потреба и карактеристика деце и њихових породица.
- **Групни рад:** радионице „Како видим себе – ја у властитим очима“, „Како ме други виде и доживљавају – ја у очима других људи“, „Како реагујем у критичним и ризичним ситуацијама“, „Како доносим одлуке“, „Шта могу – не могу а шта хоћу – нећу“, „Како видим себе за 10 година“, „Како ме други виде за 10 година“

Исходи: а) оспособљеност учесника да реално процене себе и своје могућности; б) повећање сигурности и самопоуздања учесника; в) унапређено препознавање сопствених потреба; г) повећано осећање одговорности; д) остварени квалитетнији међуљудски односи.

СТРУКТУРИСАЊЕ СЛОБОДНОГ ВРЕМЕНА

Циљеви: а) оспособљавање за одабир активности према могућностима и интересовањима; б) релаксација и разонода на креативан начин; в) афирмација здравих облика забаве и проширење њиховог репертоара код ученика; г) оспособљавање за креативно и конструктивно коришћење слободног времена; д) развијање одговорности за властито понашање

Активности

- **Индивидуални рад:** истражују се појединачне потребе, аспирације и амбиције везане за спортске, рекреативне и забавне активности, те у зависности од тога ангажују корисници и организују адекватни садржаји.
- **Групни рад:** а) дискусија на теме: поље интересовања – хоби; како користим слободно време и како га организујемо; досада и шта са њом; како пронаћи себе искористимо личне потенцијале у области спорта и рекреације; моји успеси и неуспеси у спорту; б) рукомет, фудбал, одбојка, кошарка, пливање; в) посета позоришним представама; г) посета културним манифестацијама у граду.
- **Развијање социјалне мреже:** развијање сарадње са спортским клубовима и организацијама, културно уметничким организацијама и удружењима, школама, осталим удружењима и сл.

Исходи: а) укључивање у активности по личном избору и афинитетима; б) усвајање ставова и знања о важности бављења спортом; в) конструктивно коришћење слободног времена; г) смањење досаде; д) повећање одговорности за квалитет сопственог живота.

НАСИЉЕ, НЕНАСИЛНА КОМУНИКАЦИЈА И ТОЛЕРАНЦИЈА

Циљеви: а) сензитизација за насиље у окружењу и у себи; б) јачање разумевања за друге људе; в) прихватање ненасилних модела понашања; г) формирање позитивног односа према различитостима; д) развијање асертивног понашања

и комуникације код полазника (изражавање мишљења, осећања и уверења на директан, искрен и социјално адекватан начин без угрожавања права друге особе и уз одбрану својих права).

Активности

- **Индивидуални рад:** а) индивидуални разговори и саветодавни рад са децом, у складу са њиховим потребама и проценом реализатора програма; б) индивидуални рад са родитељима и старатељима ради добијања потребних информација, као и подршке за промене које желимо постићи.
- **Групи рад:** а) Радионице које се баве насиљем и сукобима у окружењу, укључују теме: „Насиље у мом оружењу – однос према њему и како се снаћи“; „Насиље у породици“; „Насиље у школи“; „Насиље у медијима“; „Вршњачко насиље“; б) радионице о ненасилној комуникацији: „Конфликт као потенцијал за промену“, „Могући начини решавања сукоба“, „Промовисање ненасилне комуникације“, „Како избећи конфликт“; в) радионице о толеранцији, укључују теме: „Различитост може бити потенцијал за сарадњу и развој а не основа за сукоб“; „Предрасуде и стереотипи“; „Дискриминација и њена улога у насилничком понашању“; г) Радионице асертивности: „Асертивно понашање“, „Асертивна права“, „Асертивно изражавање, прихватање критике, позитивног мишљења и похвале“.

Исходи: а) унапређено препознавање насиља у окружењу и код себе; б) смањење борја и тежине конфликта; в) контруктивно превазилажење сукоба; г) унапређено прихватање различитости; д) повећано поштовање за друге; е) повећана толеранција према другима.

БРИНЕМО О СЕБИ И СВОМ ОКРУЖЕЊУ

Здрави стилови живота и еколошко васпитање

Циљеви: а) развијање и унапређење здравих стилова живота; б) формирање осећаја одговорности за своје и здравље социјалног окружења; в) развијање и унапређење еколошке свести; г) формирање осећања одговорности за природно окружење; д) формирање осећања одговорности за друштвено и социјално окружење; е) стицање и учвршћивање еколошких навика.

Активности

- **Индивидуални рад:** а) индивидуални разговори на тему здравих стилова живота и екологије, б) индивидуална подршка и похвала пожељних облика понашања.

- **Групни рад:** радионице: „Здрави стилови живота“, „Превенција злоупотребе ПАС-препознавање, ризици, одговори“, „Заштита репродуктивног здравља младих- препознавање ризика, информације“, „Здравствена хигијена“, „Колико бринемо о свом окружењу“, „Природни ресурси нису непресушни – бринемо о њима“, „Социјална екологија – шта је то?“

Исходи: а) развијене и усвојене хигијенске навике и здрави стилови живота; б) развијена одговорност за сопствено и здравље свог социјалног окружења; в) развијена одговорност за сопствено окружење; г) усвојене нове еколошке навике

Напомена: Већина радионица се спроводи у партнерству са Омладином ЈАЗАС-а Пожаревац и предавачима из Здравственог центра

ПОРОДИЦА И ОДНОСИ У ЊОЈ

Циљеви: а) развијање свести о функционисању породице; б) боље сагледавање себе у оквиру породице и в) јачање одговорности за своју породицу.

Активности

- **Индивидуални рад:** а) континуирани саветодавни рад са децом и члановима породице у вези са актуелним проблемима у породици, породичним тешкоћама и кризама, односима са осталим члановима породице и сл.; б) подршка породици: у зависности од процењене потребе, контактирамо и радимо и са осталим члановима уже и и шире породице.
- **Групни рад:** радионице: „Моја садашња породица – како је доживљавам и како сам у њој“, „Моја будућа породица – како је видим и шта очекујем“, „Разумевање и сукоби у породици“, „Улоге и обавезе у породичној заједници“, „Непотпуна породица“.

Исходи: а) унапређено функционисања у породици; б) смањени сукоби и неразумевања са члановима породице; в) боље прихватање породичних обавеза; г) развијена одговорност за односе у породици

ЖИВОТНЕ ВЕШТИНЕ

Циљеви: а) оспособљавање за несметано функционисање у различитим животним околностима и приликама; б) оспособљавање за економску самосталност и управљање својим животом; в) формирање навика за планирање; г) развијање осећања сигурности.

Активности

- **Индивидуални рад:** Индивидуални разговори и саветовање
- **Групни рад:** радионице „Вештине ненасилне комуникације“, „Вештине преговарања“, „Планирање каријере“, „Презентовање себе“, „Писање аутобиографије“, „Управљање финансијама“, „Комуникација са супротним полом“.

Исходи: а) повећане способности сналажења у различитим животним околностима; б) повећане способности управљања својим финансијама; в) унапређено планирање будућности; г) унапређене вештина комуникације

ПРАВА, ОДГОВОРНОСТИ И ОБАВЕЗЕ

Циљеви: а) упознавање са људским правима и правима детета; б) информисање о облицима кршења дечијих и људских права; в) формирање свести о повезаности између права и одговорности – свако право носи и неку одговорност и обавезу; г) развијање осећања одговорности за себе и друге људе.

Активности

- **Индивидуални рад:** индивидуални разговори и саветовање на тему људских права и повезаности права и обавеза
- **Групни рад:** радионице „Људска права и права детета“, „Поштујем друге и волим да поштују мене“, „Моја права и моје одговорности“, „Позитивно законодавство у области малолетничког преступништва“, „Трговина људским бићима (Модерно ропство)“.
- **Развијање социјалне мреже:** Укључивања ресурса из локалне заједнице (нпр. Канцеларија за људска права, Канцеларија за мигранте, адвоката, полицију).

Исходи: а) упознатост са својим правима и одговорностима; б) успостављена повезаности између права и обавеза; г) повећана бриге о правима других.

МОЈЕ ЕМОЦИЈЕ

Циљеви: а) проширивање свесности о сопственим емоционалним стањима; б) оспособљавање за боље препознавање емоционалних стања код себе и код других; в) сензитизација за емоције других људи; г) оспособљавање за невербалну комуникацију.

Активности

- **Индивидуални рад:** по потреби, у ситуацијама емоционалних излива, радимо са појединцем на освешћивању властитог емоционалног стања, препознавању и прихватању сопствених емоција и правилном каналисању истих.
- **Групни рад:** радионице „Бес и љутња“, „Радост“, „Срећа“, „Љубав“, „Пантомима: изражавање и препознавање осећања“

Исходи: а) успешније препознавање сопствених емоционалних стања; б) њихово боље каналисање; в) вођење рачуна о емоцијама других људи; г) боље разумевање окружења.

ВРШЊАЧКА МЕДИЈАЦИЈА

Циљеви: а) развијање знања и вештине у области комуникације, преговарања, и посредовања; б) мотивисање на сарадњу и позитивну оријентацију према проблемима; в) развијање конструктивних модела понашања и нових начина решавања конфликта; г) Унапређивање социјалне климе и радне атмосфере; д) Самосвесни, одговорни и самостални ученици; ђ) унапређење резултата васпитно-образовног рада; е) развијање алтернатива традиционалним начинима решавања проблема (дисциплина, сукоби...), ж) стварање или одржавање здраве и безбедне средине, услова за учење и рад.

Активности

- **Групни рад:** радионице на теме: „Упознавање“, „Ко сам све ја?“, „Како ме други виде?“, „Шта ми је битно?“, „Слушам те, слушај ме“, „Листа вредности“, „Бес“, „Језик позитивне акције“, „Слушање у „облацима“, „Конфликт и мир“, „Како да ти кажем?“, „Процес вршњачке медијације“: 1. корак :Увод-започињање процеса медијације; 2. корак: Излагање проблема: „Причање приче и разговор о проблему“; 3. корак : Рад на процесу и осмишљавање решења, 4. корак :Процењивање решења –избор решења; 5. корак: Фаза договора-доношење коначне одлуке; 6. корак: Одређивање начина спровођења решења –завршавање процеса медијације“.

Исходи: а) превенција конфликтног и антисоцијалног понашања; б) унапређени међуљудски односи и атмосфера у школи.

Напомена: Овај програм се реализује на основу програма Немачка организација за међународну сарадњу (GTZ)и Педагошког друштва Србије акредитованог од стране Министарства просвете (Трикић и сар., 2003).

МЕДИЈАЦИЈА ИЗМЕЂУ ЖРТВЕ И ПРЕСТУПНИКА

Циљеви: а) да се учесници оснаже да разреше конфликт како њима одговара; б) да се промовише дијалог између страна у сукобу; в) да се учесници охрабре за заједничко решавање проблема

Активности

- **Медијација између жртве и преступника:** а) први разговори и састанци са странама у сукобу – оштећеним и учиниоцем; б) директна медијација – заједнички састанак оштећеног и учиниоца; в) индиректна медијација (уколико нема услова за директну медијацију).
- **Подршка надокнади штете тј. репарацији** (уколико је она предвиђена споразумом између страна).
- **Рад са родитељима** малолетних учесника медијације у циљу стварања услова за реализацију медијације и спровођење договора.

Исходи: а) жртве добију извињења и одштету од преступника; б) жртве задовоље друге потребе насталих уследа преступа; в) превазиђена штета направљена преступом; г) смањена могућност даљих сукоба; д) преступници схватају које су последице својих дела; преузимају одговорност за њих; добију могућност реинтеграције; ђ) судови имају увид у потребе жртве; реалнији су у доношењу пресуде; повећавају своју ефикасност; смањују трошкове; е) друштвена заједница добије извињења и одштету; помогне реинтеграцију жртава и преступника; смањи могућност даљих сукоба.

Напомена: Ова активност се реализује на основу програма УНИЦЕФ-а акредитованог од стране Министарства рада и социјалне политике (Либман, Хрнчић, 2007).

ПРОФЕСИОНАЛНА ОРИЈЕНТАЦИЈА И КАРИЈЕРНО ВОЂЕЊЕ

Циљеви: а) проширивање свести о сопственим капацитетима; б) стицање знања о различитим могућностима професионалног избора; в) стицање знања, вештина, способности и вредности које су значајне за професионални развој; г) оспособљавање за самостално и зрело одлучивање о свом професионалном и животном путу; д) оспособљавање за самопроцену и самоспознају.

Активности

- **Индивидуални рад:** интервју са младима ради бољег упознавања са њиховим капацитетима и компетенцијама и бољег сагледавања њихових

професионалних жеља, планова и аспирација.

- **Групни рад:** Радионице организоване у 5 модула. **1. модул** „Самоспознаја“, укључује теме: Шта је професионална оријентација; У свету интересовања; У свету вештина и способности; У свету вредности; Самоспознаја; Какав сам и како ме други виде; Како се понашам приликом учења-који сам тип учења; Моја очекивања. **2. и 3. модул** „Информисање о занимањима и путевима каријере, путеви образовања и мрежа школа“, укључује теме: Слика савременог света рада и компетенције за 21. век, Занимања и путеви образовања, Информисање о занимањима, Путеви образовања и каријере, Избор образовања и занимања, Дилеме избора, Избор школе, Преглед сопственог пута образовања, Стереотипи, Задовољство у послу, Предузетништво. **4. и 5. модул** се бави реалним сусретима са светом рада и одлукама о избору занимања.

Исходи: а) препознати сопствени капацитети; склоности, интересовања, способности, жеље, потребе, ставови; б) оспособљеност за утицај на свој сопствени професионални развој; в) преузета одговорност за свој професионални развој, професионалне и животне изборе; г) оспособљеност за одлучивање о сопственим образовно-каријерним циљевима; д) повећана самосталност, самоувереност, самопоуздање и самопоштовање.

Напомена: Ова област реализује се по програму Немачке организације за међународну сарадњу (GTZ).

ЛИТЕРАТУРА

- Либман, М., Хрнчић, Ј. (2007), *Приручник за специјалистичку обуку у вештинама медијације између оштећеној и малолетној учиниоца*. Београд, Центар за медијацију.
- Трикић, З., Коруга, Д., Врањешевећ, Ј., Дејановић, В., Видовић, С. (2003), *Вршњачка медијација: од свађе слађе*. Приручник за водитеље радионица из области образовања за вештине медијације. Београд, Немачка организација за међународну сарадњу (GTZ).

ПРИЛОЗИ | ПРОГРАМИ ОБУКЕ

Прилог 1: ПРОГРАМ ОБУКЕ „ОПТИМУС“

Јасна Хрнчић, Тамара Џамоња Игњатовић,
Вера Деспотовић Станаревић

Прилог 2: ПРОГРАМ ОБУКЕ „ДНЕВНИ БОРАВАК – МОГУЋИ ОДГОВОР НА ПОТРЕБЕ ДЕЦЕ И МЛАДИХ СА ПОРЕМЕЋАЈЕМ ПОНАШАЊА“

Живорад Гајић, Лидија Милановић,
Нада Шарац, Светлана Живанић

Прилог 3: ПРОГРАМ ОБУКЕ „ДОГОВОР – КАКО ТО ДОБРО ЗВУЧИ“

Душица Јовановић, Виолета Благојевић

Прилог 1.

ПРОГРАМ ОБУКЕ „ОПТИМУС“

*Јасна Хрнчић, Тамара Цамоња Иињашовић,
Вера Десјошовић Сшанаревић*

УВОД

Програм обуке ОПТИМУС је настао у оквиру програма „Интегративни приступ младима у сукобу са заједницом“ релизованог током 2009. – 2010. године у Београду. У првој фази реализације, припремљен је прелиминарни програм третмана младих са проблемима понашања и у сукобу са законом и прелиминарни програм обуке професионалаца за примену овог третмана. Овај програм обуке је трајао 11 дана и обухватао знања и вештине поребне за адекватну процену потреба, ризика и снага деце и младих са проблемима понашања и њихових породица, као и за примену програма посета породицама (12 полуструктурираних посета) и програма радионица са младе (12 радионица за младе). Тридесет четири стручна радионика Градског центра за социјални рад у Београду је похађало ову обуку, њих 32 ју је завршило, од чега је 27 професионалаца применило стечена знања и вештине кроз реализацију третмана посета породици и радионица са децом у раду са младим корисницима и њиховим породицама. Третманом је обухваћено 36 младих у сукобу са законом и са проблемима понашања и њихових породица, у три београдске општине: Вождовац, Чукарица и Нови Београд.

У другој фази развоја програма обуке, на основу реакција, сугестија и потреба како професионалаца, тако и корисника третмана, прелиминарни програми третмана и обуке су ревидирани и унапређени, а додат је и још један програм – радионице са родитељима. Обухватни програм је назван ОПТИМУС што је акроним од „Оптимални програм третмана и интеграције младих у сукобу са заједницом“. У оквиру њега, дефинисана су три посебна програма обуке: ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ – програм обуке за посете породицама, ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ – програм обуке за радионице са младима, и ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ – програм обуке за радионице са родитељима.

ЦИЉНА ГРУПА

ЦИЉНА ГРУПА ПОЛАЗНИКА ПРОГРАМА

Овај едукативни програм је намењен професионалцима који су запослени у институцији и/или ма социјалне заштите, на пословима заштите деце и младих у сукобу са законом, и/или са проблемима понашања.

ЦИЉНА ГРУПА КРАЊИХ КОРИСНИКА

Програм третмана за који се полазници едукују је намењен адолесцентима у сукобу са законом и/или са проблемима понашања и њиховим породицама.

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА ОБУКЕ

Општи циљ обухватног програма ОПТИМУС је оспособљавање полазника за ефикасну заштиту деце и младих у сукобу са законом и/или са проблемима у понашању (циљне групе) у локалној заједници у складу са Стратегијом развоја социјалне заштите.

Општи циљ посебног програма ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ је оспособљавање полазника за овладавање теоријским концепатима и вештинама потребним за реализацију програма 12 радионица са адолесцентима у сукобу са законом и/или са проблемима у понашању, и праћење и евалуацију третмана.

Специфични циљеви посебног програма ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ су:

1. овладавање основним научним сазнањима из области етиологије малолетничке делинквенције и антисоцијалног понашања која су потребна за адекватну примену програма;
2. оспособљавање полазника за мотивисање корисника за учешће у програмима третмана;
3. оспособљавање полазника за радионичарски рад са корисницима;
4. оспособљавање полазника за примену когнитивно – бихејвиоралних интервенција у раду са корисницима;
5. оспособљавање полазника за реализацију програма групног третмана адолесцената са проблемима у понашању и/или у сукобу са законом у форми 12 радионица;

6. оспособљавање полазника за праћење и евалуацију примењеног третмана.

Општи циљ посебног програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ је оспособљавање полазника за овладавање теоријским концепатима и вештинама потребним за реализацију програма 12 посета породица деце и младих у сукобу са законом и/или са проблемима у понашању, и праћење и евалуацију третмана

Специфични циљеви посебног програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ:

1. оспособљавање полазника за ефикасну и целовиту процену фактора ризика, снага и потреба за заштитом деце и младих у сукобу са законом и/или са проблемима понашања и њиховог окружења;
2. оспособљавање полазника за мотивисање корисника за учешће у програмима третмана;
3. оспособљавање полазника за припрему и реализацију индивидуалног плана заштите деце и младих са проблемима у понашању и/или у сукобу за законом уз пуну партиципацију породице и младе особе;
4. оспособљавање полазника за примену мултисистемског, на решење фокусираног приступа у раду са младима са проблемима у понашању и/или у сукобу за законом у локалној заједници;
5. оспособљавање полазника за реализацију програма третмана породица у форми 12 полуструктурисаних посета породици;
6. оспособљавање полазника за праћење и евалуацију примењеног третмана.

Општи циљ посебног програма ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ је оспособљавање полазника за овладавање теоријским концепатима и вештинама потребним за реализацију програма 12 радионица са родитељима деце и младих у сукобу са законом и/или са проблемима у понашању, и праћење и евалуацију третмана

Специфични циљеви посебног програма ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ су:

1. овладавање основним научним сазнањима из области етиологије малолетничке делинквенције и антисоцијалног понашања која су потребна за адекватну примену програма радионица за родитеље;
2. оспособљавање полазника за мотивисање корисника за учешће у програмима третмана;
3. оспособљавање полазника за радионичарски рад са корисницима;
4. оспособљавање полазника за примену когнитивно – бихејвиоралних и системских интервенција у раду са корисницима;

5. оспособљавање полазника за реализацију програма групног третмана родитеља деце и младих са проблемима у понашању и/или у сукобу за законом у форми 12 радионица;
6. оспособљавање полазника за праћење и евалуацију примењеног третмана.

САДРЖАЈ ПРОГРАМА ОБУКЕ

САДРЖАЈ ПРОГРАМА ОБУКЕ „ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ“

1. дан обуке: Уводне теме, теоријске основе и радионичарски рад

- 1.1. Уводне теме у семинар и теоријске основе програма
- 1.2. Системски приступи и индикације и контраиндикације за третман
- 1.3. Мотивација и технике мотивисања
- 1.4. Вештине радионичарског рада

2. дан обуке: Од прве до четврте радионице третмана

- 2.1. Специфичне вештине радионичарског рада и прва радионица третмана: Формирање групе
- 2.2. Друга радионица третмана: Вештине комуникације
- 2.3. Трећа радионица третмана: Емотивна писменост
- 2.4. Четврта радионица третмана: О бесу

3. дан обуке: Од пете до осме радионице третмана

- 3.1. Пета радионица третмана: Когнитивна реконструкција
- 3.2. Шеста радионица третмана: АБЦ модел
- 3.3. Седма радионица третмана: Стратегије превладавања стресних ситуација
- 3.4. Осма радионица третмана: Стратегије превладавања конфликта

4. дан обуке: Од девете до дванаесте радионице третмана

- 4.1. Девета радионица третмана: Предвиђање и планирање
- 4.2. Десета радионица третмана: Морално резонување
- 4.3. Једанаеста радионица третмана: Одговорност
- 4.4. Дванаеста радионица третмана „Животни репертоар“ и завршетак семинара

САДРЖАЈ ПРОГРАМА ОБУКЕ „ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ“

1. дан обуке: Процена и мотивација

- 1.1. Уводне теме и фактори ризика антисоцијалног понашања.

- 1.2. Фактори ризика антисоцијалног понашања – наставак
- 1.3. Протективни фактори и процена ризика и снага
- 1.4. Индикације и контраиндикације за третман и технике мотивисања

2. дан обуке: Постављање принципа третмана

- 2.1. Системски приступи
- 2.2. Приступ оријентисан на решења и прва посета породици
- 2.3. Прва посета породици – наставак
- 2.4. Ирационална уверења

3. дан обуке: Од треће до десете посете

- 3.1. Друга посета породици: циљеви и потенцијална решења
- 3.2. Друга посета породици – наставак: формулација плана
- 3.3. Трећа посета породици: праћење и евалуација плана
- 3.4. Од четврте до десете посете

4. дан обуке: Примена модула

- 4.1. Коришћење модула и одговорно понашање у породици
- 4.2. Вештине комуникације
- 4.3. Социјално информационо процесирање и контрола беса
- 4.4. Коурсивни – принудни механизам интеракције у породици

5. дан обуке: Модули и последње посете породици

- 5.1. Ојачавање ауторитета родитеља и промена дисциплинских пракси
- 5.2. Сарадња са значајним другим
- 5.3. Превазилажење конфликта и једанаеста посета породици
- 5.4. Последња посета породици и завршавање семинара

САДРЖАЈ ПРОГРАМА ОБУКЕ „ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ“

1. дан обуке: Уводне теме, теоријске основе и радионичарски рад

- 1.1. Уводне теме у семинар и теоријске основе програма
- 1.2. Системски приступи и индикације и контраиндикације за третман.
- 1.3. Мотивација и технике мотивисања
- 1.4. Вештине радионичарског рада

2. дан обуке: Од прве до четврте радионице третмана

- 2.1. Прва радионица третмана: Формирање групе и улога родитеља
- 2.2. Друга радионица третмана: Потребе и емоције чланове породице
- 2.3. Трећа радионица третмана: Снаге породице и њених чланова

2.4. Четврта радионица третмана: Вештине комуникације

3. дан обуке: Од четврте до осме радионице третмана

3.1. Пета радионица третмана: О бесу

3.2. Шеста радионица третмана: АБЦ модел

3.3. Седма радионица третмана: Стратегије превладавања проблема

3.4. Осма радионица третмана: Одговорно понашање у породици

4. дан обуке: Од девете до дванаесте радионице третмана

4.1. Девета радионица третмана: Коурсивни – принудни механизам

4.2. Десета радионица третмана: Ефикасно дисциплиновање

4.3. Једанаеста радионица третмана: Сарадња са значајним другим

4.4. Дванаеста радионица третмана „Одржавање постигнутог и планови за даље“ и завршетак семинара

ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ ПРОГРАМА ОБУКЕ

Очекивани исходи обухватног програма ОПТИМУС су:

А) унапређење квалитета услуга у социјалној заштити кроз повећање компетенција стручних радника заштиту деце и младих са проблемима у понашању и/или у сукобу са законом које се првенствено односе на правовремено препознавање и интервенисање у заштити деце и младих у сукобу за законом/са проблемима у понашању које спречава даљи развој проблема и повећава шансе за ефикасију рехабилитацију и реинтеграцију;

Б) ефикасније остваривање основних циљева у заштити деце и младих са проблемима у понашању и/или у сукобу са законом које се првенствено односи на:

1. смањење рецидивизма антисоцијалног понашања деце и младих (редукцији криминалних активности, броју хапшења везаних за дрогу, насилних преступа, и затварања);
2. ефикаснија превенција сукоба са законом деце и младих са проблемима у понашању.
3. унапређење личних капацитета и социјалних компетенци деце и младих у сукобу за законом/са проблемима у понашању за продуктиван живот у заједници
4. останак у природном окружењу и смањење стопе смештаја ван породице;
5. побољшање међуљудских односа деце и младих са проблемима у понашању и/или у сукобу за законом кроз редукцију конфликта са родитељима и унапређење односа са вршњацима и са наставницима;

6. боља интеграција деце и младих у сукобу за законом / са проблемима у понашању у локалну заједницу.

В) смањење трошкова у области социјалне заштите и малолетничког правосуђа у поређењу са уобичајеним начином пружања услуга деци и младима са проблемима у понашању и/или у сукобу са законом (трошкови смештаја у установе, кривично-правног поступка, последица кривичног дела – штета, онеспособљеност, итд.).

Да би се постигли наведени очекивани исходи програма ОПТИМУС, пожељно је применити сва три посебна програма, која се односе на радионице са децом и младима, посете породицама и радионице са родитељима. Паралелена примена омогућава обухватнији приступ проблему и боље ефекте програма.

Специфични очекивани исход посебног програма ОПТИМУС ЗА МЛАДЕ је ефикасна примена радионичарског рада са адолесцентима са проблемима у понашању и/или у сукобу са законом, која подстиче развој њихових про-социјалних вештина, повећање личне одговорности и интеграције у заједницу, а обехрабрује антисоцијално понашање.

Специфични очекивани исходи посебног програма ОПТИМУС ЗА ПОРОДИЦЕ су:

1. ефикаснија процена фактора ризика, снага и потреба за заштитом деце и младих у сукобу за законом / са проблемима у понашању и њихових породица које омогућава адекватно планирање ефикасног третмана који ће донети бенефит корисницима;
2. сваобухватна, на клијента усмерена и на правима заснована припрема и реализација индивидуалног плана заштите деце и младих са проблемима у понашању / у сукобу за законом у локалној заједници;
3. ефикасна примена мултисистемског и на решење фокусираног приступа у полуструктурисаним посетама породици деце и младих са проблемима у понашању / у сукобу са законом и њиховим породицама, која подстиче оснаживање родитеља вештинама и средствима које су им потребне како би се самостално бавили тешкоћама родитељства и оснаживање деце и младих да се носе са проблемима у породици и непосредном окружењу и да се успешно интегришу у заједницу
4. унапређење личних капацитета и социјалних компетенци родитељских фигура деце и младих у сукобу за законом и/или са проблемима у

понашању за одговорно родитељство, ефикасно превазилизилажење проблема младе особе и боље задовољавање њених потреба;

5. омогућавање ефикасне подршке породицама деце и младих у сукобу са законом и са проблемима понашања у њиховој природној средини, чиме се превазилазе баријере сарадње са службама подршке и ефикасније сагледавају контекстуални фактори и постигнућа третмана;
6. смањење проблема менталног здравља код озбиљних малолетних преступника.

Специфични очекивани исходи посебног програма ОПТИМУС ЗА РОДИТЕЉЕ су:

1. ефикасна примена радионичарског рада са родитељима деце и младих у сукобу са законом и/или са проблемем понашања, која подстиче развој родитељских вештина у циљу повећавања социјалних вештина, личне одговорности и интеграције у заједницу, као и обехрабљивања антисоцијалног понашања њихове деце.
2. унапређење личних капацитета и социјалних компетенци родитељских фигура деце и младих у сукобу за законом и/или са проблемима у понашању за одговорно родитељство, ефикасно превазилизилажење проблема младе особе и боље задовољавање њених потреба.

ЕВАЛУАЦИЈА ПРОГРАМА ОБУКЕ

Пројекат „Интегративни приступ младима у субкоу са заједницом“ је обухватао како обуку професионалаца за програм третмана, тако и примену од стране полазника програма третмана за који су обучени. Тако је омогућена ретка прилика да се програм обуке полазници процене након њихове примене програма третмана, када полазници могу потпуније да сагледају ефекте приказаног приступа. Процењивани су ефекти програма посета породици и програма радионица за децу. Показало се да су професионалци високо проценили разне аспекте програма. Добијене средње вредности одговора на скали задовољства аспектима програма од 1 до 5 (1 – низак ниво задовољства, 5 – висок ниво задовољства) су приказане у Табели 1.

Табела 1: Задовољство полазника обуке аспектима програма

Аспекти програма	Аритметичка средина	
	Посете породици (N=21)	Радионице (N=9)
Квалитет програма	4,33	4,38
Обухватност програма	4,48	4,50
Развијање практичних вештина код корисника	4,10	4,00
Развијање практичних вештина код реализатора	4,29	4,25
Применљивост у третману проблема понашања	4,19	4,13
Применљивост на друге типове стручног рада	3,89	3,88
Ефикасност у третману проблема понашања	4,00	4,00
Подстицање партиципације корисника	4,33	4,13
Квалитет едукативног материјала	4,19	4,38

Прилог 2.

ПРОГРАМ ОБУКЕ „ДНЕВНИ БОРАВАК – МОГУЋИ ОДГОВОР НА ПОТРЕБЕ ДЕЦЕ И МЛАДИХ СА ПОРЕМЕЋАЈЕМ ПОНАШАЊА“

*Живорад Гајић, Лидија Милановић,
Нада Шарац, Свешлана Живанић*

УВОД

Сагледавајући актуелно стање заштите деце и младих са проблемима понашања у земљи, као и савремена законска решења и стручно методолошке принципе рада са младима са поремећајем понашања, Републички завод за социјалну заштиту је закључио да у области социјалне заштите постоји велика потреба за систематизацијом праксе и увођењем савремених концепата у Ванинституционални третман деце и младих са поремећајем у понашању. У оквиру пројекта „Ванинституционални третман деце и младих са поремећајем у понашању и обука за примену третмана припремљен је и примењен програм пообуке професионалаца у социјалној заштити „Дневни боравак – могући одговор на потребе деце и младих са поремећајем понашања“.

РЕАЛИЗАЦИЈА ПРОЈЕКТА

Пројекат „Ванинституционални третман деце и младих са поремећајем у понашању и обука за примену третмана“ је реализован у две етапе.

Прва етапа је обухватила неколико активности. Прикупљала се научна и стручна литература и остали материјали (међународних докумената, законских и подзаконских аката и сл.), као и примера добре праксе у циљу утврђивања знања

која су најпотребнија стручњацима у социјалној заштити у овој области. На основу прикупљеног материјала и остварене размене са сарадницима, идентификоване су потребне услуге и модалитети рада у пракси, посебно када су у питању услуге у заједници за ову групу деце и младих. Пројектни тим је дошао до закључка да је у овом тренутку, у нашој пракси, најприсутнија потреба за јаснијим концептирањем услуге дневног боравака за децу и младе са поремећајем понашања, посебно са аспекта омогућавања извршења Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица и увођења савремених метода и садржаја рада у дневни боравак. Следећи корак је било креирање и структурисање услуге дневног боравака за ову групу деце и младих, уз консултантску подршку проф. др Ђурађа Стакића (Pennsylvania State University). Затим је израђен програм обуке за њену успешну примену, у сарадњи са стручњацима који би требало да ову услугу реализују у пракси.

Програм обуке је креиран са циљем оспособљавања професионалаца и волонтера из различитих система у локалној заједници за пружање услуге дневног боравака засноване на савременим приступима и методама рада у директном и индиректном третману деце и младих са поремећајем понашања. Садржи неколико целина које су концептиране тако да дају основне, почетне одговоре на питања шта је дневни боравак и како га треба организовати у контексту континуитета заштите деце и младих са поремећајем понашања, како се могу структурирати третмани у дневном бораваку и која су то елементарна знања и вештине за успешну организацију дневног боравака и започињање првих активности у области третмана – директног третмана детета у дневном бораваку и индиректног третмана у заједници.

Следећи корак је била обука професионалаца за успостављање и подршка развоју услуге дневног боравака за децу и младе са поремећајем понашања организована је у 5 средина: Крагујевац, Књажевац, Пожаревац, Крушевац и Београд. На основу Пилотирања обуке на три групе полазника обуке Крагујевцу, Књажевцу и Пожаревцу и интензивне размене са полазницима, програм је коригован, допуњен и реструктуриран, у складу са потребама будућих пружаоца ове услуге.

Друга етапа пројекта обухватила је активности покретања ове услуге у Крагујевцу, Књажевцу и Пожаревцу након реализоване обуке. Оне су довеле до развоја програма дневних боравака у ове три општине¹, и њихове примене у пракси.

---

1 Програми дневних боравака у Крагујевцу, Књажевцу и Пожаревцу су приказани у четвртном делу ове публикације.

Пилотирање обуке и покретање услуга дневног боравка у општинама у Србији је омогућило да се програм обуке даље усаврши и да се трајање обуке прилагоди оптималним захтевима квалитета реализације, тако да је коначно креиран програм обуке у трајању од **четири дана** који логично и сврсисходно води полазнике кроз све важне области и предвиђене садржаје.

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА ОБУКЕ

Општи циљ:

Стицање знања и оспособљавање професионалаца и волонтера из различитих система у локалној заједници за пружање услуге дневног боравка засноване на савременим приступима и методама рада у директном и индиректном третману деце и младих са поремећајем понашања.

Посебни циљеви:

- Упознавање са приступима у раду са децом и младима са поремећајем у понашању, који се базирају на савременим теоријским концептима и обавезујућим документима који се односе на систем социјалне заштите у целини, а пре свега на заштиту ове категорије корисника
- Разумевање значаја континуитета заштите за третман деце и младих са поремећајем у понашању и упознавање са местом и улогом дневног боравка у његовом обезбеђивању.
- Упознавање са савременим концептом дневног боравка, тј. условима у оквиру којих се третман одвија, структуром дневног боравка и програмима рада.
- Оспособљавање полазника за реализацију основних процеса директног третмана деце и младих са поремећајем понашања у Дневном боравку, са фокусом на израду индивидуалног плана третмана.
- Разумевање значаја индиректног третмана у заштити деце са поремећајем понашања и оспособљавање полазника за примену адекватних стратегија и интервенција у социјалној мрежи.

КОМПЕТЕНЦИЈЕ КОЈЕ ПРОГРАМ ОБУКЕ РАЗВИЈА

Опште компетенције се односе на оспособљеност стручних радника да:

- примењују основна знања о приступима у раду са децом и младима са поремећајем у понашању, која се базирају на савременим теоријским концептима

и обавезујућим документима који се односе на систем социјалне заштите у целини, а пре свега на заштиту ове категорије корисника;

- разумеју значај континуитета заштите за третман деце и младих са поремећајем у понашању и на адекватан начин препознају место и улогу дневног боравка у његовом обезбеђивању;
- разумеју и непосредно примењују савремени концепт дневног боравка;
- примењују знања и вештине неопходне за реализацију основних процеса директног третмана деце и младих са поремећајем понашања у дневном боравку;
- започну са увођењем индиректног третмана деце и младих са поремећајем понашања у дневном боравку и примењују адекватне стратегије и интервенције индиректног третмана у социјалној мрежи и локалној заједници.

Посебне компетенције се односе на оспособљеност стручних радника да:

- примењују основне принципе рада са децом и младима са поремећајем у понашању;
- осмисле план и програм рада Дневног боравка за децу и младе са поремећајем понашања, полазећи од савременог концепта на коме се његов рад заснива;
- овладају процесом израде индивидуалног плана третмана;
- креирају индивидуални план третмана за сваког конкретног корисника у складу са његовим потребама и индивидуалним капацитетима;
- реализују индивидуални план третмана усмерен на остваривање циљева постављених у процесу преговарања;
- примењују уговор о понашању као једну од савремених техника рада;
- прате напредак сваког појединачног корисника и врше евалуацију индивидуалног плана третмана;
- успостављају и развијају сарадњу са свим релевантним актерима третмана и адекватно користе ресурсе локалне заједнице;
- овладају техникама процене социјалне мреже и интервенција у заједници и да их на адекватан начин интегришу у процес третмана деце и младих са поремећајем понашања.

САДРЖАЈ ПРОГРАМА ОБУКЕ

Програм обуке је организован у пет методских јединица.

КОНЦЕПТУАЛНО ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА

1.1. Дефинисање кључних појмова

- 1.1.1. Дефиниција појма „поремећај понашања“
- 1.1.2. Одређење других релевантних појмова

1.2. Концептуално теоријске основе програма

- 1.2.1. Теорија савременог социјалног рада
- 1.2.2. Психолошке теорије и правци
- 1.2.3. Општа теорија система и системски приступ породици
- 1.2.4. Међународни регулациони механизми
- 1.2.5. Концепт ресторативне правде
- 1.2.6. Концепт континуитета заштите

1.3. Основни принципи рада са децом и младима са поремећајем понашања

- 1.3.1. Поштовање права детета
- 1.3.2. Безусловно прихватање детета
- 1.3.3. Флексибилност и индивидуализација
- 1.3.4. Оснаживање детета и породице
- 1.3.5. Партиципаторни приступ
- 1.3.6. Холистички приступ
- 1.3.7. Природност услова
- 1.3.8. Стручно заснивање процеса и методологије рада
- 1.3.9. Планирање и транспарентност
- 1.3.10. Усмереност на исходе
- 1.3.11. Културолошка компетентност

ДНЕВНИ БОРАВАК КАО ПРЕДУСЛОВ ОЖИВОТВОРЕЊА КОНЦЕПТА КОНТИНУИТЕТА ЗАШТИТЕ

2.1. Актуелни контекст у социјалној заштити

- 2.1.1. Репформа система социјалне заштите и стратегија њеног развоја
- 2.1.2. Актуелно стање у заштити деце и младих са поремећајем понашања

- 2.1.3. Законска регулатива у области малолетничког правосуђа – васпитне мере и васпитни налози

2.2. Дневни боравак као одговор на потребе система

- 2.2.1. Ефекти успостављања услуге Дневног боравака за децу и младе са поремећајем понашања
- 2.2.2. Надлежност ЦСР и ДБ у односу на заштиту деце и младих са поремећајем понашања

КОНЦЕПТ ДНЕВНОГ БОРАВКА

3.1. Актери третмана и њихове улоге

3.2. Корисници третмана

3.3. Области третмана

- 3.3.1. Лични развој
- 3.3.2. Социјализација
- 3.3.3. Радно и хуманитарно ангажовање и запошљавање
- 3.3.4. Родитељство
- 3.3.5. Извршење васпитних мера и васпитних налога

3.4. Третмански програми

- 3.4.1. Саветовање и васпитање
- 3.4.2. Тренинзи-едукације-обуке-инструктаже
- 3.4.3. Образовање и професионално оспособљавање
- 3.4.4. Спортске и рекреативне активности
- 3.4.5. Рад са породицом детета

3.5. Модалитети третмана

- 3.5.1. Директни третман
- 3.5.2. Индиректни третман

ДИРЕКТНИ ТРЕТМАН У ДНЕВНОМ БОРАВКУ

4.1. Фазе третмана у Дневном боравку

- 4.1.1. Фаза припреме и мотивисања корисника
- 4.1.2. Фаза непосредне реализације Индивидуалног плана третмана
- 4.1.3. Фаза евалуације

4.2. Основни процеси остваривања третмана

- 4.2.1. Процес уговарања
- 4.2.2. Индивидуално планирање третмана

ИНДИРЕКТНИ ТРЕТМАН У ДНЕВНОМ БОРАВКУ

5.1. Значај социјалне мреже за реализацију индиректног третмана

5.2. Интервенције у социјалној мрежи

- 5.2.1. Циљеви интервенција у социјалној мрежи
- 5.2.2. Кључне стратегије интервенција у социјалној мрежи

5.3. Процена социјалне мреже

- 5.3.1. Еко мапа
- 5.3.2. Техника мапирања моћи

5.4. Методе и технике интервенција у социјалној мрежи

- 5.4.1. Јавно заступање
- 5.4.2. Стратешка комуникација
- 5.4.3. Протоколи о сарадњи

ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ ПРОГРАМА ОБУКЕ

Обуком професионалаца и волонтера из различитих система у локалној заједници за пружање услуге дневног боравка, очекивани ефекти програма у односу на квалитет заштите деце и младих са поремећајем понашања су следећи:

- унапређење квалитета реализације стручних задатака и активности везаних за директни и индиректни третман деце и младих са поремећајем понашања;
- стварање предуслова за смањење уласка деце и младих са поремећајем понашања у институције система социјалне заштите и формални систем кривичног правосуђа;
- допринос увођењу услуге дневног боравка за децу и младе са поремећајем понашања у складу са захтевима квалитета у услугама социјалне заштите;
- стварање предуслова за реализацију васпитних мера посебних обавеза и васпитних налога у складу са Законом;
- допринос индивидуализацији приступа детету и младој особи са поремећајем понашања у складу са његовим потребама;
- подршка спровођењу основних принципа услуга у социјалној заштити и основних принципа рада са овом категоријом корисника;

- унапређење квалитета сарадње и узајамне размене ДБ и различитих субјеката локалне заједнице у циљу развоја мреже услуга у локалној заједници и природној средини детета;
- подстицање континуираног стручног усавршавања ради јачања професионалних компетенција запослених.

ЕВАЛУАЦИЈА ПРОГРАМА ОБУКЕ

Евалуација обуке показала је она одговара на приоритетне потребе полазника, да даје јасну слику концепта услуге и основна знања о савременом третману деце и младих са поремећајем понашања. Такође, утврђено је да постоје велике потребе за низом посебних програма обуке који се односе на уске, специфичне области третмана деце са различитим модалитетима поремећаја понашања, што није било могуће обухватити једним пакетом обуке. Полазници су навели да им је обука омогућила да стекну потребна знања и вештине у мери која је унапредила њихово професионално самопоуздање и омогућила им да без страха започну са стварањем услова за увођење услуге дневног боравка у њиховим заједницама. Супервизијска подршка која се континуирано реализује у наведеним срединама такође показује да је програм обуке остварио постављене циљеве и омогућио да у овим срединама започну активности које воде квалитетном обезбеђивању услуге. Допринос увођењу услуге дневног боравка за децу и младе са поремећајем понашања, у складу са захтевима квалитета у услугама социјалне заштите, је и крајњи циљ овог програма.

Прилог 3.

ПРОГРАМ ОБУКЕ „ДОГОВОР – КАКО ТО ДОБРО ЗВУЧИ“

Душица Јовановић, Виолеџа Блајојевић

УВОД

На основу успеха примене приказаног програма радионица за децу приказаног у поглављу „Договор – како то добро звучи“ ове публикације, Удружење грађана „Чији сам ја комадић“ је, у сарадњи са Заводом за васпитање омладине Ниш и Домом за децу и омладину „Душко Радовић“ у Нишу развило програм обуке професионалаца у области заштите деце и младих за примену програма „Договор – како то добро звучи“. Програм обуке је развијен захваљујући финансијској подршци Фонда за социјалне иновације Министарства рада и социјалне политике Републике Србије. Програм доприноси јачању компетенција професионалаца који се баве децом и унапређењу услуга намењених деци, и тиме унапређује квалитет живота деце и превенира њихов улазак у систем социјалне заштите или смештај у институцију.

ЦИЉЕВИ, КОРИСНИЦИ И КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Циљеви програма обуке су:

1. стицање вештина радионичарског рада;
2. ефикасна примена програма „Договор – како то добро звучи“;
3. усвајање знања и вештина који доприносе социјалној интеграцији, поспешују развој личних снага и потенцијала и здраве стилове живота,.

Корисни овог програма обуке су запослени у социјалној заштити (у центрима за социјални рад, домовима за децу, заводима за васпитање, дневним боравцима) и у просвети.

Компетенције који програм развија су:

1. знања и вештине потребне за адекватно задовољавање специфичних потреба деце и младих у институцији, хранитељским породицама и биолошким породицама у ризику;
2. знања и вештине потребне за рад са децом и младима са асоцијалним понашањем и у сукобу са законом;
3. знања и вештине потребне за реализацију програма и рад са децом са ризичним понашањем;
4. знања и вештине потребне за рад са децом и младима са асоцијалним понашањем и децом и младима у сукобу са законом (припрема за вршњачку медијацију).

Метод рада је радионичарски рад са групом од 16 до 20 учесника. Обука траје четири дана по 8 сати и обухвата 16 радионица. Ритам програма могу одредити едуканти (нпр., 4 дана узастопно, једном недељно или једном месечно).

САДРЖАЈ ПРОГРАМА ОБУКЕ

Први дан обуке

1. Уводна радионица
2. Радионица 2: Моја породица – моја група
3. Радионица 3: Чувајући себе чувам и друге
4. Радионица 4: Ја, ми и други

Други дан обуке

1. Радионица 5: Право на право
2. Радионица 6: Равно-правно
3. Радионица 7: Родна равноправност
4. Радионица 8: Породично насиље

Трећи дан обуке

1. Радионица 9: Школа без насиља
2. Радионица 10: Вршњачко насиље
3. Радионица 11: Социјална и антисоцијална понашања
4. Радионица 12: Основни принципи ресторативног права

Четврти дан обуке

1. Радионица 13: Ресторативни модели
2. Радионица 14: Главни актери ресторативног процеса

3. Радионица 15: Преговарање и посредовање
4. Завршна радионица
5. Евалуација

ЕВАЛУАЦИЈА ПРОГРАМА ОБУКЕ

Обуку професионалаца за реализацију програма завршило је 85 стручних радника из социјалне заштите и два студента. Програма је добио високе оцене које сведоче како о његовом квалитету и неопходној примени у раду са децом и младима, тако и о потреби стручних радника за континуираном едукацијом ради дизања квалитета услуга социјалне заштите. Програм је испунио очекивања едуканата. Очекивање везано за јачање личних снага за решавање проблема и стицање нових сазнања заузима прво место што сведочи да су професионалцима потребна додатна знања и континуирана едукација. Оно што охрабрује да се настави са обуком професионалаца у другим институцијама је чињеница да су просечне завршне оцене више од почетних. Укупна средња оцена је 4,88. Највише су оцењени квалитет садржаја, разумљивост садржаја, обухватност тема, начин презентовања садржаја и однос предавача према учесницима (средња оцена 4,92).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.624-053.2
364.4-053.2

Деца и млади са проблемима понашања :
услуге и третмани у заједници / Јасна Хрнчић,
Тамара Џамоња Игњатовић, Вера Деспотовић
Станаревић. - Београд : Републички завод за
социјалну заштиту : Градски центар за
социјални рад, 2010 (Београд : Зухра Симић).
- 271 стр. ; 21 цм

Тираж 500. - Напомене и библиографске
референце уз текст.

ISBN 978-86-88171-01-4

1. Хрнчић, Јасна, 1961- [аутор] 2. Џамоња
Игњатовић, Тамара, 1961- [аутор] 3.
Деспотовић Станаревић, Вера, 1968- [аутор]
а) Поремећаји понашања - Деца б) Деца -
Социјална заштита

COBISS.SR-ID 176503820